

Értekezések
a nyelv- és
széptudományi
osztály
köréből

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

17

II.
6.9

BRASSAI SÁMUEL
MINT ÆSTHETIKUS ÉS
MŰKRITIKUS.

KOZMA FERENCZ

L. TAGTÓL.

Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1900.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OLV
M13.532 / XVIII. 5

Brassai Sámuel mint æsthetikus és műkritikus.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1899. márczius 20-án tartott ülésében.)

Akadémiánk nagy érdemű elnöke által «a legnagyobb magyar polyhistor»-nak mondott Brassai széptani munkásságának emlékeit napilapok és folyóiratok hatvanöt évre terjedő rétegei tartják elrejtve. Ezek pókhálói alul, fakult lapokról szedegettem össze azon vonásokat, melyekből, mint mozaikokból neki, mint æsthetikusnak képe összeállítható s a melyek egyuttal szépirodalmi és művészeti törekvéseink egyes mozzanatainak megvilágításában és tartalmában becses anyagul szolgálhatnak. Irodalmunk e tekintetben kevésbbé gazdag, hogysem évszázunk ez egyik nagy szellemének idevonatkozó hagyatékát kiesinyelnünk lehetne. Én azt az æsthetika, szépirodalom, zene, színművészet s kritika és polemia rovatai alatt leltároztam a következőkben.

I. Aesthetika.

Brassai önálló széptani művet nem írt, de azért a széptan egyes kérdéseivel, elveivel és szabályaival első nyilvános föllépése óta (1832) állandóan foglalkozott. Ezeket mint műkritikus és philosoph sem mellőzhette, de fejlett ízlésének és nagy terjedelmű műveltségének az æsthetika alkotó része is volt.

Mint tudománynak — a művészetekre kevés befolyást tulajdonít, sőt megfordítva: ezekből elvont elméletnek tekintette azt.

Mit tanuljon a művész az æsthetikából? «Legfeljebb azt láthatja» — így felel e kérdésre — «mit tanult meg, és azt, hogy mennyi mindent nem tanult meg *tőle* az elméletet koholó philoso-

phus . . . Aristoteles poetikájában a tragédia értelmezése alkalmával egy szó fordult elő: «katharsis» (megtisztulás, kiengesztelődés), mely felett hosszas s tüzes vitatkozások folytak s máig sem vagyunk tisztában vele. Nem hiszem, hogy Sophokles, vagy Euripides jobban, vagy csak úgy is fel tudnának világosítani iránta, mint a commentatorok; hanem aztán ezek meg Aristotelessel egyetemben sem tudnának egy «Antigonét» vagy egy «Iphigeniát» írni. Szóval: az æsthetika s fegyverviselője a kritika a lángeszeknek semmi szolgálatot nem tesznek, mert a művészet technikáját igen, de azt, a mi abban a lényeg, a szép, megtanítani nem lehet. Ezt a művész maga fejt ki saját lelkéből. Bizonyítékok erre a zene, festészet és szobrászat terén azon mesterek, kiknek remekeiben gyönyörködünk, tanítóikat azonban nem, vagy csak alig ismerjük.¹⁾

Ámde az æsthetikának, mint a művészetek elméletének általános izlésfejlesztő, tájékoztató és mivelő hatását ő is elismeri s tudván, hogy az irodalom és művészet terén egyfelől a kezdők és középszerűségek, másfelől a nagy közönségnek állandó ellenőrzésre és irányításra van szüksége, hivatást és kötelességet érzett magában e feladat gyakorlására, a mit most értekezések, majd bírálatok alakjában teljesített. Sőt mint kezdő író, széleskörű irodalmi tanulmányai alapján legelőször is egy terjedelmes szép-tani dolgozattal vonja magára a figyelmet. S e legelső művében jóval később adott logikája alapvonalait is feltaláljuk.²⁾

«*A szépművek által okozott gyönyörörről*» értekezik említett dolgozatában.³⁾ Ebben részint vezérfonalat akar nyújtani a kevésbbé

¹⁾ «Két angol regény». W. Koszoru. 1863. T. 14. 15. 16 sz.

²⁾ Ezen első fellépése s ezt követő néhány dolgozata kedvező fogadtatásának bizonyítéka, hogy a kolozsvári «úri kaszinó» tagjai által alapított «Vasárnapi Ujság» szerkesztésével mindjárt a következő évben (1833.) őt bízták meg. E szerkesztést a lap megszűnéséig, 1848-ig teljesítette.

³⁾ I. «*A gyönyörűségről*, melyet a szép művek szemlélése vagy halála okoz bennünk.»

II. «*A szépművek által okozott gyönyörörről.*»

Nemzeti Társalkodó. 1832. Első félév 11. 12 sz. (18 oldal) és második félév 4. 5 sz. (30 oldal).

Nevét — mint később is némelykor — családja korábbi nevének (Welles) kezdő betűjével jelzi.

tájékozottaknak, részint az ingadozó elvek *) philosophiai alapra fektetésével határozott szempontok kijelölését kísérli meg.

Az *aesthetikai gyönyörűség okát* s a *szép valóságát* magyarázó elméletek ugyanis — szerinte — annyira összeegyeztethetlenek, hogy bár külön-külön mindenik nyújt valami tájékoztatót, de mindnyájoknak elfogadása képtelenség. Mig ez ugyanis az ideálban, amaz a természet szolgai utánzásában keresi a remekséget; egyik a tökéletességet, teljes czélarányosságot, másik ellenben a czél nélkül való czélarányosságot veszi zsinórmértékül; ez a művész minden lépését szabályok bilincselésével korlátozná, az a geniet szabad kényére bocsátaná; egyik a lángészt valamelyik lelkielőrendkívüli s a többit elnyomó nagy voltának, másik minden emberi tehetség harmóniás és tökéletes kifejlődésének, szóval egyetemesnek tartja; ez a művészet czélját mulattatásnak, amaz az értelmi és erkölcsi kiművelődés eszközének mondja.

Mindez ellentétek arra a gondolatra vezetnek, hogy nincs olyan általános szabály, mely a mesterművek becsét és érdemét kifogástalanul megállapítaná, vagy ha egy olyannak létéről még kétségbe nem estünk, annak feltalálását æsthetikusainktól ezután kell várunk.

Brassai nem vizsgálja az *ízlést*, vagy *szépet* általában, hanem csupán a *művészeti szépet*, annak mivoltát, természetét, foganatát törekszik meghatározni. «A *természeti és mesterségi szép* ugyanis — így szól — nemcsak voltaképen különböznek, hanem az utolsó az elsőől teljességgel független. Állításom bizonyítására elég azt észrevétnem, hogy sok dolog, a mely természeti állapotjában nem szép, sőt talán undorító is lehet, ha valamely mesterműnek tárgyául felvétetik, a legelragadóbb gyönyörűséget okozhatja. Egy vérengző állat körmei közt haldokló atyának, kinek gyötrelmeit vele egy veszedelemben sinlődő magzatjai segédért hijában esdeklő jajgatásai is nevelik, utolsó vonaglászai nem oly látomány-e, melytől minden emberi módon érző szív irtózva fordulna el? S mégis, ki az a kényes érzésű ember, kit a kígyóktól fojtogattatott Laocon szemlélése, akár a Virgilius elevenen képző verseiben, akár a rhodusi művész-triumvirek lelkes szobrában bájló gyönyörűséggel ne töl-

*) A maximát *elvenek* (előbb *elev*, később mindvégig *elü* alakban) legelőször ő nevezte.

tene el? Hány közönséges ábrázat nem lett Vandyck, Rembrandt vagy Lawrence remek ecsetje által örökös bámulás tárgyává? Hány csekély hollandus vidékre, mely mellett a természet szépségeit legmélyebben érző utas hidegen haladna el, nem öntött bájoló kellemet a Ruysdaal vagy Schwaneveld mesteri keze? Egy pár ökör, melyért elevenen senki sem adott volna 300 forintot, Potter deszkáján 3000 arannyal fizettetik. Mindezek, azt hiszem, elégségesek megmutatni, hogy *van egy külön, saját inger, melyet csupán a szépmesterség kölcsönöz az ő műveiben előadott tárgyaknak, melyet ezeken természetes állapotjokban hasztalan keresnénk, és a mely ettől egészen független.*» S miben áll ez az inger, ez a titkos báj, mely Dante isteni komédiájában a pokol iszonyatosságával megbarátkoztat vagy Sz. Sebestyén kinjait gyönyörűséggel nézeti?... Csupán a természet hiv másolásában, utánzásában nem, ezt példákkal igazolja. Talán hát az ideálban keressük azt? Itt két esetet különböztethetünk meg: vagy az, a mit a művész kidolgozás, előadás tárgyául vett, már ideál; vagy a mesterség által lesz azzá. Az elsőre azt mondja Brassai, hogy «minden valóság ideálja nem egyéb, mint ugyanaz a valóság gondolható legtökéletesebb állapotjában; de ez az állapot csak ideában (ész-ábrázolat) lehetván meg, sehol a természetben fel nem találtatik. Honnan vegye hát a művész előképét?» Az idealizálás elmélete sem fogadható el kulcsnak a titkos rejtek felnyitására. Kisértsük meg hát a bog feloldását más alapon.

«Minthogy a *szépművektől okoztatott gyönyörűséget egészen csak magunkban tapasztaljuk*, ezt a benyomást vizsgáljuk meg közelebbről, fejtsük, daraboljuk az öt alkotó egyes érzésekre, s a mely tárgy alkalmas lesz ezeket felébreszteni bennünk, ruházzuk bizvást arra a szépmív dicső nevezetét. Fontoljuk meg hát szorosan *nem többé a tárgyak*, hanem az általok tett *benyomások, érzések és ábrázolatok* közt lévő különbséget.»

Szigorú megfigyeléssel azt tapasztaljuk, hogy a *tárgyak szemlélete lelkünkben halványabb képet ábrázol, mint azok képmásáé*, mert amazok szemlélésénél lelkünk mintegy szenvedőleg működik, míg a képmásnál mindig átmegyünk vagy összehasonlítás, vagy a hiányok pótlása végett az eredetire; tehát behatóbban, tevőlegesebben szemlélünk, sőt emlékező, képzelő tehetségünk is működésben van. S a szépművek szemléléséből származó gyönyörű-

séget *lelkünknek épen az az önkéntes munkássága okozza, mely a szépműv által érzékeink elébe állított vonásokat kiegészítve, magának egy tökéletes képet alkot.*

Ez állítás értelme nem az, «mintha az ezen különböző szép-mívektől okoztatott benyomás csupáncsak a leírt egyszerű munkájából állana a léleknek, sőt inkább nagyobb részint sok más érzésekkel van elegyedve; hanem olyan életér az, mely a szépmesterség egész testét összefutja.»

Ez a dolgozat első részének hű kivonata, lényege.

A másodikban a lelki tehetségeket vizsgálja s folytatólag jellemzi a költészetet és a művészet egyes ágait.

A lélek fő eleme a *munkásság*, de ez közös lévén minden erővel a természetben, más jegy után nézünk. Talán az *öntudat*? Kétségtelen jelek mutatják ezt is az állatoknál. Tegyük tehát még egy «bátortalan előlépést» s mondjuk az *önkényt*, a *szabad-akaratot* (de nem erkölcsi értelemben) az emberi lélek megkülönböztető sajátságának.

«Ezen szédítő magasságról, a tapasztalás segédkarján vezetett szemlélődés alapján ama még oly kevéssé ismert erő (lélek) munkásságának fő nemeit számlálja elé; de csak azokat, melyek a kultárgyak megismerését eszközlik s összesen ismerőtehetségnek hivatnak.»

Ezek elseje az *ábrázoló-tehetség*. Miben áll ennek lényege? a bölcsészek sokat törték rajta fejöket. Legtöbben Aristoteles «tabularasá»-ját fogadták el, mint a melyen a kultárgyaknak az öt érzék csatornáin befolyt képei lerajzolódnak. Ámde itt az ábrázolatok létrejöttében a lélek munkássága teljesen mellőzve van. Kanté a dicsőség e hiány felfedezéséért s azon tétel felállításáért, hogy «a legcsekélyebb ábrázolat formálására is az emberi elme munkásságának és a kultárgyak benyomásának kölcsönös együtthatása multhatatlanul szükséges.» Ezen együtthatás mivolta azonban még megfejtve nincs s talán nem is lesz soha.

A lélek az ábrázolatokat (képzet) nem csak megtartja, hanem ottan felújítani is bírja, mely munkájáért *emlékezőtehetségnek* vagy reproductiv képző-erőnek hívják. Erre a bölcs természet segédeszközül az eszmék társulását rendelte. A természet ez elmés kezelését legelőször Locke ismerte fel. De ha ő Kepler volt az eszmék alkotmányára nézve, nem jött még utána Newton, ki e

psychologiai gravitatio törvénye alapján oly sok megfoghatatlan jelenetét megvilágosítson.

Ezen a philosophusoktól (Leibnitz, Wolff) ugynevezett *alsóbb ismerőtehetségek* által egybegyűjtött ábrázolatokba rendet, életet az ú. n. *felsőbb ismerőtehetség* hoz, az ész, vagyis *gondolkodó erő*, melynek munkálkodása által válik emberré az állat. A rendezés műveletéhez két csekélynek látszó segédeszköz szolgál: az *egybehasonlítás* és a *nyelv* vagy *beszéd*.

Az egybehasonlítás által feltüntetett arányokat, melyek vékony, elreppenő páráit a nyelv testesíti meg, az *értelem* megkülönbözteti (képzetek, fogalmak), az *ítélőtehetség* rendezi, míg az ítéletek lánczolatán a *következtetésekre* emelkedünk; de látjuk az itt mutatkozó visszaéléseket is (hypothesisek, sophismák).

„Mindezen elészámlált tehetségek egybe közepedéséből nyílik — úgymond — az emberi elme legpompásabb virága, származik a lélek legremekebb munkássága, a magány hű társa, a remény organuma, a genie uradalma: a *teremtő fántásia*. Ez a mindenható erő szülő anyja azon remek műveknek, melyeket ezúttal szemlélődésünk tárgyául felvettünk.»

„Képzelő tehetségünk kilépve csupán csak a kultárgyak benyomásait kísérő szenvedő szolgálai állapotjából, urrá és cselekvővé, másolóból teremtővé lesz.» S érzi azon gyönyöröket, melyeket a lelkierők gyakorlása, [munkálkodása okoz, melyeknek egyike a meggyőzött nehézség érzete.

Igy fekteti Brassai az æsthetikát bölcséleti alapra, új szempontokat jelölván meg a természeti és művészeti szép egymáshoz való viszonyait s az æsthetikai gyönyör alanyi természetét illetőleg, egyuttal felállítván egyes psychologiai kérdőjeleket, melyekre a philosophiától még ezután várunk feleletet.

Majd szól a szépművek közül a költészet, festészetről, szobrászatról és zenéről s fejtegetéséből a következő kivonatolt szabályozó tételeket állítja fel:

1. Minden szép mív birjon egységgel a különféleségben (ez az elbeszélő költői munkákban a katasztrófa).

2. Az akadályok meggyőzéséből származó gyönyör azokkal és az erő mértékével arányban állván, «a mívésztlől élénkbe adott jegyeknek sem igen számosoknak nem kell lenni, hogy a léleknek a kép kiegészítésére szükséges látását igen megkönnyí-

tsék, sem igen keveseknek, hogy attól igen nagy erőlködést kívánjanak».

3. A vis inertiae, melynek ellenhatását lelki organumainkkal le kell győznünk, szervezetünk szerint különböző fokú lévén, «ennélfogva ugyanazon szép mív által okoztatott tiszta æsthetikai gyönyör minden individuumra nézve más-más mennyiségű.»

4. «Minden lehető ábrázolatink és ideáink csupán az érzéki tárgyak képei s ezeknek egymáshozí arányi lévén, lelkünk teremő ereje csak abban áll, hogy ezen képeket más rendbe, más összefüggésbe és arányba helyezi; úgy, hogy szorosan véve minden productio nem egyéb reproductionál.»

5. «Eredetieknek és újaknak, nem pedig a többszöri használtatás miatt igen avúltakká s közzé letteknek kell lenni az æsthetikai jegyeknek, mert csak úgy alkalmasak fantáziánkat önmunkásságra tüzelni; miért az utánczó, copisták tábora méltán ki van zárva a mívészek sorából.»

6. «A mívész jegyeinek nemcsak conventionális és történetes, hanem a felvett tárgy és az előállítandó képek valódi mivoltából és sajátságából vett vonásoknak kell lenni; különben abba a hibába esik, mely a talentumos eredetiséggel bíró mívésznek legveszedelmesebb és szüntelen ólalkodó ellensége, az æsthetikanyelven úgynevezett manier.»

7. «A mint a szép mesterségek eléadott ismertetésiben látók, az æsthetikai jegyek már magokban is kisebb-nagyobb fontossággal, több vagy kevesebb ingerrel bírnak, s ehhez képest a mívésznek is több vagy kevesebb figyelmét és gondját kívánják meg.»

«Ime egy néhány egyes virág, s közbe talán burján is, az æsthetika termékeny, de nagyobbára schlandrián módra mívelt földjéről. Ez némi útbaigazítás akart lenni ifjainknak, kik közül, ha egy szerencsésb születésűnek bölcsőjére az Apelles vagy Praxiteles geniusa kegygyel mosolygott volna is, de nálunk majd semmi első rangú mestermívek, kivéven a költői fantázia szüleményeit, szemeik előtt nem forogván, a mivoltokról, sajátságaikról s behatásokról való szemlélődés figyelmet nem gerjeszthet.»

Ezen tanulmányát, melyet mint tizenkét évi inductio gyümölcsét — ő maga 24 évvel később is alapvető æsthetikai értekezésnek mond és sajnálattal említi, hogy az a «Nemzeti Társalkodó»-ban eltemetve van (Pesti Napló 1856—316. sz.), az olvasóközönség

és szakköröknek hozzáférhetőbbé tétele végett «*A szépművészetek általános elve*» czímen — 27 év után ismét kiadta *) s később németre is lefordíttatta.

A változatlan szöveget bevezető és kísérő jegyzetei szerint «azóta tett számos tapasztalásai és fürkészései után meg van győződve, hogy elmélete az alkalmazás próbáját tökéletesen kiállja.»

«Én az æsthetikát — úgymond — rendithetetlenül tartom inductiv tudománynak s a szép értelmezése kísérleteinek sikerelensége által (mi a metaphisikusoknál még gyarlóbban áll) magamat az inductio egyedül idves pályájáról leriasztani nem hagyom. De a bajon mégis segítni iparkodom, még pedig, természetesen, más módon, mint a speculatio emberei; jelesen szintoly jogos, mint ártatlan két fogással. Egyik az, hogy az inductio terét megszükitem — s a világegyetemből a műveltség egész történelme által elismert szépművek uradalmába vonulok vissza. Így kisebb téren nagyobb siker reményével intézhetni a keresést. Másik és még sajátibb és lényegesebb az, hogy nem azon tárgyakat veszem egyenesen vizsgálatom alá, melyek a tetszést keltik, hanem *magát im e tetszést*. Ennek minőségét, annak lélektanilag felfedezhető törvényeit törekszem (folytonos tekintettel ama tárgyra) meghatározni, mi ha sikerül, önként következik, hogy azt, a mi ezen törvények követeléseit teljesíti, okvetlen szépművnek kell elismernünk és megfordítva. Modorom előnye abban áll, hogy általános vizsgálatommal nyert törvény, mint a sokat viselt vörös fonal az alkalmazáson is legkisebb részletekig végig vonul; holott ama metaphysikus speculánsok æsthetikáinak elmélete és alkalmazott része közt oly hézag tátong, melyre hidat egyikök sem vert.»

Azon időben, a mikor értekezését írta, a philosophiai és æsthetikai dolgok irodalmunkban még alig részesültek figyelemben. Azóta sok haladás történt ugyan részint eredeti, részint fordított értekezések, kritikák, sőt önálló művek útján is; azonban a viszony közte és más ügyfelei közt ma is az, mint 27 év előtt, daczára Herbartnak, Hegelnek s Vischer hat kötetes æsthetikájának. De már Quatremère de Quincy «*Sur l'imitation dans les beaux arts*» cz. művében ugyanazon eredményre jut, mint Brassai

*) «*A szépművészetek általános elve*» Brassai. Szelestey L.: Szépirodalmi Közlöny. 1859. 5. 6. 10. 12. 14 számaiban.

csakhogynegatív úton, a mennyiben az utánzás művészeti hatása okát az *utánzás tökélytelenségében* leli. Tehát a szemlélőnek szerinte is a tárgyra vissza kell mennie. A mennyiben azonban a pozitív a negatívnak fölötte áll, saját elméletét emennek elébe helyezi.

Ájánlja hát elvét figyelembevételre, «hiszen oly keveset nyom még a magyar súlya a philosophia mérlegében, hogy minden ilyenmű vívmány nem annyira az egyénnek, mint a nemzetnek válik becsületére.»

★

Egy jóval későbbi essayben a *munkamegosztás elvét* tárgyalja *szépészeti tekintetben* s ezzel kapcsolatban a lángész fogalmának meghatározását adja.★)

«A világ figyelmét — így kezdé — három *egyetemes* dolog szokta ébresztetni: az egyetemes monarchia, az egyetemes nyelv s az egyetemes lángész.»

Az elsőnek a bölcs gondviselés elébe állítá íme tiltó szavát: «Eddig jöjj és tovább ne menj!» A másodikhoz még akkor is kevés remény volna, ha az első megvalósúlna. Az egyetemes lángész eszméje pedig nemhogy valósultához közelednék, sőt a tudományok és művészetek fejlődésével mindennap vesztit létezési feltételéből. «De a mit ember nem tehet, megteheti és megteszi azt az emberiség.» A mit ugyanis a természetben a kimutatott fejlődési fokozatok elénkbe tárnak, azt az emberi cselekvésben a munka-felosztás nyújtja. S a mit Smith a kézműi haladásra felállíta, s a mit a tudomány nem szégyenlett magáévé tenni és annak fölöttébb nagy hasznát is vette, a munkafelosztás elvét nincs miért átalja a művészet is és nincs miért vonakodjék annak haszonvételeitől.

S hogy ennek szükségéről meggyőzőn, az egyetemes lángész fogalmát bonczolja fel és adja annak helyes értelmezését.

«A *született* genieségre nem adok sokat — inkább semmit... Sem elmélet, sem tapasztalás nem menti fel a *leendő* lángészt a tanulmány szigorú kötelessége alól.» Beranger könnyű versei nagy szenvedésekkel jöttek a világra. Beethoven 5. és 7. symphoniája az eredeti partitúrában a sok vakarás, kihúzás, igazítás miatt

*) Munkaosztás elve az æsthetikában». Brassai. Budapesti Hirlap 1858. 140—145 sz.

csaknem olvashatlan. A «Robert», «Hugenották», «Próféta» szerzője, kinek saját vagyonából 30,000 forint évi jövedelme volt, a nap 24 órájából 15-öt rendszeren íróasztalánál töltött.

Azt sem fogadja el a lángész fogalma jegyének, hogy *őt kora ne ismerné el*. Ez egyedül Miltonnal történt meg, de ennek politikai elnyomás volt az oka a restauratio alatt.

«A hét symphonia szerzőjét — igaz — tébolyda jelöltének nyilvánítá egy bíráló s mi több, ezen ítéletet egy Webernek tulajdoníták; de hát vajjon egy vetélytárs pedant eszelősködése miatt Beethovennek korát vádoljuk-e, a mely sem pénzét, sem koszorúit nem kimélte e nagy és nagynak ismert zeneköltőtől? Azt a kort, melynek költői értelmiségét maga B. magasztalta; melyben büszkén meri nyilvánítani: «Sie kennen mich alle!»

Sőt ellenkezőleg voltak olyan elismerések, melyeket egy későbbi kor ledöntött.

«Képirásban és szobrászatban pedig a maga kora által félreismert és későbben rehabilitált lángésznek még csak látszólagos példája sem létez.»

A lángésznek, hogy nevét megérdemelje, *újat kell teremteni* — mondja a világ s az æsthetikusok nagy része. «Mint elvet — kereken tagadom.»

Az új sokszor egészen véletlen műve.

A művészetekben Phidias és Praxiteles, Rafaël és Correggio semmi újat nem teremtettek, csak mesterségök traditióit követték, de azért geniejüket senki sem tagadja.

«Az új utáni kapkodás a művészetben a szép örökös rendszabályainak elhanyagolásával a meglepőre, különösre, csodásra, szóval bizzarre-ra vezet, sőt hajt ellenállhatatlanul; ezt pedig csak nem fogjuk a lángész jellemvonásának nyilvánítani.»

«Nem az új, hanem a *tökélyes* az, a mit a lángésznek teremteni kell, hogy elévülhetlenül annak ismerjük el.»

«A *tökély* az, mit a lángész művében fel kell lelnünk, s a mit csakis az övében lelhetünk fel. Ez és csak ez az ő igazi zászlója, bélyege, czíme, sibbolethe. Ez az, a mi minden más kelléket, vonást magában foglal; de a mi nélkül a *nagy* csak óriási otromba, az *új* csak bizzarre, a *szép* csak kenőcsmaz — és a *vonzó*, a *kellemes* csak mákonyos méreg, mely gyönyörábrándokba képes meríteni, de végkép aláas az életerőnek.»

A *lángésznek három kelléke* van: «*Első* a természeti tehetség, mely igenis minden embernél meg van, a ki teljesen ép és egészséges szervezettel született. *Második* azon összessége és kapcsolata (combinatio) bizonyos körülményeknek, melyek az egyén szellemi tehetségeit összeszedve egy bizonyos tárgyra irányozzák. *Harmadik* végre a mindent legyőző kietlen munka, mely aztán az első által nyújtott *lehetséget* a másodiknak *ösztönzésére* teljesedésre hozván — *valósággá* emeli.»

A lángész *egyetemes* képességét ha feltétlenül nem tagadja is, de nagyon bizonytalannak tartja. «Mihelyt — úgymond — kétharmad kellékét a lángésznek másutt keressük, mihelyt az igazi hajlam, fogékonyság kifejtésére sajátyszerű összevágó körülmények halmazát tartjuk szükségesnek, s a tökély eszközzésére a munkát és tanulmányt: ekkor önként következik, egyfelől, hogy ama körülmények sok tárgyra oly kedvezőleg rendszerint nem szövetkeznek, másfelől, hogyha a terno vagy quaterno beütne is, az emberi erő és élet korlátai többféleképpen tökélyes végrehajtása ellen áthághatlan akadályt gördítenének — — — és így még a gazdagon adományzottak közt is szükségessé tennék a *munka felosztását*.»

A ki tehát maradandó hírnévre vágyik, egy szakra, egy ágra szedje össze minden erejét. Egyéb példák közt még Michel Angelót is hibáztatja, hogy képirásra és szobrászatra adta magát.

De valamint vannak egy-egy művészetnek különböző ágai, úgy léteznek másfelől egymástól ugyan különböző, de oly szoros kapcsolatba fűzött művészetek, melyeknek egyike a másika nélkül el nem lehet, minő a színműköltés és színészet, a szerző és végrehajtó zenészet. Kérdés: embere lehet-e egy és ugyanazon egyén az ily ikerművészetnek? Vagy itt is követelnünk kell a munkamegosztást?

Az egyesítés megengedhetősége mellett mindkét csoportban hatalmas példák szólnak (Shakespeare, Molier, Mozart, Beethoven, Liszt stb.), mindazonáltal a szigorú bonczolás itt is a szétválasztást javalja.

A színművészetben pl. a *teljes* egyesítés nem is lehetséges, mert hisz az író-színész a maga *egész* darabjából csak *egy* részletet (szerep) játszhatik. S a zenészetben is azt tapasztaljuk, hogy az exequáló virtuozok szerzeményei bizony nem versenyezhetnek a többiével — s «productionora szánt műveikben legnagyobb szerepet

a technika által legyőzendő nehézségek játszáka s hallásuk mindig több bámulatot, mint gyönyört gerjeszt.

A zeneművészet legmagasabb régióiban pedig, minő a quartette, symphonia és opera, szintoly lehetetlen az egyesítés, mint a színészetben.

A munkamegosztás elvét tehát a művészetek egész kiterjedésében fenn kell tartanunk. S ez a végrehajtó művészet értékét nem csak nem csökkenti, sőt emeli.

II. Szépirodalom.

Brassai tisztán szépirodalmi hagyatéka szűk körre terjed. Az a kevés azonban, a mit e téren hátrahagyott, becses adalék æsthetikai tanulmányaiból. Mint az *ízlés és eszmék őre*, a minek magát méltán tartotta, nem egy szépirodalmi kérdés tisztázásában vett részt, mindannyiszor magasabb æsthetikai színvonalra irányozván a figyelmet. S e tekintetben úgy a hazai, mint a világirodalomban való nagy tájékozottsága könnyű mozgást biztosított számára.

Egyetemes szellemének egyik jellemző vonása, hogy lelkében az exact tudományok mellett oly előkelő helyet foglal el a költészet becsülése.

Előbb ismertetett tanulmányában is a gyönyört okozó szép művek elsejének a *poesist* mondja. «Ez az az elsőszületett fiú — így szól — és koronaörökös, a Muzsák szeretett adománya, az értelmi kimivelődés bölcsője, a vallás, a törvény és a philosophia első tolmácsa. E nélkül a hősök babérja hamar hervadó koszorú, az élet virágtalan sivatag és az emberi szív vagy érzéketlen száraz tapló, vagy állati vad indulatok és szenvedelmek tomboló helye. Ez az, a minek a görögök — minden szépnek ápoló dajkái, kiknek finom tactusa oly szerencsésen ki tudá mutatni a testi és lelki munkásság (gymnastica és musica) minden nemeinek illő helyét és rangját, megkülönböztetve és szinte kizárólag «mesterség», valamint a mathesisnek «tudomány» nevet adtak. S méltán is, mert egyikben sem jelenik meg a szépmesterségek valódi mivolta ily eredeti tisztaságban. Ebben a jegyek igen csekélyek, csaknem minden idegen inger nélkül szűkölködnek, s az általuk ébresztett s lelkünk munkásságától teremtett képek teszik az egész gyönyört. Ez a hathatós gyönyör az előidő népeinek isteneket adott, a hajdan

és középkor bárdosait közel vallásos tisztelet tárgyává, Virgiliust és Horatiust a világ első császára asztalánál szívesen látott igazi vendégekké tette, királyok és fejedelmek kezébe troubadour-pálczát s eranoi lantot adott, s Franciaország Virgiliusát, a harmónásnyelvű Delillét a fene terroristák guillotinjától megmentette. Ennek hatalmát a könnyen hívő, de mélyen érző régiség az Arion delfinjeire, Orpheus és Amphion érzéketlen köveire is kiterjeszté. S mik ezen csodatevő jegyek? Feleljen helyettem Shakespeare Hamletje:

«Words — words — words»!

Szók — szók — szók!

Így hát minden valóság, mely articulált hangot tud ejteni, költő-, és minden nyelv poesis?! Igenis, *poesis a nyelv a gyermeki első korban és kornak; poetai nyelve van minden eleven képzelődésű és a műveltség első fokán álló nemzetnek*, — s általában kevés ember van talán, kit élteben egy vagy másnemű felhevült indulatja kevés pillantatokra poétává ne tett volna. De másfelől meg kell jegyezni, hogy *korántsem minden szó alkalmas a képzőerő önkényes munkássága felébresztésére*. A szók, még pedig a festőbb szók megválogatását, a közönségeseknek új és eredeti egybekapcsolását tartja mindig szeméi előtt a költő, *kinék isten sugall*, s azokat a vonásokat rakja előnkbe, melyek képzőerőnket ellentállhatatlanul ragadják a többinek kiegészítésére». Külső eszközül szolgál még a mérték és rím.

A nyelvnek a költészetben felhasználható szépségeire, alakzataira utalva kérde: «Azon tizezer és egy költőnek, kik Salamon óta a szerelmet éneklék, legremekebb képei, legtüzesb ömledézései nem ezen *antithesis* kifejtésében állanak-e: «édes kin — és bájos gyötrelem?»

Pope életiratából a «*hasonlat*»-ot fejti ki,*) melynek «hogyan tökélyes legyen, mind világosítani, mind pedig nemesíteni kell az illető tárgyat; tisztább látszatban kell feltüntetnie az értelem előtt, és több méltósággal felruházva mutatnia be a képzelemnek. Azonban e két kellék közül egyik, akármelyik is elég arra, hogy a hasonlat jó legyen. Tankölteményben, melynek oktatás a főczélja, dicsérhetünk egy olyant, a mely világosít, ha szinte nem is nemesít;

*) «A hasonlatról». Brassai. Erdélyi Múzeum. 1874. 3. sz.

hőskölteményben megengedhetjük azt, a mely nemesít, bárha nem világosít is. Hogy teljes legyen, megkivánjuk tőle, hogy vonatkozásaitól függetlenül már magában tetsző képet állítson elé, mert a *hasonlat egy rövid episode*. Erre a régiek oly nagy figyelmet fordítottak, hogy oly körülményeket is ragasztottak ottan-ottan hozzája, melyeknek megfelelő vonások a tárgyban nem voltak, hanem csak arra szolgáltak, hogy a képzelemnek nyújtsanak táplálékot... Pope egy művében a tanulónak a tudományban való haladása egy Alpok között utazó útjához van hasonlítva. Ennél jobb hasonlatot nem bír felmutatni az angol irodalom. Nincsenek haszontalan részei és már magában egy meglepő kedves képet állít elő; jobban megérteti a tárgy minőségét és erősben vonja rá a figyelmet; segíti a felfogást és magasabbra fokozza a képzelődést... A hasonlat képét *egy* pontra tartó két vonal viseli; a példázatot pedig úgy nézhetni, mint párhuzamos két vonalat, melyek közeledés nélkül haladnak egymás mellett, sehol se távoznak messze egymástól, de seholse is érnek össze.»

BURNS-ről írt három levele*) szintén e körbe tartozó megnyilatkozása azon magasabb rendű élvezetnek, mit e *paraszt* költő olvasása az ő lelkében ébresztett s mit az olvasóval oly sikerülten oszt meg.

Gyulai Pált emlékezteti, hogy ő egykor neki Burnst mint elsőrangú, talán legjelesebb lyrikust ajánlá olvasásra. Ha későn is, tehát elolvasta. «A halál hárpája ha körültem röpdösött is — mondja —, nem csapott le reám; a csöndes öregség megvárt s úgy várt meg, hogy *korán fejlett hajlamaimat nem csak el nem ölte, de meg sem gyöngítette*. Így történt az, hogy én az — e nevet igazán érdemlő — irodalmak legnagyobb részét klasszikusaikban élvezni s méltányolni birtam. De az nem egyszerre, nem is rövid idő alatt, hanem egy egész hosszú életen át időszakonként esett meg». Nem is akarta egyszerre mind leszedni a tejfölt, hogy aztán csak az aludttej maradjon. Tartogatott későbbi éveire is, mert még a nyelveket is tanulnia kelle hozzá. Most azonban «talapzat és szobor magasabbaknak tűnnek föl a látásra, mint a mekkorának idegen jellemzések után rajzolta volt képzelődésem maga elé. A gyönyörnek,

*) «Burns olvasása után. Nyílt levél Gyulai Pálhoz. Brassai S. Fővárosi Lapok 1871. 50. 51. 52. sz.

melyet e költő elolvasása idézett bennem elé, olvasmányaim során végig tekintve, igen kevés esetben lelem párját, s élnkségben a legfiatalabb korombeliekkel is versenyez... Burns-öt nem lehet elfeledni. Ostrommal hódítja meg elménket, de állandóul meg is szállja az elfoglalt erősséget.»

S ha e hatás titkáról számot kellene adnia, kiemelné az *érzékitést* vagy *jelenítést*, a mi «a költő szavainak azt az erejét teszi, melynél fogva az olvasóban vagy hallóban épen azok az érzelmek keletkeznek, azok a képzetek támadnak, melyek a költő lelkében honoltak, szeme előtt lebegtek a teremtés perceiben... E varázshatalomnak titkát voltaképpen fölfedezni nem lehet, s igen valószínű, hogy a költő elméjében, a «mens diviniior»-ban is csak öntudatlanul lappang... Tél-túl figyelmére méltatta Ön, és *tudtomra az irodalom férfiai közül csupán Ön*, azt az *egyedül magam állította elvet*, mely szerint a *mesterművek élvezetebeli gyönyör általában véve az élvező szellemi tehetségeinek a mű által ébresztett működésében áll.*»

Másik szépség «a metaphora, a fogalmak pragnans, festői érzékelő jegyei, sőt az egész fogalomnak látható, cselekvő képekbe öltöztetése», mire a magyar költőktől is számos példát idéz. Jó azután a *képek és vonások szabatossága* s az *eszményítés*, mikhez Burns szép tájszólásainak ingere is csatlakozván, őt valóban az elsők közt is elsőrangúvá teszik.

Az eszményítés kapcsán további szépészeti fejtegetésében *helyteleníti a reál és ideál ellentétbe helyezését*, az ideált tökélyesített, eszményített reálnak mondván, mely azért soha sem szűnik meg reál lenni. A *kettő csak fokozatban, de nem lényegben különbözik egymástól. Irány* mindakettő s bizonyos pontig jogosultságát vitatni nem lehet.

Poe Edgar tragikus sorsú költő védelme Brassai nemes lelkiületének és humánus gondolkodásának egyik fényes bizonyítéka. *) Az ember isteni mivolta a lángészben revelál. És egy ilyen fénylő csillagot napfoltok sötét homályával végkép elborítani, e pokoli gyönyör — vizsgálódásra készíti az emberiség eszményeiben hívó

*) «*Adalékok Poe Edgar (amerikai költő) ismertetéséhez*». Brassai. Szélestey L. Szépirodalmi Közlöny. 1858. 5—8. sz.

lelkét: vajjon csakugyan igaz-e, «mintha a természet az ész ajándékait mindig a szív rovására osztogatná?»

Előre bocsátja az angolok hajlamát az amerikaiak kisebbitésére. Példák erre Trollope nagyon kapós torzképei, Hamilton és Dickens utazásai s utóbbinak drasztikus regénye «Chuzzlewit.»

Azt mondják, utóbbi időben sokat változott e hangulat. Ez örvendetes. De nem maradt-e nyoma a betegségnek? «A «popular errors» (elterjedt hiedelmek) olyanok, mint a taraczk (perje), melynek gyökerszáalai a föld alatt futkosnak az egész vidéket összehálózva: fenn hasztalan irtjuk, mert ha ama száalokból csak egy darab is ott marad, újra kihajt.»

«Nem hiszem, hogy igazságtalanságot kövessék el az Edinburgh-Review-beli bírálón, ki közelebbről Poe Edgar összegyűjtött munkáit ismertette,*) ha azt állítom, hogy az antiamericanismus taraczk-gyökerei itt-ott friss jövőst hajtottak benne. Az írónak nem annyira művei, mint személye, jelleme ismertetésén bűnnek keresztül ama fattyúhajtasok.»

A szemle-író esküdtszéki elnök helyett fővádló, a ki a bűnnel együtt a bűnöst is menthetetlenül eltemeti. Ennek az eljárásnak két psychicus oka lehet: nemzeti féltékenység, mely — Byron óta — oly fényes meteorral, mint Poe, egy angol nevet sem állíthat szembe; a másik a túlzott puritanismus, mely kárhoztatásában határt, irgalmat nem ismer.

«Meggyalázta jötevőjét, megcsalta barátait, föláldozta kedvesét, koldussá, csavargóvá, nőbecstelenítővé lett, — részegesség miatt őrzöngő betegen feküdt közkórház szalmáján, sokaktól gyűlölve, sokaktól megvetve, minden becsületes embertől kerülve.»

Ezen lesújtó, súlyos vádakból annyit kétségbe nem vonhatunk, hogy: igenis, Poe is részeges ember vala. Ezt legjobb barátai sem tagadják. «Egyetlen egy pohár borral — mond egyik nagy tisztelője — egész természete a visszájára fordult, az ördög felülkerült, s ámbár a részeg állapot semmi külső jeleit nem lehetete rajta látni, *akarata tébolyodott volt.*»

De ha még azzal is csinján kell bánnunk, hogy miért nem tudott ellenállni az ivás ingerének, ivó-pajtási csábításainak, —

*) «Budapesti Szemle». 1858. XI. füzetében Szász Károly által reprodukálva.

azzal aztán, «minélfogva — úgyszólván — magánkívüli állapotában elkövetett tetteit neki erkölcsileg beszámítsuk, egészen fel kell hagynunk». — — «Az erkölestelenséget bélyegezzük kiméletlenül, személyválogatás nélkül; de mielőtt adott egyént bélyegeznénk erkölestelenséggel, kétszer-háromszor is rázzuk ki tollunkból a tintát, nehogy igen vastagon fogjon, vagy pecsétet ejtsen».

Nem így az Edinburgh R. szemlése, a ki e közkeletű, ingatag alapon: *in vino veritas* — ítél és könnyűszerűleg elítél. «A jellem mélyében és nem kívülről jövő hatásban kell — úgymond Br. — az erkölcsi súlyedés okát keresni». De vajon egy szó, egy hajlam, egy cselekvény bélyegezheti-e, feltárhatja-e teljesen a jellem mélyét? Gondoljunk csak azon sokféle különböző hatásra, mit az ital az emberekre gyakorol, jellemökkel oly sokszor egészen ellenkező nyilvánulásban. S nem találjuk-e minden logikával homlokegyenest ellenkezőnek azon állítást, hogy a jellem igazi vonásai részeg állapotban nyilvánulnak?!

Psychologiai háttért állít fel ezután Brassai a Poe szerencsétlenségének megértésére az ő gyermek- és ifjúkorából. Mint árvának Allan lesz nevelő atya, egy gyermektelen, vagyonos angol, kinek házában a szellemes gyermek kényeztetést, szabadságot élvez. Mint leendő örökösnek a cselédség kedvét keresi, csintalanságait palástolja, sőt azoknak tápod ad. Egy egészen jelentéktelen büntetésért (répa-monéta hordozás) nevelő-atyja az iskolából kiveszi és zárdában helyezi el. Ennek szigorú nevelési rendszere után következik az amerikai korlátlan egyetemi élet a maga veszélyeivel: korhelység, adósság és az ebből kifolyó surlódás apa és fiú közt. A meglazult fegyelmet katona-intézetben próbálják helyreállítani, de már késő. Az innen történt kicsapátás után a nevelő-szülői házhoz tér vissza. De minő változás! A háznál fiatal asszony, annak gyermekei, kiknek örökös társra nincs szükségük. Neki innen végkép távoznia kell, üres kézzel, reménység nélkül, ki a nagy világba, magára hagyatva, a hajlamain uralkodni tanító nevelés hiányának örökségével.

Tessék ezek után fölötte pálczáat törni!

De szerencsétlenségének magyarázatával nem elégszik meg Brassai. Idézi a köztisztelőben álló író nő *mrs. Osgood* emlékiratait, melyekben Poe rokonszenves modora, tiszteletteljes viselkedése nőkkel szemben, gondos figyelme otthonában neje iránt —

barátnői kegyelettel vannak megörökítve. Elitéli és sajnálja azokat, kik elfogadván a hagymázos állapotban levő költőnek társaságát és elfecsegvén kitöréseit, pletykáikkal neki és magoknak ártottak. Ő előtte illetlenül soha sem viselkedett.

Azután Willis szerkesztő vallomásai következnek, kinek lapjánál Poe hat éven át dolgozott s a ki őt e huzamos összeköttetés alatt mindig egyformának ismerte, — kitartó munkásságáról, türelméről, szerénységéről, mások iránti bizalmáról és barátságáról határtalan tisztelettel emlékezik meg. S a ki őt magánkülvüli állapotának leírásában akarja megörökíteni, jellemezni, ez eljárást olyannak mondja, mintha egy ép, egészséges ember emlékét kór-ágyán vett fényképen akarnók az utókornak átadni.

Ez elég — úgy véli Brassai — «a szeretetlen pedántság túlzásainak ellensúlyozására s azon szerencsétlen vélemény tovább harapódzásának némi gátlására, mintha a természet az ész ajándékait mindig a szív rovására osztogatná.» Audiatur et altera pars!

*

«A classicismns és romanticismus»-ról írt tanulmányában*) azt mondja, hogy a világot nem pénz, sem uralkodók, hanem *eszmék* kormányozzák, melyek egykorúak az emberiség öntudatra ébredtével, melyeket a dolgok és viszonyok örök rendé fogamtatott, a társadalom szervezete szült s a népek és nyelvek egyessége keresztelt. — — A legkitünőbb, legdicsőbb férfiak, hívják őket bár alapítóknak, reformátoroknak, koruk typusainak vagy megelőzőinek, semmit egyebet nem tettek, mint tudva vagy tudatlanul — ösztönszerűleg haladtak azon az úton, melyet az eszmék egyengettek számukra. — — Kolomposok valának azok, s utánok ment a nyáj; de előttük a pázsitos, virágos rét, melynek fűszeres illataiban látatlanul repkedtek az eszmék gnom serege, s hátuk mögött a pásztor, a mindenek főpásztora».

Az eszméket formulázzák a *vallás-hirdetők*, kiknek «méltó versenytársaik s dicsőségökben osztoznak a *költők*; mert hiszen ki bírná vagy ki merné elhúzni a határvonalat a *jós és az igazi költő* közt? Egy későbbi fejlettebb, de egyszersmind romlottabb kor, a

*) «A classicismus és romanticismus». Brassai». Pesti Napló. 1856. Négy tárcza a 236. 263. 316 és 317. számban.

réz-időszak eszmeformulázói ezek, midőn az emberi nem első naiv hiedelmét elvesztve, már mesterségesb fogások kellettek reá, hogy kedélyére hathasson a látó. És e kor még ma sem múlt el; de reméljük az anyagiság kísérletei, veszélyei s dühöngő fenyegetései közt, hogy valamig a népek a költő művei iránti fogékonyságukat nem veszítik el, addig az eszmék uradalma is biztosítva van».

Megjegyzem, hogy 1856-ban az eszmék és képviselőik ilyen erőteljes kiemelése nem csupán æsthetikai jelentőséggel bírt.

Az eszme-formulázók harmadik csoportját a *bölcsészek* alkotják. De a pseudo-philosophia sok bajt és zavart csinált, mint azt Eötvös a *XIX. évszáz uralkodó eszméiben* előadja. Az æstheticába is csempészett be gyártott eszméket a művészet és költészet ártalmára. Ilyen a *romanticismus*, ezen üzőbe veendő *kóbor-eszme*, mely az önállótlan, nemzetietlen, frank, angol, spanyol, görög stb. elemekből vegyített német szépirodalom gyümölcse. S ha ennek mestereitől vagy æstheticusaitól a romanticismus értelmezését kérjük, egyik az *íroniát*, másik az *őrültséggel határos költői, vallásos érzetet* emlegeti, — majd jö a *sokoldalúság, dráma, világ-gyűlölet, világ-fájdalom, középkor* stb., de «senki sem bírta sem megfoghatólag, sem kimerítőleg, sem másokkal megegyezőleg értelmezni a romanticismust». Minélfogva állíthatjuk, hogy az egy üres eszme, egy tartalom nélküli fogalomnév. Az *iskola* név sem alkalmazható ennélfogva a romantikusokra. Az iskola typusa történelmileg csak a philosophiában és képirásban található fel, hol a mesterek tanaitkat tényleg átadták hallgatóiknak vagy segédeknek. Még a költészetben is csak annyiban szólhatunk iskolákról, hogy annak egyes fajaiban legalább *mesterekre* utalhatunk, «az epicus felekezett pl. Homerra az ősapára pislogat; a sonettező csoport Petrarcát vallja szövétnekének; a tragicusok serege egyfelől Euripideshez, másfelől Shakespearhez támaszkodik, de ugyan hol keressük a romantikusok mesterét?» Ő illet nem ismer, s a hol mester nincs, iskola sincs.

Majd a **naturalismust** tárgyalja.*) Diderot azt ajánlotta, hogy a költői, eszményített dolgokba néhány természetes vonás is vegyítendő, hogy az által az egész a valószínűség színezetét nyerje.

*) «Két angol regény». («Orley Farm» és «Lady Audley's Secret».) W. Koszoru. 1863. I. 14. 15. 16. sz.

Arany egy szerkesztői észrevételére a 23. sz.-ban felel.

«A naturalisták — ezzel éppen ellentétben — egy hordó mindennapi lébe eresztenek egy néhány csepp költői illatszert, mely tisztán veszendőbe megy s a nyers természet eszményítése nem sikerül vele. Nagy mester (minő Thackeray), észszel, élczczel, elmés combinatiókkal ebben is tud érdeket mind gerjeszteni, mind fenntartani», de nem azok, «kik néhány napi, vagy pár heti eseményt írnak le a mindennapi élet minden legapróbb részleteivel és jelentéktelen szóváltásaival. Természetesek ezek, az igaz, oly természetesek, hogy íveken át, nem hogy a lángésznek, de valami ötletnek egy szikrája sem fenyegeti gyulasztással száraz szalma-szövetöket. És ezt a szegénységet nagyon szegényül pótolja a tájnyelv nemesakbő, hanem olykor egész műveken keresztülvitt használata».

Az angolokat és francziákat Locke érzéki philosophiája vitte a naturalismusba, a németeket, kinnél már Goethe is váluton volt, Kant mentette meg attól.

Az ismertetett regények, a melyek e kérdés tárgyalására alapul szolgálnak, e nemben a legjobbak közül valók. S abból a körülményből indulva ki, hogy néhány nap alatt harmadik kiadást értek, azon æsthetikai kérdést veti fel: *mi az a beltulajdon, a mi egy irodalmi művet olvasottá, kapóssá tesz?* Erre angol kritikuskótlól nem kapván kielégítő feleletet, ő maga a *függőben-tartást* mondja annak. «A recept nagyon egyszerű, de vajmi ritka a gyógyszerész, vagy szakács, a ki megtudja készíteni. — — Hiszen, szárazon értve, függőben tart minden mese, melynek további, meg további eseményeit még nem tudjuk. De az érdeknek olyatén felesigázását, melynek hatása alatt az illető könyv levele fordításától nem hogy elszenderedés vagy kisebbszerű akadály, de néha tán fegyverrel való fenyegetés sem bírna eltartóztatni; midőn keblünk annyira elszorul, hogy alig tudunk lélekzetet venni, midőn átkozzuk a sorsot lelkünköl, gyűlöljük a nyílt erőszakkal vagy alattomos cselszövényekkel üldöző ellenséget s készek volnánk a Peleskei notáriussal a színpadra felszökni s Othello kezében a tört megragadni — ezt nevezem én aztán függőben tartásnak! És hogy ez nem függ a a nem tudott, a jövőndő események várásától, kiviláglik abból, hogy ha jól el van találva, a hatás ismételt olvasásra sem marad ki. Antigonét, Cordeliát vagy Desdemonát éppen úgy feltjük az öket fenyegető sorstól, Kreont vagy Jágot éppen úgy gyűlöljük, mint mikor elsőben jutottunk az illető tragédiák ismeretére. «Kenil-

worth», «Sz. Ronan kútja» Scott Waltertől a legmélyebb, fájdalomig menő elérzékenyedés phasisain visznek keresztül, pedig tudjuk már előbbi olvasásunk óta a bekövetkezendő eseményeket szintűgy, mint a szomorú katasztrophát. S minő eszközökkel varázsolja e hatást a költő? Az, mit nem győzők eléggé ismételni, a *sugalló genius titka*, mire egy æsthetica sem tanított, nem is taníthat senki. Elemezhetjük széltiliben azokat a remek műveket, melyekben a *függőben tartás* leghathatósabban nyilatkozik. És mit lelünk? Egyikben ezt, másikban amazt — a reá fogható — eszközt: alig kevesebbet, mint a remek művek száma. De oly általános fogalmat, mely alá mindnyájukat felvehetnők, még eddig egyikünk sem talált ki.»

Az angol regényirodalomról még korábban is nyilatkozott, védelembe véve azt a németek ellen.¹⁾ A németeknél — úgy mond — hiányozván szépirodalmuk gazdag bokrétájában egy szép virág, a regény, kritikusai az angol regényírókra rontanak, hogy a dicsőség, ha övék nem lehet, másé se legyen. Védi ezek ellen Thackerayt, Bulwert, Dickenst, bár az elsőnél bevallja, hogy neki alanyilag véve nem nagy embere, minek oka oly valami, a miért Heine sem az: «bizonyos kegyeleti érzet hiánya mindkettőben minden iránt, a mi emberi». A más kettőnek egészséges humorát dicséri s köztük nem lát más különbséget, «mint a mi egy nyájas aristocrata és egy salonias democrata modora közt lehet.» Egyetlen egy regényöket sem ismeri, melyet bármely fiatal nő pirulás nélkül ne olvashatna.

★

A költészetnek különösen s a szépirodalomnak általában nyújtott hódolatával rokon természetű, elragadóan szép megnyilatkozása saját költői lelkiületének az a ragyogó ecsetelés, mit a természet szépségeiről «A fűvész örömei» czímen nyújt.²⁾ E dolgozatot a szaktudománytól el is pereljük a szépirodalom számára. Szébb és az illető tudomány iránt ingerlőbb olvasmányt még alig adtak ennél az ifjúságnak. S bár a kivonat csak töredékesen nyújt

¹⁾ «Angol regény és német kritikus». Br. Pákh: Szépirodalmi Lapok. 1853. 483—88 old.

²⁾ «A fűvész örömei». Brassai. Athenæum. 1839. I. 8. 9. 10. sz. (8 oldal).

hatja az eredeti szépségeit, még sem tagadhatjuk meg e porlepte drágakőnek egy-két fénysugarát prismára vetíteni.

Minden ember lelki világában fordul elő pillanat, midőn az élet zajából, a világ szemei előtt menekülni vágyik. E pillanatban ragadja meg kezünket Brassai, mondván: «enyhelyet szeretnél, hol lelki élted meg nem szünnék, de a világ lármái ne érnének el; hol eszed élesülne, tapasztalásaid, ismereteid többülnének, de nem a szív rovására; hol szemeid apróságok fürkészésében is éldelhetnék a felfedezés gyönyöreit, de nem felebarátod gyengéi lennének nyomozásod tárgyai; hol elméd magasra repülne, de nem a gazdagságvágy fenségébe, mely untalan kecsegtet és szédít, de soha sem jutalmaz, soha ki nem elégít. — — Ne kínozd magad üres álmokkal! ne keresd vágyásod tárgyait légi tündérvárakban! jer inkább velem s én elvezetlek azon asylumba, melyet óhajtasz; beiktatlak ama szakba, hol a fáradság nyugalom, s a pihenés nem szűnik munkálkodni. — — A természet temploma az, hová utasítalak, melynek kecséit eddig talán csak sejtetted; de tekintsd csak egy *ismerő* szemeivel, azonnal mindenek, a csillagos égtől a legparányibb mohszálig, a Himalayától a legapróbb bányakőkristályig, mik addig szóttalanok valának, majd eszmék forrásaivá válandának. Azt, a mit Aristoteles, Hobbes vagy Montesquieu meg nem fejthetének, egy fűszál alkata világosabbá teszi előtted, a mi iránt Jób vagy Leibnitz meg nem nyugtathaték, az iránt a természet örök törvényei rendbe hozzák habzó képzeteidet; s ha philosophusi meggyőződésedet Wolf bizonyítmányai nem tudák az első és eredeti ok eszméjével kielégíteni, a nagy mindenség dicső egésze s végtelensége, rendje s különfélesége ellenállhatatlanul imádására ragad a nagy *észnek és akaratnak*: a teremtőnek, a megtartónak és mindenhatónak».

Itt aztán a természet végetlen, átfoghatatlan gazdagságára utalva, melyet véges erő fel nem ölelhet s a többi természeti tudományok festői háttérül szolgáló hátrányait, vagyis inkább nehézségeit rajzolván, a fűvészet elsőségét, örömeit festi mesteri vonásokkal. «Valóban» — folytatja — «nem találhatni egyet is, mely a testi és lelki erőknek oly szép arányban dolgot adni, azokat minden túlság kikerülésével oly egybehangzólag gyakorolni képes volna. Nem említem az értelmet, mert ennek táplálását minden igazi tudománynyal megosztja; az ítélőképessegre hivatkozom in-

kább, mint a melyet a fajok meghatározásában, ezeknek alsóbb, felsőbb fogalmak, nemek, családok, rendek alá elrendelésében untalan munkában tart. . . . A hasonlóságok, különbözőségek felkeresése az elmének és elmeélnék bőséges táplálatot, újabb meg újabb gondot adnak. A képző-erő sincs elfelejtve, mint a melynek a látottak képeit szüntelen előnkbe kell varázsolnia, hogy a tudomány száraz nevek és műszók névsorává ne aljasuljon. . . . Még a magasabb phantasia sem marad parlagon.»

Érdekesen írja le a kirándulások felszerelési előkészületeit, melyek után «a fűvész megy, míg kedve tartja, s megáll, a hol bágyadt-sága vagy a hely kiessége, vagy egy tisztán csergedező forrás kristálya pihenésre készteni . . . A természet önkéntes kertjeiben, gyakran a hegyek ætheri tisztaságú légét szíva, bájos alakok közt sétál, s ha szinte új tárgy találása nem is jutalmazza fáradságát, vizsga szeme, éber elméje mindig elég módot, elég alkalmat talál az eltöltött órák kellemesítésére. . . . A harmat gyöngyei közt siet még hajnal hasadtával az ujoncz kirándul az erdőre, távolabbi vagy magasabb hegyre, édes reménynyel, melyet ujságvágyának, még pedig egy nemes ujságvágnak kielégítésére táplál, a természet műveit még nem látott, legalább nem vizsgált alakokban szemlélendő. Mert a más körületek, más földnem, más magasság, -- a világosságnak, árnyéknak, nyiroknak más mértéke mind különböző növényformákat állitnak elő. Az erdők szent homálya kevés ideig hagyja őt határozatlan andalgásban.» A fajok sokféleségéből alakuló bájos képek ragadják tovább és tovább, melyekből gazdag és nagy számmal felsorolt leletekkel rakodik meg. Majd «egy tölgy alól föld alatti moraj közt gazdagon ömlő forrás, melynek vize nem a kristály, hanem a lég átlátszóságával vetélkedik, szólítja nyugalomra, s itt magát megenyhítve, kipihenve, mint egy szorgalmasan gyűjtő méh, gazdagon rakodva tér haza.»

Később, megfelelő előkészülettel, egy havasi kirándulás következik, hol «fáradságunkat, bajunkat minden pillanatban édesen feledteti vagy a szüntelen terjedő, szüntelen szépülő kilátás, vagy újabb-újabb tárgyak felfedezése. Mert a havasi vegetationnak egészen más, egészen saját caractere van. Kevés fajokon kívül, melyek a legmagasabb bércezekig elkísérnek minket, minden nem más alakot ölt a havasi vékony lég, a havasi rövid nyár kettősen módosított befolyása alatt. Ezen csak a fellegek s harmat nyirkával ön-

tözött gyengéd növényformák a hegyek nympháinak picziny kezei által láttatnak a szirtek repedéseibe, gödreibe, védő aljához ültetve lenni. Szálas plánta ritkán mutatja magát; a bércek s ezek oldalai csaknem egyenlően elnyírott virágos bársonyt képező tarka gyeppel bevonvák, s a virágok alakjai, mintha az ég boltozatjához közeledésöket jelképeznék, többnyire csillagképet váltanak. Ha a saxifrágák számos nemeit, az azaleát, rhododendront, a havasi ranunculusokat, gentiánákat, a színes pázsitfűnemeket megnevezem, csak ujságvágyát kívánom ébreszteni az olvasónak, mert ezeknek bájairól csak eredeti termőhelyökön, de képekből, vagy szárított példányokból soha sem szerezhethet képzetet magának. Kérkezve a tetőre, nyomozásunkat ottan-ottan a kilátás felséges pompája szaggatja félbe. A körülfekvő vidék földabroszként terül el körülötünk s ha estve vagy reggel derült időt találunk, egy bűbájos világ önti be s neveli az óriási panoráma szépségeit. Körültünk a természet nagyban, lábunknál kicsinyben tékozolja kellemeit s gyakran elakad választásunk: melyiknek adjuk az elsőséget.»

Minden kirándulás eredményei mások évszak és vidék szerint s utána jönnek a talált növények meghatározása, elrendezése, gyűjteménybe helyezése fölötti örömök. S nincs az a fűsvény, a ki kincsei szaporodásán nagyobb gyönyörrel csüngene, mint a fűvészfűjteménye rendszeres gyarapodásán. Ehhez járul a tudományos szemlélődés, a természeti életviszonyok, igazságok fölismerése s ezeknek az erkölcsiekkel való bámulatos hasonlósága.

Végül utalván idegen országok, égaljak és földrészek fűvészfűzeti tanulmányozásának nagyszerűségeire, s nem feledkezvén meg az ezzel járó fáradalmakról, sőt veszélyekről sem, megragadóan sorolja fel e tudományszak halhatatlan hőseit és martyrjait s lelkesülten kiált föl: «Igenis nagyok és hatalmasok a fűvészfű ingerei! Asszonyi türelemre aczélni s férfiúi bátorságra gyulasztani képesek Flóra imádóit!»

Ismeretes dolog, hogy Brassainak a botánika, melyben neve többféleképen van megörökítve, mily igazán amabilis tudomány volt. S alig is írhat szerelmeséről szebben a költő, mint azt Brassai ez ecsetelésben tette.

E dolgozata és a Gyulai Pálhoz írt levele Burnsről úgy alak, mint tartalom tekintetében az ifjúsági olvasmányok egy-egy állandó remekét képezheti s óhajtandó volna, hogy a megfelelő olvasó-

könyvekbe és füzetes kiadványokba felvétessenek s a feledés porából mint drágakövek napfényre hozatván — ismét gyönyörködtesenek, a természeti és művészeti szép iránt lelkesítsenek.

Az «*amabilis scientia*» megkedveltetésére irányul vonzó modorban leírt «Egy téli sétatá(ja) a pesti fűvészkertben» is s tudósítása egy «Virágtárlat»-ról.¹⁾

A szépirodalom körébe tartozik még három kisebb dolgozata, melyek egyike a *női életpályákról*, köztük a festészetről szól; a másik kettő torzképet rajzol, ugyancsak a nők életéből, egy nagyravágó anya s leányairól és a leánynevelő-intézetek ferdeségeiről.²⁾

*

Magyar nyelvészeti tanulmányairól, melyek írói munkásságának egyik legbecsesebb fejezetét nyújtják és külön szakméltatást igényelnek, e helyen is meg kell röviden emlékeznünk — azok szépirodalmi vonatkozásában.

Brassainak egyik elhomályosíthatlan fényű erénye az élénk nemzeti érzület, a mi főképp nyelvünk bálványozásában, féltékeny gondozásában és szeretetteljes művelésében nyilvánul.

Már írói pályájának első évében megnyilatkozik lelkének mélységes szerelme «az édes anyai nyelv iránt, melynél szebb muzsikát füle nem ismer.» Első nyelvészeti dolgozata 1837 s az utolsó már halála után, 1897-ben jelent meg.³⁾ S e hatvan évi hosszú idő ép oly terjedelmes bizonyítékait nyújtja nyelvünk művelésében, védelmezésében kifejtett munkásságának és sikereinek. Tudjuk, hogy ő a purismus híve és mindig harczra kész fegyverviselője volt — s nyelv-egyénné a szó helyett a mondatot állította fel. Ezen már ma — legalább elvileg — diadalra emelkedett két pont körül csoportosulnak magyar nyelvészeti érdemei.

Anyanyelv szeretete azonban távolról sem tette elfogulttá az

¹⁾ Pákh A.: Szépirodalmi Lapok. 1853. 164—68 és 580—96 l. Botaphilos és Philantus név alatt.

²⁾ «A nő» (Kivonatok egy párisi művésznő leveleiből.) Közli Br. «Torzképek». Zsámbokréti Gyula.

Pákh: Szépirodalmi Lapok. 1853. 355—59; 411—15 és 573—76 old.

³⁾ «Nyelvtanulás». Brassai Sámuel. Nemzeti Társalkodó. 1837. I. 6. 7. 8. sz. (58 oldal). «Vissza- és körületekintés». Brassai Sámuel. Egyetemes Philol. Közlöny. 1897. 6. 7. 8. sz.

idegen nyelvek iránt. Sőt nemcsak maga példát adott azok nagy kiterjedésű tanulmányozására, hanem másokat is buzdít, sokakat személyesen is vezet arra, mint szükséges, hasznos és gyönyörűsége dologra. A kisebb műveltségű nemzetnél — úgymond említett első dolgozatában — egy magasb fokon állónak nyelvét tanulni önhaszon által parancsolt kötelesség, hogy részesülhessen annak elsőségeiben. A magasb műveltségűnél is kötelesség az, de egy nagylelkű, csupán az emberiség által parancsolt kötelesség.

A nyelvtanulás fokozatait methodikailag így jelöli meg: első fokon — ismert mennyiségű a nyelvadatok jönnek, másodikon a szabályok és végül a minden nyelvvel közös logikai törvények.

A nyelvismeret a szaktudományok forrásaihoz és a népek ismeretéhez juttat. «Minden nemzet saját életének vonásait nyelvében rakja le. S irodalmából egy nemzetet jobban megismerhetünk, mint az utazásból.» Ez az *ízlés* fejlesztésének, az *aesthetikai eszmék* szabad terjedésének legbiztosabb eszköze ugyannyira, hogy műbíráló világirodalmi ismeret nélkül haszonnal nem is működhetik.

Itt egy oldalt pillantást vet a latin és görög nyelv ellen már akkor nyilvánult hangulatra. Érti ugyan ennek nyelvünk érdekében rejlő nemzeti motivumait, de szépen védelmezi a classicus kort és annak e két remekét.

A *fordításról* jóval később írt terjedelmes cikksorozata *) logikai kiegészítésül szolgál az előbbihez.

«Midőn — így szól ebben — a németnek, angolnak, francziának, olasznak a fordítások csak fényűzési cikket képeznek, nekünk irodalmi élelmiszer gyanánt van szükségünk rájuk. Mi végre? Kérdik önök. Elég rossz, ha még kérdik. Hát nem egy egész hosszú, tevékeny éltet töltött az önök nagy mestere, Kazinczy Ferencz, annak predicálásában, fejtegetvén elméletileg és példájával önök előtt járván gyakorlatilag?»

«Fordításoknak nálunk az ízlés fejtésire és nemesítésire kell szolgálni.» Mert mi szegények vagyunk. «Büszke vagy szegénylős szegények, rejtekben sanyargók vagy nyilván koldulók, az mind egy, de mindenestre szegények.» Igazolással összehasonlítást tesz

*) «Mégis valami a fordításról.» Brassai. Arany: Szépirodalmi Figyelő. 1860—61. 19. 20. 27. 28. 30. 31. 32. 33. 48. 49. 50. sz.

az említett nemzetek irodalma és a mienk közt, mely utóbbiban a versenyt amazzal csak a lyrai költészet és a szónoklat állja ki. Ezért kell a világirodalom remekeit fordításokban megismertetni közönségünkkel, azzal t. i., mely azokat eredetiben nem élvezheti. «Az ítélet helyessége — ugyanis — egyenes arányban van azokkal a tárgyakkal, a melyeken az ítélő tehetség gyakorolta magát. A tárgyakkal való benső társalgás, de remekekkel, okvetlenül meghozza a helyes ítéletet.»

Ez indokolás után tárgyalja a *fordítás milyenségét*. Ennek két fő kelleke: a *magyar nemzetiesség* és a *hűség*. Az elsővel a fordító nemzeti nyelvünknek, a másodikkal eredetijének tartozik. Amaz a fordítási nyelv törvényeire és sajátságaira, ez a gondolatra és stylere értelmezendő.

Arról egész lelkesedéssel mondja, hogy «Zalán, Béla királyfi, vagy Ádám és Éva sorsa nem hevithette különben a szerző költőket, mint engem nyelvünk nemzetiességének szent ügye.»

Kritikai lapjának élén is jeligéül áll: «Tiszteljük őseink nyelvét!»

«Ime több husz esztendejénél, hogy kiáltó szó vagyok a pusztában. Ennyi ideje, hogy untalan váriáлом azt az egy thémát, hogy minden nyelvnek és így a mienknek is — még pedig mily szép mértékű adományban — meg van eltéveszthetlen, elvitázhatlan, állandó jellemvonásokhoz kapcsolt, velök élőhaló egyénisége, a melyen a legkisebb sértés is sorvasztással fenyegető sebet ejt.»

Itt aztán részletesen ismertetvén azon sebeket, melyeket nyelvünkön a gyártott szavakkal, idegenszerű szerkesztéssel, származtatással, szó- és mondatfűzéssel, ragozással stb. ejtettek azon, — úgymond — «minden idegenből való fordítás rajta hagyta a keze szennyét. Untalan szaporítva vette át minden rendbeli fordító elődjétől az idegen szófogásokat, és így keletkezett az a nemzetietlen halom, a melynek kiülőbb göröngyei felett szemlét tartani szerencsétlenségem vala.»

«Illő és szükséges hát, hogy a mit fordítóink vétkeztek, azt megint más fordítóink üssék helyre. Evvel ők egyszersmind más két kötelességet is teljesítenek. A remekek fordításával nemzetünk izlését nemesítik és a fordítás kitűzött elvének, a nemzetiességnek hódolva, munkájokat hatályosabbá, a cél elérésére sikeresebbé teszik.»

Azt a, már Kazinczy által kiemelt nehézséget illetőleg, midőn a fordító oly idegen szóra bukkan, melyet igazi «energiá»-jában magyar szóval kifejezni nem tud s mely esetben ő vagy szócomplexust (mondhatni: értelmezést), vagy új szóalkatást, vagy még leginkább az idegen szó használatát követi, Brassai e két utóbbi módszer erélyes ellenzésével «arra inti mindazokat, kik a fordításnak szintoly hasznos, idves, mint hálátlan munkájára adják magukat, hogy lássák meg a fáktól valahára az erdőt is, azaz: a *szókkal való hasztalan vesződés, küzdés, birkózás helyett*, minek legtöbbszörre kudarcz a vége, *fordítsák figyelmöket a mondatra*. Ébreszszé phrasisuk a fordítmány olvasójában azt a gondolatot, képet, érzelmet, indulatot, melyeket a szerző szándéklott ébresztetni az eredetiében, s a fordítás *hű* lesz, ha szinte tán szótár-író egyetlen egy szót sem merne a fordított mondatbeliek közül az eredetiben foglaltakkal szembe állítani. Ne szörnyűködjenek el, csak szélső és véghatárát akarám ezzel kijelölni az — erdőnek. Csak a legroszszabb, de egyszersmind legritkább esetet emelém ki benne biztatásul, hogy ha csakugyan eléfordulna, attól sem kell megijedni. De biz' azt se képzeljék másfelől, hogy azzal a szabad elvvel tárt kaput nyitottam volna a kényelemnek és féktelen szabadságnak.»

Az az elv, hogy a fordításban a szó fölött a mondatnak adjuk az elsőséget, «tágabb rést enged abban szorgalmatoskodnunk, hogy az eredeti író stilljának igazán lényeges és jellemző minőségeit: tömöttebb vagy gyéreb, szökellőbb vagy hömpölygőbb, simább vagy darabosabb, szaggatottabb vagy periodicusabb voltát híven visszatükrözthessük».

Arany János a lapjában közlött ezen «derekas cikkek» né mely nyelvészeti részleteire megjegyzéseket téve, illetőleg alkalmilag «elmondva egymást, a mi olvasás közben eszébe ötlött», Brassait «a tudomány, elmésség s logica fegyveres Goliáthjá»-nak nevezi s kritikai fejtegetéseire így szól: «Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most, hogy a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germánismusok s mindenféle *ismusok* ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a «Carthaginem delendam»-ot. Tisztelt munkatársunk e szerint a lelkünk-ből vette a szót, midőn ezek ellen a romlatlan, ép magyar nyelvérzékre

hivatkozik. Azt is jól cselekszi, ha élesebb metszést tesz e holt-tetembe«.¹⁾

Ezen tanulmánya után Brassai maga is fordított két beszélyt, egyet oroszról, mást francziából.²⁾ S még korábban átdolgozott ugyanazon franczia írótól egy vígjátékot, melyet 1852-ben s később 1885-ben többször adtak elő a pesti nemzeti színházban s melynek sziporkázó szelleméről s írója ízléséről elismeréssel szól a kritika.³⁾

Hasonlóan magyarra fordította Dickensnek «*Kis Dorka*» (Little Dorri) című regényét, mely műfordítást Császár F. nyereségnek mond regényirodalmunkra nézve⁴⁾ «*A fehér ruhás nő*» angol regény ismertetését is itt kell megemlítenünk.⁵⁾

Brassai irálya, bár kezdettől végig megőrizte egyénisége eredetiségét, úgy, hogy rá kiválóan talál a «styl c'est l'homme»-féle jellemzés, a harminczas évek kezdetleges formáiból gyorsan emelkedett fel a szépségnek egy bizonyos, a szabatoságnak pedig legmagasabb fokára. S utóbbi tekintetben a botlások ezer meg ezer esetét üldözte és igazította helyre élő szóban és írásban egyaránt. A vele való társalgás ritkán mult el e nélkül.

A nyelvünk gazdagítására szánt önkényes szóalkatást elítélte, de a nyelv törvényein alapulót maga is gyakorolta. Hiressé vált «*ismerettyű*»-je nem ment át ugyan a közhasználatba, bár az azt helyettesítő «*ismérv*» azzal nem versenyezhet, a «*jegy*» pedig nem elég jellemző; de a polgárjogot nyert «*elv*»-et (előbb «*elev*», majd mindvégig «*elü*»-alakban) ő vezette be irodalmunkba (1832-ben «*Gr. Szécheny István és Birálói*» cz. cikkében), az «*évszázad*»-ot, «*évezred*»-et ő cseréltette fel az «*érszáz*»-zal és «*évezer*»-rel, a «*közvetlen*» helyett a «*közetlen*»-t tartotta helyesebbnek s a következő új alkotások már első dolgozataiban megjelennek: tárgyas,

¹⁾ Arany: «*Visszatekintés*». Szépirodalmi Figyelő. 1860—61. 562—3 old.

²⁾ «*A gyógyszerészné*». Sollogub gróftól (oroszról). Brassai. Arany: Szépirodalmi Figyelő. 1862. II. 1. 2. 3. sat. sz. Olcsó könyvtár 23.

Sandau: «*A montsabreyi kastély*». Ford. Brassai S. Olcsó könyvtár 1875.

³⁾ «*Sieglieere kisasszony*». Vígjáték 4 felv. Sandeau után Brassai S. Birálva, a «*Budapesti Viszhang*»-ban (1852. 219 l.), a «*Fővárosi Lapok*» 271. és a «*Nemzet*» 306. 307 számában, 1885.

⁴⁾ Divatesarnok — 1856 évf.

⁵⁾ Arany J.: Szépirod. Figyelő. 1860—61. 2. 3. 4. sz.

alanyias, érzékités = jelenítés, eszményítés, inger, ingerel, ingerül, éppenség = præcisio, izlés, többítés, bámitó, elvont, közepülés, közepít, szeszélyes, bávászkodás, szenvedély, alház, felház (országgyűlés), aránylati (relativ), nevelvény (tanítvány), gula, rögzött, életmű, dicsvág, izgás, tökély stb. S hogy figyelme a nagy dolgok mellett a kicsinyekre is mindig kiterjedt, ennek egyik bizonyítéka, hogy a *c*z-nek egyszerű *c*-vel írását az akadémiában (nyelvtud. szakülés 1856. ápr. 14) ő akadályozta meg.

III. Zene.

Brassai a zenében ép oly jártassággal birt, mint a szépirodalomban, a mi æsthetikai érzékének és izlésének magasabbfokú fejlettséget adott.

Mint gyakorlati zenésznek főhangszere a zongora volt, de szépen játszott gordonkát (violon-cello) és brácsát is (viola). Mindhármát saját erején, autodidaxis útján tanulta. Amazt már kora ifjúságában egy deszkatablára rajzolt néma zongorán kezdette (erről mondotta, hogy: zenét tanult zene nélkül) s majd egy négy octávás, asztalra helyezhető, ma már divatból egészen kiment clavieron folytatta. Zongoraiskolai vezérkönyvhöz csak nevelőkorában jutott, melynek nyomán rohamos előmenetelt tett, úgy, hogy nemsokára maga is taníthatott e hangszeren s hogy tanított is, bizonyítva látjuk a Szilágyi Ferenczcel 1834-ben folytatott polemiában (hátrább ismertetve lesz), hol ez gúnyosan veti szemére *klávir-mesterségét*. E foglalkozása, a hagyomány szerint, tanárrá választatásakor is némelyek szemében szálla volt, jellemzéséül a kornak, melyben a zenei műveltség a tanárság komor egyoldalúságával összeférhetlennek tekintetett.

Zeneelméleti ismereteinek gyarapításával — naponként tartó gyakorlás útján párhuzamosan tökélyesedett zenejátéka is, mely olyan magasabb színvonalra emelkedett, hogy pl. Beethoven összes sonátáit — a Kreutzer-sonata kivételével — nemcsak solóban és egy részét hangjegy nélkül, hanem ensemble is játszta. S muzeumkerti lakásán a 60-as években hetenként rendezett estélyeken, hol zongorán, hol gordonkán vagy brácsán maga is működött a triókban és quartette-ekben.

Az olasz iskolát, mint a kedélyre leginkább ható dallam

(melodia) páratlan zenéjét nagyra becsülte, de első helyre mégis a classikus zenét s ennek leginkább kedvelt mestereit Beethovent, Haydnt, Mozártot, majd Mendelsohnt, Schumannt és Schubertet tette.

A zeneművészet ápolása iránti hajlamai eléggé ismereteseek Kolozsvár társadalmi életében részint ifjú tehetségek kiképzésének támogatásában,¹⁾ részint azon magán zenekörök működésében, melyek a classikus zene gyakorlása céljából vagy egyenesen kezdeményezésére alakultak, vagy őt választották jegeczedési központnak. Ez időről-időre alakult társaságok, hol az ő, hol valamelyikök házánál tartották összejöveteleiket hetenkint egy-egy estve, néha pedig közhelyen nyilvánosan, mi által a zenei ízlés fejlesztése nagyobb körökre is kiterjesztetett. Ilyen társaságok működéséről a 60-as évek eleje óta egészen a 90-esekig van tudomásunk, mely idő alatt mint világító torony maga közül látta jönni-menni és működni Kolozsvár zenészeinek nevezetességeit.²⁾ S e társaságok céljának előmozdítására nem kis áldozatot hozott a költséges hangjegyek beszerzésével.

Fővárosi életében szintúgy megvolt magán zenetársasága.

A zene muzsájának vidám ligetébe egész hosszú életén át csaknem naponként elvonult komoly fáradalmait kipihenni, magá-

¹⁾ Rigó Anna jeles zongora művésznő kiképzését ő tette lehetővé a budapesti zene-akadémián, a hol akkor Liszt volt az igazgató. Nagy Gábor zene-társasági tag leányának, Mariskának első oktatását maga vezette. Erkel Jánost, Ferencz fivérének fiát ő tanította s még többeket is jó ismerői családaiból:

²⁾ A vele működő zenészek következő névsorát sikerült összeállítnunk. *Erkel* Ferencz zongora-, id. *Bodor* Pál gordonka-, *Ruzicska* György (a zene-conservatorium első igazgatója) többféle-, *Böhm* János építész brácsa-, *Watterliet* pénzügyi tisztviselő hegedű-, *Gyergyai* László hegedű-, dr. *Wachsmann* Ede orvos hegedű és brácsa-, dr. *Béltéky* Ferencz orvos hegedű-, *Mátéfy* Károly t. bíró (Liszt 1846-ban Kolozsvártt adott hangversenye alkalmával hitta magával európai körútra) hegedű-, *Ruzicska* Béla pénzügyi sz. tanácsos gordonka-, dr. *Hintz* György gyógyszerész hegedű-, *Gegenbauer* József m. zeneiskola-tulajdonos zongora-, *Bóér* Gergely áll. tanítóképezdei zenetanár hegedű-, *Nagy* Gábor vendéglős hegedű-, *Pákey* Lajos műépítész gordonka-, *Sigmond* Ákos nagy gyáros hegedű-játékos. A nők közül: *Bokros* Ádámné-Mosel Gizella, dr. *Szöcs* Emilné-Szabó Mária, László Józsefné-Cseh Bertha, dr. *Brandt* Józsefné-Gyarmathy Laura, *Barcsay* Domokosné-Korbuly Ida. *Rigó* Anna zongora- és *Ruzicska* Béláné-Racsek Zsófia (ki a muszka czár előtt is játszott) hegedű-játékos.

nyát megédesíteni, lelkének üdeségét visszanyerni, honnan mindig felfrissült erővel tért a munkához s nemesebb és emelkedettebb szempontokat nyert az ember hivatásának, a természet összhangjának vizsgálására és áttekintésére.

Ő maga a zenejátszással — kezeinek reszketése miatt — körülbelül 85 éves korában hagyott fel. Azontúl barátai és barátnői játékának élvezése pótolta e fogyatkozását s Hubay Jenő által még halálos kórágyn is részesült az utolsó zenei szentségben. E jeles zeneművészünk ugyanis 1897 tavaszán, néhány héttel Br. halála előtt hangversenyt adván Kolozsvárrt, meglátogatta az öreg urat s ennek kívánságára magával vitt hegedűjén előadott néhány classikus darabot. Ez utolsó földi zene aranyozta be a zárulni készülő száz éves életpálya utolsó napjait.

Egy-egy nevezetes hangverseny vagy világhírű művész meghallgatása ellenállhatatlan élvezetei közé tartozott. Ezért gyakran kelt az év bármely szakában fáradtságos és költséges bel- vagy külföldi útra. Már 1834-ben Bécsből ír tudósítást azon «nagy muzsikai innep»-ről, melyen a császárné névnapjára Händel «Belsazar»-ját 843 tagból álló kar (307 zenész, 527 kar- és 9 solo-énekes) adja elé (nov. 6-án és 9-én) 6—10.000 hallgató előtt a téli lovagló-iskolában. S megbotránkozással említi, hogy sokan előadás közben távoztak a teremből, holott maga sajnálkozik, hogy csak a második előadást hallhatta.★)

Ernstet (*a legnagyobb énekest hegedűn*) Berlinben hallotta, hol vele egy társaságban megismerkedve, őt «Elegiája» előadásában zongorán kísérte. Ugyanott hallgatta Joachimot is. Paganiniért Bécsbe utazott. Ugyanoda 1870 novemberében a *florenti quartette* meghallgatására (dr. Bélteky és Bóér társaságában), melynek első hegedüsét Becker Jánost az általa ismert legtökéletesebb klasszikus hegedüsnek nyilvánította.

Többször hallotta és személyesen is ismerte Lisztet, kinek genieje és játéka előtt meghajlott. Az énekesnők közül *Désirée Artót*, *Viardotnét* és *Pattit* ismételve stb.

Korának jelesebb hazai zeneszerzőivel és zenészeivel személyes ismeretségben s köztük pl. az Erkelekkel, Hubaykkal, Barta-

★) «A nagy muzsikai innep Bécsben».. W. Nemzeti Társalkodó. 1834. II. félév. 25 sz.

lussal és id. Ábrányival benső barátságban élt. Erkel Ferenczet ő vezette be a magyar zeneköltészet dicsőségesen megfutott pályájára s első magyar ábrándjának zongorán történt bemutatására ő vitte fel Kolozsvárról a fővárosi vigadó fényes közönsége elé, hol az ifjú zeneköltő lelkesítő buzditást nyert a tovább működésre.¹⁾ Brassai őt, mint zongorajátékost Beethoven *Cis-moll* zongora sonátája legtökéletesebb előadójának tartotta s azzal nyilvános művészi körútra menni biztatta.

Fővárosi tanárkodása idejében élénk részt vett az általános művészi s különösen a zenei élet mozgalmaiban. Mint műkritikus határozott állást foglalt a Wagner-zene ellenében s az Anti-Wagneresek zászlósának tekintetett.²⁾

S míg barátai a magyar műzene, dalmű megalkotásában, zenekincseink gyűjtésében és feldolgozásában fáradoztak nagy sikerrel, ő maga is maradandó emléket emelt nevének a magyar zene polgárjogai megvédelmezésével Liszt ellenében — s azon zene-æsthetikai tárczában, melyek csaknem fél évszáz után is vonzó és tanulságos olvasmányul szolgálhatnak. Arról hátrább szólnunk. Ezekből az alábbi töredékek tájékoztat nyujtanak úgy az ő zenei műveltségéről és izléséről, mint a fővárosi s részben európai akkori zenemozgalmakról. A nemzeti színházban s a Lloyd, Európa és muzeum termében sűrű egymásutánban hangzott fel a klasszikus zene és jeles zeneművészek játéka, miknek szépségét és bájait ő az egyszerű referens szerény czége alatt mindannyiszor újra élveztette olvasóival.³⁾

Ez irányban magának, valamint általában a műkritikának feladatául kettős czélt tűz ki: a művészek figyelmeztetését és a közönség tájékoztatását. Amazokról azt mondja, hogy ők a kritikát fitymálják, a megrovást mindig igazságtalannak vagy legalább is méltatlanságnak nyilvánítják s bosszúságukban a jó tanácsot is megvetik. «Lássák, művész urak! ez nagy, véghetlen nagy, mi több, igen káros hiba. És árt nem a kritikusnak, hanem a művésznek

¹⁾ Győri Hirlap. 1887. 90 sz. Ker. Magvető. 1887. 6 füz. 428 l.

²⁾ Saját említése szerint ezért egyszer egy Wagner-imádó botot emelt reá.

³⁾ Pákh A. és Gyulai P. «Szépirodalmi Lapok» 1853. Ezen heti közlőny félévi folyama 9 dalmű-előadásról s 18 koncertről hoz tőle *Canus* és *Z—y* (Zsámbokréty) álnév alatt bírálatot.

magának s ennek következtében a művészetnek. Hogy erről meggyőződünk, vegyük szigorú számítás és ítélet alá a műértő igényeit.»

«Tulajdonítsák bár a legszerényebb szerepet neki, el kell ismernünk, hogy ő közbenjáróul szolgál a művész és közönsége között. Legalább van annyi jelentősége, mint egy természetiek, ritkaságok vagy szépművek muzeumában egy kalauznak. E nélkül a látogató nem tudja: mit nézzen a sok közül s a muzeum kincsei nagy része elásott talentum. Viszonya van hát a műértőnek a közönséggel, viszonya a művészszel.»

«Egy nagyon trivialis igazságot szándékom mondani; de hiszen a mindennapi igazságok feledésére vagy legalább csekélylésére vagyunk hajlandók. S a művészek kiválólág szeretik feledni, *hogy ők nem maguk számára* produkálnak. (Szenvedjük meg ez idegen szót, mert megfelelő egész jelentésű hasonmásával nem birunk.) Lássák, uraim! én ezt az igazságot egy cigánytól tanultam s nemcsak nem resteltem megtanulni, de hálával is vagyok iránta érette, mert számtalanszor tapasztaltam alkalmazhatóságát. «*Nem magunknak hegedülünk*». Hányszor leverné ennek fontossága a művészi önhittséget, a saját talentumának, saját érdemének tömjénező hiúságot. Hányszor ösztönözné hibái megvizsgálására, előhaladását biztosító józan törekvésre!»

«Ha már áll az, hogy a művész nem magának produkál, az a kérdés támad: *kinek hát?* Feleletet tőle magától várok, de figyelemzettem, hogy csak kettő közt tétovázhat: műértőnek-e? karzatnak-e? Tessék választani . . .»

. . . «Ugyanis mi a műértő? A művész egyenjogú társa. Annyi mint: jártasság + elméleti studium — (minus) technikai ügyesség, de — hiúság is. A többi világos. De talán a jártasság ellen volna kifogásuk? Alig, ha megfontoljuk, hogy azt én a technikai fejlettségtől megkülönböztetem. Alig, ha elgondolják önök, hogy egy Burney, egy Forkel, egy Fétis, egy Jahn stb., kiknek neve ugyan a zeneművészet történeteiben nem fordul elé, de annál fényesebben tündöklük ezen történetek megírásában, forgattak és tanultak annyi partitúrát, mint Európának akármelyik karmestere. Szóljak-e többet? Mire?»*)

*) «Művész és műértő.» Brassai. Budapesti Hirlap 1857. 69. sz.

Ez alapon írt zenekritikáiról és essayszerű ismertetéseiről, a fővárosból történt eltávozása után úgy nyilatkozik egy névtelen életírója, hogy azok *«még most is utól nem ért példányokként ragyognak irodalmunkban; ő a zene elméleti s gyakorlati ismeretére nézve annyira egyetlen példány volt nálunk.¹⁾ Egy másik életírója szintén csatlakozik ez elismeréshez, midőn így szól: «Hogy Br. az æstetikában tekintély, hogy a világirodalomban senki sem járta-sabb mint ő, ez mind nem gátolja abban, hogy a legalaposabb zeneértő és zenekritikus legyen.²⁾»*

Erre vonatkozó szemelvényeinket a dalművek és concertek két csoportjába foglaljuk.

A dalművekről álljanak itt a következő mozaikok.

Rigoletto. «Az opera lényegét az énekben, az ének lényegét a melódiában látjuk. Verdi hatást vadász a zenekar által, de el nem éri — s azért a melódiai elemet elhanyagolja, a mi már magával hordja büntetését».

Próféta. Ecseteli az olasz opera fejlődését dallam tekintetében — a prózai beszélgetéstől az éneklő-gépig. Az eredeti olasz operában a beszéd és ének közti botrányos ellentét nem volt meg. A közönség a színpadi személyzetben oly lényeket látott, a kiknek rendes nyelvök az ének, de oly ének, mely a beszéd szolgálatát teljesen megtette.

«MAYERBEER a szövegre annyi gondot, annyi találmányosságot, annyi szépet, újat, különfélé, meglepőt halmozott, hogy a himzetre, az énekre már nem jutott sem erő, sem anyag.» — — De «ha egyszer megnyugszunk benne, hogy az éneknek és melódiának a háttéri szerepet adják, akkor a recitativ és kísérő zene bájainak egészen neki eresztethetjük kedélyünket s a hol ez a teher alatt roskadozni kezd, a látvány ingerei újra felrázzák. — — — S igazságot szolgáltatok Mayerbeernek; nem csak, sőt lelkemből élvezni tudom azon művészetet, melylyel az ő hajlékony és terjedelmes lángesze roppant tárgyának minden változékony helyzeteihez, *érzelem-gazdagságához* hozzá bír simulni bámulatos zenéjével; — — — el akarom feledni, de nem bocsátom meg neki az ének hiányát.»

¹⁾ Vasárnapi Ujság 1860. 42 sz. Arczképével.

²⁾ U. o. 1872. 52 sz. Arczképével.

Ugyanezen szerzőnek *«Éjszak csillagá»*-ról úgy szól, hogy könnyebb megmondani mi nincs, mint mi minden van abban.

S ha ehhez hozzávesszük «hogyan ezen végtelen különféleséget jóformán egygyé bírni fűzni a szerző ismert óriási virtuositása, részint azt, hogy minden numero mondhatni kivétel nélkül egy concertdarab, mely egyenlő színészi és zenészi tökélyt igényel, akkor azt hisszük mindent elsoroltunk, a mit zenéről értelemnek lehet mondani. Hanem az egésznek jellemzésére még ráadásul azt is el kell mondanunk, hogy e műnek «comica opera» létre zenéje annyira terhelt és mesterséges, mintha Harlekint lovag-pánczéban s Columbinát nehéz selyem, uszályos ruhában látnók bohókodni.» *)

Más két operáját így jellemzi: «Valahányszor az ember *Ördög Róbertet* vagy a *Hugenottákat* hallja, legyen bármelyik pártján az operai æstheticának, kénytelen elismerni, hogy Mayerbeer bizony nagy zeneszerző. De csak is e kettőt, melyekből kiismerhetni, hogy a zeneköltő azon szövétneknél gyújtja meg lámpáját, mely Mozartnak világolt, midőn a romantica opera egyetlen remekét, a *Don Juant* írta, s a melynek leégett végét Wagner R. elcsempészé ugyan, de csak annyi jutott belőle neki, a mennyivel a körmét megégethesse. Igenis, a két nevezett daljátékban, ámbár nem hiányzik itt-ott bennök is egy két ártatlan zenei coquetteria, melyet a szűzlelkű Mozartnak akár kedves naivsága, akár dús-gazdagságának érzete nem engedett volna meg, olyszerencsésen meg van adva minden kívátnak a magáé, a milyenhez csak közelítőleg sem ért Mayerbeer több munkáiban. Meg van bennök a jellemrajz, meg a helyzet, az indulatfestés oly mértékben, a milyenben a legadományosbak közül is csak kevés mérközhetik vele, még pedig, a mit én földolognak tartok, az ének jogainak csorbitása nélkül. Dallamai, ha szinte, kivált az utóbbi daljátékban, nem oly fülbe ragadó minőségűek is, hogy a változat- és phantasiagyártóknak s a — verkliseknek kész zsákmányul szolgáljanak, váltogatva kellemesek, hatásosak és mindig jellemzők; a hangszer-zene minden ragyogó volta mellett az igazi művészet által szabott korlátok közt marad s szerénytelen előtolakodásával még a kényesb fület sem

*) «Éjszak csillaga. Mayerbeertől». Canus. Budapesti Hírlap. 1856. 29. sz.

sérti. Szóval: én szeretném, ha Mayerbeer bár előttök próbákat tett is, utánok semmit sem vagy jobbakat írt volna. Mert a későbbi jobb az előbbi gyarlóbbat elfeledteti s ebben csak nyerhet a közönség; de midőn a későbbi akár gyengébb, akár túlzottan erősb kísérletek vetnek árnyékot az elébbi jobbakra, ez mindkét félnek, költőnek és hallgatónak egyaránt káros.» *)

Martha. «Már akárki mit mondjon, mi azt állítjuk, hogy az a Martha kedves kis operetta.» Gyönyörű hasonlataiból, melyekkel Flotow e dalművét jellemzi, idézünk egy párt mutatványul. «Mint egy friss csermely, mely hol bársony gyeptől, hol bizarr sziklatömecektől szegélyezve, de egyenlő jelmezben halad le egyszerű havasi virágok közt pályáján s kristály-tiszta vizén át látod fenekén a tarka kövecseket s a játszadozó pisztrángokat. Vagy az a népdal, melynek friss érzelmei egyenesen a kebelből szökötteknek tetszenek — s keresetlen kifejezései azokat megint egy más kebelbe honosítják át. Vagy pedig az a víg, fesztelen, ártatlan lányka, kinek mosolygó arcza s naiv szavai leplezetlen tiszta lelkébe hagynak egyszerre pillantani».

Ernani (Verdi). «Fátális sorsa van ennek az Ernainak. Első adatásakor majd mindenütt kudarczot vallott, s most, miután kellő méltánylást vívott ki magának, számosan «csömört» affectálnak tőle s azt mondják, hogy messze lehetne kergetni őket dallamai örökös virginálásával. De sebj ez! Az utóbbi részben Normával, az egyetlen Normával oszt sorsot Ernani. A «blasirtság» oka nem az élet örömeiben s élvezeteiben, hanem az ember egyéniségében rejlik. Azért, hogy egy farkas mohó gyermek — hat éves-től 60-ig — gyomrát, fogát édességgel elrontotta, még kár volna a czukrászoknak felhagyni mesterségökkel. — — Elvira áriája még nem azzal a csalogány gége-tánczczal adva is, milyet a feledhetetlen — legalább még eddig senki által nem feledtetett — Kornéliától megszoktunk volt, oly gyöngy, milyet a Wagnerek aligha valaha fognak contrapunctos tengerök mélységéből felhalászhatni. Több oly gyönyört is lehetne kiszemelni ezen fülbe-mászó műből, de ezt, a harmadik felvonás imponans végzetének egyszerű megemlítésén kívül, nem tesszük».

*) «A Hugenották a pesti német színpadon». Philalethes. Budapesti Hirlap 1856. 125. sz.

Gránátos tábor. (Eredeti víg opera egy felv. Írta Czanyuga József, zenéjét Doppler Károly.) «Zenéjének annyi jeles szerző ismert, hallott munkái adóztak, hogy a belőlük gyűlt szépségek előadására gyenge tehetségünk teljesleg elégtelen».

Két huszár. (Eredeti víg opera három felv. Ugyanazon szerzőktől.) «Ha Alexander nem volnék, Diogenes szeretnék lenni». Ha meglátogatna minket a Porticii-néma langeszü szerzője, bizony az is így kiálthatna fel: «Ha császári zenekar igazgatója nem volnék, magyar dalmű-szerzőnek állanék». Nincs is ennél könnyebb mesterség, uraim. Mindjárt adjuk is a recipét: Végy sok-sok magyar nótát (ha félig vagy egészen ismeretesek annál jobb), ereszd fel néhány walzerrel, rakd be a materialistáknál (Rossini, Donizetti, Auber stb.) készen található formákba, fűszerezd meg fuvolával, klárinéttal, oboával, hárfával és posaunnal, pirits reá Benzát, Füredit sat. — s tálald ki. Jó, a ki szereti».

Elismeri azonban, hogy «Doppler ezen művében a hangszerek fékezett használatát illetőleg valódi haladást tanusított». De ha szerzőtársa szövegének nyelvére, rythmusára, jellemfestésére gondolunk, rá is illik Seneca mondása, hogy «nincs az istenek előtt kedvesebb látmány, mint a derék embert a fátummal küzdve szemlélni».

A báléj. A szövegről azt mondja, hogy «a conspirátorok szegényül vannak. Nem csak a világon csehül foly dolguk, hanem már a színpadon sem sikerülhetnek galád terveik».

«Ha valami, a széptan az, mely minden tant, nem mint az annyiszor emlegetett veres fonal, hanem mint egy melegítő, vonzó szellem áthatni képes. — — A legelvontabb tudomány, a philosophia főpapja, Plátó, tanítványait arra ösztönzé, hogy «áldozzatok a gráciáknak!» — és maga is fényes példával ment elől. Ha hát a philosophiának nem árt egy kis æsthetika, mit ártana a zenének is egy kis philosophia?» Ez pedig azt sugallja, hogy az opera a tragikumot engedje át a drámának és regénynek, mint a hol a catastropha kifejtésére alkalmas tér van, de «hogy daljátékban, hol eszünköt a mű más igényei rövidsége nélkül annyi figyelmet nem követelhetni, hol a cselekvény menetét majdnem csak a szem kísérheti s a fül és érzelem a zene bájainak esnek martalékaul, olyas deductio nem sikerülhet, világos. Legalább úgy, hogy a művészet legalaposb, józanabb kívánalmainak eleget tegyen. Aztán ha

nem is értünk egészen egyet Vahot I. barátunk túlzásával, kinek szíve megfordúl, ha Titust vagy Machbetet énekelni hallja; de annyi óhajtanunk kell, hogy opera-költőink s compositoraink *haldokló hőseit vagy hősnőjüket legalább utolsó vonaglásaiban megkímélhetnék az énektől*. Ez már csakugyan igen sok, hogy ne mondjuk képtelenség, és nemcsak természetfeletti, hanem természetelleni is. A haldokló hattyúról, igaz, azt regélik, hogy énekel; de elsőben az ember nem hattyú, másodszor a hattyú meg aztán *máskor* nem énekel. Mi megvalljuk, hogy az orditozva vonagló Edgart, Ernánit sat. rendesen oda szoktuk hagyni; s midőn a zsidónőt az üstbe vetik, nézését, akármennyi dissonantiával kísérje Halevy, oly forma gyönyörnek tartjuk, mint azé, a ki akasztásokra s fővételekre szeret járni».

Ezek után «már a «Báléjről» is mondanunk kellene valamit. De minek hegyre földet hordani. A hallgatónak nincs miért dicsérni e zeneművet, arról gondoskodott maga Auber, a «piquant» dallamok feltalálója s elég itt annyit említeni, hogy a zene elenyészhetlen bája a nagyon közönséges előadás fogyatkozásait is túlélte».

A zeneszerzőkhöz pedig, ha meghallgatnák, e figyelmeztetést intézi. «Látják önök, mily szépen, mily remekül megtudja Auber egyeztetni az indulatok s helyzetek igényeit a dallam csorbíthatlan jogaival? Látják önök, mily rövidség nélkül tudja ő háttérbe tolni a zenekart ott, a hol a cselekvény érdeke, az énekesek érzelmei vagy nyilatkozatai a hallgató osztatlan figyelmét igénylik? Mily erővel tudja ellenben használni, midőn látmány, díszítmény, csoportozat, ének és zenekar egy imposant egészsze kell hogy olvadjanak s közös hatalommal ragadják el a meghatott nézőt? Ezeket, s ilyeket szeretnénk mi, ha eltanulnának önök a «Báléj» s több más remek szerzőjétől».

Zsidó hölgy. «Halevy, a Zs. h. szerzője, olyan mint az az új csillag, mely — tán Tycho idejében — a Cassiopejában jelent vala meg. Feltűntekor fényes lángra lobbana, első nagyságú csillag gyanánt üdvözlék; de aztán harmadik, negyedik nagyságúvá apada s végre egészen el is tűnik. Ragyogását a «Zsidó hölgy» adá meg, de ezzel a légszesz java el is ége, — s a többi munkái csak olajlámpák. Azonban sok művész boldog volna vele, hogy ha csak egyetlen ily momentumot számíthatna pályáján. Ezen daljáték zene-modora az általunk nem kényeztetett *melodramaticus* nembe

tartozik ugyan, de e nemben aztán valóban kitünő. Nincs annyi zenei brillant benne, mint a «Prófétában», de — mi azt hisszük, több tűz, több élet, több jellem. Minden melodramaticussága daczára azonban dallamtartalma is gazdagabb, mint legtöbb társaié; csakhogy — és itt a bökkenő — ezen, különben igen szép és eredetiséggel bíró dallamok érvényesítése oly énekművészeket igényel, kiknek szerveire természet és művészet összetett marokkal hinték bájaikat. Alig tudnánk hirtelen egy operára emlékezni — mindig a kézalatti nemben — mely annyira alkalmas volna az énekes erejét és gyengeségét nagyban kitüntetni, mint a Zs. h.»

Alvajáró. «Ha egy zenemű előltől végig czukor és édesség, émelgyősség nélkül, az Alvajáró az. Ha egy alak gyötrelmében is és jó kedvében is egészen egy báj és kellem — «szép ha nevet, szép mikor sír» — az Alvajáró az. És ha van jelleme egy operának, mely magát egy pillanatilag sem hazudtolja meg s még sem túlterhelt, nem igénylő s szerénységében annál tetszőbb, úgy ennek van az. Egy tökélyes pásztorkép; mintha Claude Lorrain s Theocritus szorítanának kezét a Parnass legkiesebb táján s Apollo a tetőről mosolyogva nézne frigyökre. Ezen jellem uralodik, természetével megférő változatosságban az egész zenemű minden melódiáján és harmoniáján keresztül a bevezetés első accordjától a kecses finale utolsó elragadó örömkialtásáig».

Ugyanezen dalművek jellemzésével kapcsolatban — természetesen — megemlékezik az előadó művészek- és művésznőkről is.

Mint énekesek Füredi, Gálfi, Kőszegi, Vangel és Young szerepeltek abban az időben. A két elsőnél ismételve kifogásolja a tremolót. Az utolsót mint lyrai énekest, szép csengő hangjával, a mely különösen hangverseny-teremben érvényesül, Moriáni mellé állítja, bár a színpadon, hős szerepekben, Stéger colossalis mellével nem versenyezhet.

Jekelfalusy Albert fiatal műkedvelőről, a ki a Prófétában a czímszerepet énekelte, így nyilatkozik: «Föllépett, énekelt, győzött! Nem vitatjuk, mennyi élvezetet nyújtott érzékeinknek, végre-
valahára tisztán zengedezve hallani édes anyai nyelvünket; sem azt, mennyire jogosított volt általában a riadó tetszés. Pusztá tényeket beszélünk. Jekelfalusy úr meglepte a közönséget mind deli alakja, mind ép, erős és férfias hangja, mind már eddigi iskolája s teljesen elfogulatlan, nemes játéka által.» A kritika

bonezkését otthon hagyta, közéje vegyül a közönségnek, mely dobogó szívvel vizsgálá: lehet-e reményre kilátása? S bizvást ismétli, hogy: igen is, a legszebbekre. És e reményt ismételt föllépések igazolják.

Az énekesnők közül Lesniewska k. a.-t, mint vendéget dicséri; Téli Rózát, bár Kornélia feledtetése neki nem sikerül, magasztalja. Hasselt-Barthnéval kapcsolatban pedig a primadonna kellékeiről így szól:

«Mi azt hiszszük, hogy egy primadonnában az énekbeli kiműveltséggel épen egy fokon áll az a megkívántató minőség, hogy *szép* legyen. Mind szemén-szedett Venust természet szerint oktalanság volna igényelni, de mindenesetre szükséges annyi kellem arczbán, természetben, kifejezésben, sőt öltözetbeli ízlésben is, mely a tökélyes és csábító szépség hiányát elfeledtesse. Ha végig tekintünk az elhírhedett primadonnák során, nagyrészt kitűnő szépségekkel találkozunk; Sigre *Colbran*, *Sonntag*, *Malibran* stb. arczaí oly jótékony harmoniában állottak fülemile-hangjaikkal, hogy ez mindazokban, kik szerencsések valának bájaik körében lenni, feledhetlen, kitörülhetlen benyomást hagyott. Szóval: valamint néma, színész nem lehet, úgy az, kitől elégséges szépséget a természet megtagadott, vagy a kor elrablott, lehet ugyan énekesnő; de mint Lucia vagy Elvira, vagy Recha ne éreztessen velünk azon kedélyértő ellentétet, mi a szerelem őrzöngései közt egyfelől s az ezen szenvedélyt felhívni nem képes kecshiány közt másfelől szükségkép létez és leverőleg hat.»

A hangversenyek és «*Salon-zenélyek*» (ez utóbbiak a hangász-egyleti zenede által rendezve) ez időben valóságos zene-élvezetárban fürösztötték a fővárosi közönséget. Volt olyan nap, a melyen Brassai két ilyen (délelőtti és délutáni) előadásról s hozzá még színházi operáról referál. Ezek közül csak a kiemelkedőbbekre szorítkozunk, melyek ismertetése ma is zene-æsthetikai becszel bírhat s melyekben jeles művészek játéka mellett zeneművek és irányok jellemzésével is találkozunk.

WAWRIGG GÁBOR, egri jóreményű ifjúról úgy emlékezvén meg, mint Chopin méltó tolmácsáról, a következő figyelmeztetést adja neki: «Lisztet kétségkívül mindenki el fogja ismerni elsőrangú mesternek. Mi tovább megyünk és *legelső* mesternek ismerjük el. És nem merész fogásai szédítettek el; nem dörgését, mint

mások annyian, bámultuk, de azon sokoldalúságot, melylyel ő annyi különféle jellemű motívumokba lelket, élő lelket tudott önteni. Varázsló újjai alatt a Tarantelle, a Mazurka tánczoltak, a Schubert dala sírt, egy víg melodia nevetett s az induló szökellt. Itt a Parnassus csúcsa W. úr! Ide kell törekedni! Kinek sok van adva, attól sokat várunk.»

HUBER-ről ugyanazon hangversenyen így szól: «A mi ezen művészt főleg megkülönbözteti, az az édes báj, mely játékát kíséri és ritka kedves élvezetet nyújt. Ritkát, mondjuk, mert hiszen szép és merész vonása, zengő hegedűhangja, gyors ujjja, tisztasága, szabatosága sok más hegedűsnek is van. De a H. úr hegedülésében, ha öt nincs is, de két kanál méz bizonyosan van. Horatius azt mondaná, hogy «Venus nektára ötödreszével itatta be.»

Azután: «Ismét Beethoven! De mind hiában. «Adelaide» kisasszony. Le a kalappal uraim! és félre minden női irigységgel — ha valahogy ily dolog léteznék — hölgyeim! Adelaide minden «Lied»-ek ideálja, énekszerzemény, mely a szöveg által megbírható kifejezést, az ének-szavakat azon fokon, mely a melodia igényeinek egy mákszemnyit sem árt, a dal minden kellékeivel oly tökélyben egyesít, a milyen a legünnepeltebb szerzők közül is kevésnek sikerült. És most, a higgadt visszaemlékezés halványult világánál is, nem vonakodunk állítani, hogy a bámult mű előadása szintoly bámulatot érdemlett és érzékeny fülnek s kedélynek «sans tache et reproche» élvezetet nyújtott. De hogy is ne? Midőn Young úr, kinek lyrai talentuma már kevés számú opera-előadásaiban is szembetűnő, ezen remekben egészen otthonosnak tetszett, s azonkívül a mérsékelt nagyságú terem hangjának egész báját és erejét kifejtteni engedte. De hogy is ne? midőn a zongorakiséretet Erkel karmester úr szíveskedett magára vállalni, kinek Beethovent interpretáló ritka és páratlan tehetségében csak az a kár, hogy annyira fösvénykedik a — bár kevés számú — reá vágyó közönséget vele gyönyörködtetni. Szóval, a hangverseny ezen száma oly ritka keleti gyöngyszem vala, a milyennek mi, kik Adelaidet nyilvános és magánkörökben már sokszor és nem egyszer jeles művészek-től és műkedvelőktől hallottuk, párjára nem emlékezünk.»

BÜLOW három hangversenye szintén becses reflexiókra ad alkalmat úgy a művészre, mint mesterére és Beethovenre vonatkozólag.

Az elsőt így vezeti be: «Potentes potenter agunt» — s a havasi csermelyről vett szép hasonlatával áttér a más kettőre. «A művészetben e bámulás nemét senki sem ébreszti gyakrabban — de mit mondunk? senki sem oly gyakran, mint Beethoven. Van-e valami csudásabb, mint az ő C-moll symphoniája, mely négy silány hangjegyre (g.g.g.es) építve, szerényen kezdve, lassan növekedve, végre mint ár, mint örvény magával ragadt el oly gyönyör-érzelemben, oly kedélyvilágba, milyent csak összealkot-hatni a zene legválogatottabb, pompásabb kincseiből.»

Lisztnek e darab transcriptiójára, mit Bülow adott elé, így szól: «Mi Lisztet illeti, nála, hangszerzés tekintetében, megint egy más küzdelmét tapasztaljuk az észnek az anyaggal. Lisztnél — tisztesség, becsület, de igazság is — anyag és teremtő-erő egyaránt csekély; de óriási rutinja a hangszer kezelésében, benső-külső ismerete minden segédeszközeinek pótolja nála a ki nem pótolha-tót, s így a mű, ha kiviteli tökély (milyen az övéen kívül igen kevés) járul hozzá, meglepő, érdekes, élveztető lehet. Igaz, hogy eredeti-sége inkább bizarr fogásokban, mint valódi találmányos ötletek-ben áll; de e bizarrságokat tetszőkké bírja tenni — s aztán nem lehet kifogásunk. Igaz, hogy a rámat nála inkább arabeszkek, mint történelmi jelenet, töltik meg; de ha az arabeszkek szeszélyesek, jól színezettek, ragyogók — ismét, mi szavunk lehet ellene? És annál kevesebb vala szerdán estve, mivel ábrándos transcriptió-ját Bülow úr, ki Liszt tanítványának mutatja be magát, igazán oly modorban adá elé, mely mesteréét, jobb időszakából, kedvezőleg juttatá eszünkbe. Az a szabatosság, az a tűz, és a mennyire a hallott fogások hinnünk engedik, az az uralom a hangszer felett mutatkozik benne.»

«De még van egy bajos kérdés: a Bülow úr szerkesztette s játszta *magyar potpourri* iránt. Magyar potpourrikat és ábrándokat próbálgatának Liszt, Thalberg, Dreyschock, Willmers, Székely Imre, most legújabbán Bülow. A forma hát, bár különböző árnya-latokban, mintegy megállapítottnak látszik; de vajjon megállapi-tott-e a műértők ítélete felette? Bajosan, és mi nem merünk véle-ményt nyilvánítani, hanem csak egy parányi adalékot kísértünk meg.» S itt a közönséget két részre: nem magyarra és magyarra osztja. Amaz úgy tekinti e műfajt, mint minden más idegent s előtte az a művészet e nemét illető általános szabályok alá esik.

Nem így a magyar közönségnél. «Ennek csak kedves hazai dallamai kellene az egész kidolgozott műből, csak azok érdeklik, azok ragadják el őt. Ezeknek minden hangja egy hazai emléket, egy nemzeti érzelmet, egy otthonos családi, vagy társadalmi képet s ki tudja még mennyi és mennyiféle nevezhetlen lelkiállapotot és indulatot kelt; de a mi nem szorosan a dallamhoz tartozik, az, ha annál mesterséges is, reá nézve több mint érdektelen, zavaró és csaknem bántó az. «Patikáros nem cifrázza így» — azt mondja reá együgyűen, s mi nem merjük állítani, hogy nincs igaza.»

«Mi életünkben csak egy ilyen mű kísérletet tapasztaltunk, mely szerencsésen sikerült. Ezt Liszt tévé egy lassúval s egy csárdással, mindkettőt a lehető egyszerűségben a kül-, de nem a beldiszítményekre nézve. Mert ezek, bár számosak, bár mesterségesek, de a dallamokba oly ritka hozzásimulással beolvasztottak valának, hogy természeti szépségeket csak emelték, s az egészet annyira idealizálták, a mennyire szépet lehet még szebbé tenni. E mű alig hinnők, hogy létezne; egyszeri előadására csak töredék-jegyzetei valának Lisztnek, s ha egybe nem tudná vagy akarná állítani, kipótolhatlan veszteségnek tartanók. Bülow úr potpourrija szabataira nézve nem lépett ki a közönséges kerékvágásból, hanem sok élénkséggel van írva, meglepő eredetiséget lélekző mesterséges hangszerfogásokkal tarkázva, s így maga nemében elég hatásos darab.»

Utolsó föllépése alkalmából a távozonak (a ki nálunk nemcsak otthonosan érezte magát, hanem itt létében rokonszenvesen és nagy elismeréssel ír színművészetünkről és Goldmarkunkról) útravalóul egy jó tanácsot ad. «Fiatal művészünknek — úgy mond — az a szerencse jutott, hogy képzését egy oly férfiútól nyerheté, kit nemcsak a közvélemény, hanem competens műbírák is szakjában legelső helyen állónak ismertek el. És ez kimondhatatlan, megbecsülhetetlen szerencse.»

«Miután hát Bülow úr egyenesen a legelső mester ujaiból s ajkáról szívhatá az élő lélek lehelletét, szerencsésebb conjuncturák közt nem folyhata le művészeti képződésének első stadiuma, melyet becsülettel meg is futott.»

«De ez csak az első. Hátra van még a második, az önművelés, az önképzés, mely nem még egyszer, nem még tízszer, hanem még százszor annyi fáradságot, gondot, erélyt, kitűrést igényel,

de a mely aztán csak maga is képesítendi őt, ha valamely veszélyes örvény honkereső útjából el nem csavarja, az önálló, eredeti, igazi művészet elysiumába eljutni.»

Azután a *traditiót* ajánlja figyelmébe, mely «sokkal nagyobb szerepet játszik a művészet történelmében, bár mondhatnók: jelenében is, mint felületes pillanatra látszik. Hogy véleményünket igazolhassuk, kissé messze kezdjük. Mi a művészet nemeit kétfelé osztjuk: első osztályába mennek a csupán szellemiek, a másikba azok, a melyeket, czélunkhoz képest, szabadjon gépieseknek nevezni s legyen elengedve értelmezések. Elég, hogy amazokat csak egyes számban kell vala mondanunk, mert valóban csakis az egy költelmet számítjuk oda. Ez igazán is oly egészen szellemi, oly tökélyesen ætheri, anyagot és eszközöket oly teljesen magába felvevő, lényegébe összeolvasztó, hogy minden gépies segédet merőben nélkülöz. Minden igazi lángész teremtő képzelet megteremté magának az alakot is, melyet követői sohasem tökélyesítettek. A hexameter technikája Homérosban tökélyesen be van végezve s a többiekről azt lehet mondani, mit Kästner korunk geometriáiról, hogy annál rosszabbak, minél távolabb esnek az eredeti mintától. Sappho nemcsak találója, hanem legszerencsésb kezelője is vala a róla nevezett versnemnek s Pindarust még csak utánozni sem meré senki. Innen van az, hogy a *költelemben az iskolák mindig károsok valának* s nem emelkedés, hanem hanyatlás időszakait képezék. Az angol drámairodalom = Shakespeare s a francia ú. n. romanticismust Hugo V. és Lamartine nemcsak kezdték, hanem be is végezték; az «*imitatorum servus pecus*» pedig, mely a mesternek csak modorát, nem pedig szellemét bírja örökölni — az epigonokkal átalában s halhatlan Petőfink epigonjaival különösen, nem tarthat más utódiesőségre számot, mint a mely egy jövőendő Toldy Ferencz búvárkodó lapjain kínálgatik.»

«Egészen másképp van a dolog a többi művészetekben. Ezekben annyira le van kötve a kivitel a gépiességtől, a sikerülés annyira függ az eszközök tökélyességétől — s ezen tökélyesség megint oly fokozatosan halad, hogy itt *traditio* a legüdvösebb eredményeket szüli, — nemcsak, hanem ezeknek nélkülözhetlen feltéte. Az athenæi szobrászat nem Phidiassal kezdődik, a római festő-iskola sem Rafaellal; és a florenczi nem foglalna a művészet évkönyveiben oly fényes helyet, ha Michel Angelonál, ennek min-

den óriási nagysága mellett, megmaradt volna. Ezért játszanak az iskolák oly nagy szerepet a festésben, azon iskolák, melyek egészen a czéhek mintájára szabva, az inas- és legénysorsú tanulóknak a legnagyobb kincset, mesterök kezelési titkait biztosították, mit a mai nagy követelésű akadémiák nem tesznek. Egy ismerősünk egykor azt mondá, hogy mikor a színészek «komediások» valának, akkor «művészek» voltak; mióta művészeknek hívják magukat — komediások. Mi is szeretnők mondani, hogy ama czéhális festők művészek, a mostani academicusok (amazokhoz képest) mesteremberek.»

«A zene executiv része mennyire gépies, nincs miért hosszasan mutogatnunk; tudja azt az is, a ki nem próbálta. De maga a zeneszerzői szak kétségtelen függésben van a hangszerek és zenekarok tökélyétől s Händel kétségkívül a mai eszközökkel még stupendebb műveket bir vala előállítani, holott Berliozt egészen ezek hordozzák karjaikon s szeretnők tudni, mit csinált volna ő a Händel vagy Bach Sebestyén korában. A hangszerű tökély pedig a traditio műve s Tartinit Vieuxtemps nem követhette nyomban. Emlékezzünk ellenben a párisi hegedű-iskola fokozatos emelkedésére».

SZÉKELY IMRE nagy tiszteletben állott Br. előtt. Egyik hangversenyének emléke szintén fenmaradt nála s minthogy az estély zenei részét Beethoven remek műve nyitá meg, először is e mindeknek fölé helyezett mesterről szól ismételten.

«Gyakran bámultuk s bámuljuk azt a magasságot, melyen ama mester nemesak kortársai, hanem utódai fölött is áll, és ezen fensőbbség okául utoljára sem találtunk egyszerűbbet, mint azt, hogy neki több esze volt, mint másnak. De nem csak zenei eszet értünk, hanem azt az általános életvilágot, mely tárgyában nem fogul el, hanem azt mint egy nagyobb rendszer egy részét minden oldalról felderíti s kellő helyére sorolja. Így történhetik meg az, hogy a lángész sem megrögzött formák s vak (mert vak az, ki egyen kívül semmit nem lát) utánzás kötelekeiben nem görnyed, sem az izlés és eszély életbiztosító fékét szét nem tépi. S ha valaki e két örvénytől menten maradt, Beethoven az; ámbár legelső s legutolsó munkáit tekintve, nem mondhatni, hogy utja közöttök nem vezette volna el, de ott volt ám a kormányos esze s tudománya, mely a hajót minden vitorlási lobogása közt dicsőn vezérlé el. Nem csekélyebb példa erre a Székely I. játszott *concert*. E név «hangversenyt»

jelent s eredeti alkalmazásában valaha az is lehetett, *de* az egyoldalú slendriánegy-csupán a concertadó ügyességét tüntető «solo»-vá alakította át, melyben a kísérő zenekar mondhatni csak a «kontrás» szerepét játssza. Beethoven fontolóra vevén az ügyet, tökélyesíté, s a nélkül, hogy productiós fényes oldalát legkisebbé csökkentse, visszaadá eredeti versenyző minőségét. Művében igazán vételkednek felváltva a zongora és a zenekar. Emez egy dallamot pendit meg s harmoniája gazdagságával s éneklőbb hangszerei lágy zengedezésével lehető kellemet kölcsönöz neki. Felkapja ezt a zongorász, és mivel a rajzban nincs módja tökélyesíteni, az ékesítményekben, a színezetekben bújálkodik s törekszik felülkerülni versenytársán. De nyilatkozatai majd emennek sugálnak új ötletet, mire a másik sem marad adós és így folytatják felváltva a nemes versenyzést, míg a szép egész alakultával egy ragyogó ötlet befejezi. Épen mintha Theocrit vagy Virgil pásztorait hallanók a Daphnis vésett pohara felett vinni bájos dalaikkal. Legalább ezt hallottuk mi a szóban forgó estélyen, s ezt látszott előadó virtuóz hazánkfia s a jeles zenekar is széptanilag felfogni s művészileg tolmácsolni. Egyik legszebb levél az exequaló művészi egyéniségnek, fájdalom, mulékony koszorujában».

«Szót ejtván az egyéniségről, el kell beszélünk egy kis kölcsönös nyilatkozatot. Minapában egy barátunk azt a kérdést intézé hozzánk: «Ugyan mit bámulhatnak oly nagyon azok a londoniak Székely Imrén?» Előre bocsátjuk, hogy mi barátainktól csak érzelmi, de a világért sem véleményi rokonszenvet követelünk. S épen ezen tisztelt barátunk rendszerint homlokegyenest szokott ellenkezni véleményiben velünk. Ő a «nullus propheta stb.» eszméjének valóságos megtestesült kifejezése. Előtte nincs képtelenebb képzet, mint az, hogy Borsós vagy Barabás szintoly életet és jellemet birjon önteni varázsecsetével egy arczképbe, mint egy Lawrence vagy Ary Scheffer. Ő beteg bele, ha Hollósy Kornéliát és Sibra Cruvellit egy nap emlegetik — s Lagrange asszony sokat veszte becsületében, mihelyt a pesti színpadra lépett fel. Ő Hunyady Lászlóban sem saját stylt, sem eredetiséget nem bír felfedezni; csak mosolyg, ha a nemzeti színházi zenekar jelességéről beszélnek, s majd megpukkan nevettében, ha eszébe jut, hogy Kisfaludy Sándort egykor magyar Petrarcának nevezték. Szóval egyike azon, sajnálva ismerjük el, sokaknak, kik ferde egyoldaluságukban elfo-

gulva, csak a külföld jelességeinek tömjéneznék. De hova vezet tollunk? Hiszen nem akarunk mi «életképeket» írni. (Pedig biz' ez néhány karcz a külföldieskedők rajzából. Kozma.) Térjünk hát vissza Székelyre».

«Lássa» — mondók — «azt csak nem teszi fel ön, hogy az a közönség, mely legalább is husz év óta folyvást a legkiválóbb első rangu olasz operát hallja, a mely előtt Európa minden művészi notabilitásai megfordulnak, zenei izléssel, felfogással ne bírjon, — s e szerint annak az ön által bámult bámulásnak igen helyes és alapos okának kell lenni. Mi ezt abban leljük fel, hogy Székely Imre játékában és szerzeményeiben valódi *jellem* van s az angol a jellemet mindenenk felett becsüli. Hát ha még ez a jellem a becsültek legbecsültebbje, t. i. egy igazi «gentleman»-é? Igen is, véleményünk szerint Sz. I. művészete tetőtől-talpig gentlemanlike. Az angol gentleman nyugodt, tiszta, hibátlan, szeplőtlen, magát soha szélsőségekre, heves indulatra nem ragadtatja, mindig nemes és urias. Testgyakorlataiban igen ügyes, de szelesség és fitogtatás nélkül; ha telivére hátán a rókát üzi, oly phlegmával szöktet árkot-palánkot, mintha bálban csinálna egy quadrille-lépést. Ezeket s ilyeneket lelhetjük fel Sz. I. játékában, valamint compositiójában a gentleman beszédmódját. Sokat nem beszél; egyet mond, az nyomós, bárha nem kitünőleg elmés és még kevésbbé paradoxical is. Ezt néhány erősséggel, néhány változattal kíséri s azzal megnyugszik. — — — Ha már most sem érti ön, mit talál Albion műértő közönsége Sz. művészetében, nem a mi hibánk, hanem csupán az ön javíthatlan elfogultsága».

Végül jelzi, hogy Beethovent igazi szellemében fogta fel és adta. Ő már művész és mester: «Könyük» és «Visszatérés» című saját szerzeményeit dicséri. A csárdásokra az az általános megjegyzése, hogy minél czifrabbak, annál rosszabbak és a mesterséges zenefogások sehogy sem férnek össze velök.

DREYSCHOCK négy hangversenye emlékét következőleg örökíti meg.

«Hallgasd meg Dreyschockot — s aztán halj meg!» E szózat hangzék e napokban a birodalmi fővárosi műbirálók részéről hozzáunk. És mi, blasirt emberek, szánakozó mosolylyal hallók a szózatot; gúny alakjába öltözött irigységgel tekinténk azon izgékony idegű collegáinkra, kiket egy zongorázás még lelkesülésre gerjeszt-

het. Lelkesülésre! mintha ezt Liszt távoztával nem kísértük volna sirjába».

«És most? És most? Mély töredelmességgel «*mea culpat*» mondunk, s miután hallók D.-ot, nem akarunk ugyan meghalni, — isten bizony még sokkal több kedvet kapánk az élethez, melynek még mindig vannak nem sejtett gyönyör-élvezetei; de egy falka zongorapengetőnek és zongorakapálónak halálát (azaz elhallgatását) bámulatos hideg vérrel elnéznők».

«De hát ez-e az a D., kit minden balkézi ügyessége daczára, ezelőtt néhány évvel amaz elnémulásra kárhoztatott egyének második rovatába valánk hajlandók számítani? Ezt kérdők egymástól. És minden csodálkozás és valószínűtlenség mellett az egyéni ugyanazonságot elismerni valánk kénytelenek. De a modor, de a művészet — ég és föld! Nem zongora az többé uraim! A legbájosabb fuvolahangot képzeljék önök, kik nem valának csütörtökön délben szerencsések hallani D.-ot — s elfelejtkezni az ebéd idejéről s minden más földi állatiasságról; fuvolahang, mondjuk, melyből olykor még a fuvola kitartása sem hiányzott».

«A nagy művész megjelenése szegény nyelvünket egy új kifejezéssel gazdagítandja. A tős-törzsökös magyar *veri* a zongorát, a német *üti*, a franczia *érinti*. Ezek közül D. játékára egyik sem illik: az ő kezei *csókolják* a clavisokat. Bizony mondjuk, némelyikünknek kedve lett volna megcsókolni az övét — mind a kettőt. A bal a jobbal versenyzett, melyik ragadja édes-bájosabb érzésekre fülünket és kedélyünket».

«De versenyzett az egyetlen művész és diadalmasan versenyzett hangszerével, versenyzett a legnagyobb mesterekkel, versenyzett maga-magával, és versenyzett az idővel, midőn rövid előadásában a zongoraművészet minden időszakait fellepteté. Öt fertályóra alatt egy zenei századot élt le képzelődésünk. — — — És mindezen zenei styl- és jellemmutatványokat a művész saját, a szó teljes értelmében és a csüggesztésig mondva: «*utolérhetlen*» saját modora emelé, finomítá, nemesíté, czukrozá».

«Beethoven «*Sonate-pathétique*»-jának czimét — hallás után — megvalljuk, most értettük meg legelőször. Igenis, indulatos az ömledezés, a gyötrellem kitörő jajaiban, indulatos a resignáltabb fájdalom csendesebb panaszaiban, indulatos a reménytelen szerelem esdekléseiben».

«Az «Énekszavak nélkül» a hangversenyzőnek egy sajátos mesterségét hallatá. Ő t. i. a nélkül, hogy a zongora jellemét és sajátosságait természetén túl erőltetné, valódi kitartó hegedű vagy physharmonika-hangokat csal ki belőle dallama hivebb előadása végett».

«Mendelssohn «Presto»-ja alkalmat ad a zenész óriási erejét s kitartását oly madár-könnyűséggel párosítani, hogy a feladat nehézségét csak az avatott és ez is csak elméletileg sejtethé».

«Az embernek olykor gyermekes gondolatai vannak».

«Azon elmélkedhetnénk pl.: mi szép volna, ha valaki a tertiákat, sextákat (a quinták tiltvák, jól tudja azt F. G.) és octávákat oly könnyűséggel játszaná a zongorán, mint gyakorlott játszó az egyszerű scalát. . . Alig gondoljuk meg, eléül D. és megcsinálja».

«Vagy pedig: hátha valakinek a zongora 84 clavisán akkora hatalma volna, mint Ira Aldridgenek ábrázata izmain, örömet és fájdalmat ébreszteni?» És ismét előjön a 84 clavis kérlelhetlen zsarnoka, életüknek és haláluknak ura, és ébreszt örömet és fájdalmat, és mindkettőt édest».

«Még képtelenebbet tudunk gondolni: hátha egy zongoraművész Beethovennek egy sonate-ját úgy játszaná el, hogy maga a nagy szerző is meg lenne vele elégedve? És meghallók a Cismoll sonate-t — és sejtők Beethoven árnyékát, a mint megveregeti a zongoraművész vállát, susogva: Brávó fiam! te ördög, vagy Dreyschock vagy!»

A hangverseny további részletezésének és a darabok jellemzésének mellőzhetését kéri, mert «annyi ez, mint a lepke szárnyáról letörölt port góresőben mutogatni».

«Midőn a kis neveu nagy oncleja egy birodalmához méltó muzeumot, jelesen képcsarnokat állita, egész Európát megadóztatá gyűjteménye gazdagítására. E császári emlék maradandó eredményei közt egyik legnevezetesebb az a colossalis könyv, melyben az európai legelső rézmetszők versenyeztek Páris összezsákmányolt kincseit és remekeit a vidék és külföldnek is élvezhetőkké tenni. A «Musée Française» értjük, melynek egy példánya hozzánk is eljutván, fiatalkori emlékeink leggondosban őrzött mütárát szülé. Többi közt elevenen képzelünk egy festményt, — ha nem hibázunk, Poussin-tól — hol Mars van ábrázolva Venus oldala mellé

dölten, kivetkezve harcziás attributumaiból, melyekkel köröskörül amorettek csintalankodnak».

«Dreyschock játéka, hol óriási erő oly kimondhatlan gyöngédséggel párosul, e képek lelkünkben szokatlan ragyogást kölcsönze.»

«S ezzel általános ítéletünket a művészről végkép kimondtuk».

A «Balkéz-változatok»-ra azt javasolná, «hogy vétessük le gipszben D. balkezét, s midőn valamely zongoramesternek egy talentumos tanítványt adunk át, szólítsuk így fel, elémutatva ama mintát: képezzen az úr neki olyan jobb kezét, mint ez a balkéz».

A kik talán sokallanak a D.-kal való foglalkozást, arra kéri, hogy «ne irigyeljék azt a néhány koszorucskát egy végrehajtó művéstől rövid pillangó életében. Az ő pályája oly rögzös, oly hosszú, oly meredek, oly fárasztó és csüggesztő; sikere, diadala oly bizonytalan, hogy azon kevés halcyoni napokat, melyeken nekünk élvezeteket nyújt, mi sohasem tehetjük neki elég kellemesekké. Hisz az utókor nem méltányolhatja őket s Viotti vagy Paganini épen oly holt betűk nekünk, milyenek volnának Beethoven sonátái Liszt vagy Dreyschock nélkül, kik azon halhatatlan, de magukkal jöthetetlen műveket képesek legyenek újra gondolni, újra teremteni s mintegy Lázárt halottaiból föléleszteni. Ily élesztési csodát mivele művésznünk».

MENDELSSOHN-BARTHOLDY híres A-moll quartettjét a közönséghez csatlakozva hidegen fogadta, mert mikor a kritika és közönség véleménye ellenkező, az utóbbinak van igaza, miután a művész nem a kritikusok, hanem a közönség számára költi művét.

«Ismerjük mi — úgymond — mi a nagy, mi a szép, mi a mesterséges M. műveiben, épen oly jól, mint ők (kritikusok). De épen az a baj, hogy a mesterség nála igen nagy, erőlködése túlfeszített. Periodusai pl. oly bonyolultak, hogy rendszerint nem bírjuk felfogni: hol kezdődnek, hol végződnek. Dallamai igen diszesek, de nem tudjuk: szerfeletti takarékoság, vagy szerfeletti ráspolyozás miatt, többnyire mintha bevégzetlenek volnának. Reánk legalább olyan hatást tesznek mindig, mint egy örökös virágbimbó, mely sohasem nyílik, mint egy tizenhárom éves szép leány, ki az Istennek igen kedves teremtménye lehet, de mégis sajnálnók, ha nem nőne nagyobbra. Zenei fogásai találmányosak, eredetiek, mesterségesek, de egybe-egybe úgy beleszeret, hogy elfeledkezik hallga-

tójáról s utoljára úgy tetszik, mintha csak magának írná tanulmányozásúl. Mindezeket ha nem mondja is így el a közönség többsége, de így érzi s azért nem hiszszük, hogy M. művei, minden elméleti becsök mellett nagyon népszerűekké váljanak.»

Zenepolemiával fejezi be műbírálatainak ezen szép cyclusát. MILANOLLO Teréz hegedűművész k. a. előadásáról ugyanis egyszerűen egy diszkeretet közöl, benne a művésznő nevével s a szerkesztő következő megjegyzésével: «Zenereferensünket a csodálat elnémítá. Reméljük, hogy jövő számunkban megszólal.»

Ekközben némely kritikusok az ő eljárását kibuvásnak mondva, a művésznőről kicsinylőleg nyilatkoznak. Mire ő «Canus búcsúszavá»-ban csakugyan megszólal.

«Mi a művészet remeksege iránti teljes hódolatunkat azzal vélők legteljesben tanusíthatni e lapok legközelebbi számában, hogy a jelennen köztünk mulató ritka — kétszeresen és háromszorosan ritka — művésznőt egy carta biancával ajándékozik meg.»

— — — «Mi azon hiszemben vagyunk, hogy a széptan magasb törvényeit tekintve, valamint kritikán aluli, úgy kritikán felüli dolgok is vannak.»

«Az elsöket, ha csak imponáló követelésekkel, vagy ámitó nyegleséggel nem valának párosítva, rendszerint hallgatással, ignorálással mellőztük. A másodikra ritkán van alkalma minden referensnek; nekünk, rövid pályánkon, csak kétszer vala. Egyiket nyújtá Droyschock ittléte, a másikat Milanollo Terézé.»

És itt az utóbbi játéka ellen tett kifogásokat bírálva s őt egyenesen Ernst-tel helyezvén egy sorba, így folytatja.

«Mi azt tartjuk, hogy a legelső, legszentebb, legáltalánosb czél, melyet műreferensnek soha szem elöl tévesztenie nem kell, a művészet ügye elémozdítása. Eszköze a sajtó. Úgy, de a sajtó sehol sem működik, és soha sem működött oly hatályosan, mintha az a közvélemény kifolyása, tolmácsa és tükre.»

«A műbíráló a közvélemény költője.»

«És valamint a költő mindent, a mi az ő kezén átmegy, tisztít, szépit, nemesít, eszményít, úgy kell bánni a műbírálónak is a közvéleménnyel. Ezen szeszélyes hölgygyel karöltve sétál ő és így sikerülhet neki közvélemény önagyságát a széles és sokszor poros és unalmas országútról le, kiesebb ösvényekre vezetni, előtte rej-

tettebb scenákat, nem ismert vagy elhanyagolt kecses vidékeket ismertetni.»

«Et docere volunt et delectare poëtae.»

«A műbírálatnak két része van: dicsérő és ócsárló. Véleményünk szerint a dicsérő résznek a publicumhoz kellene intézve lenni s abban állani, hogy ezt minél több szépségre, gyönyörködtető, mulattató vonásokra figyeltessük s ezzel újabb-újabb élvezetforrásokat nyissunk neki. A feddő rész szóljon a művésznek; legyen szigorú, de igazságos és figyeltesse oly hibákra, melyeken segíteni hatalmában áll. Tőle nem függő hiányokat, vagy fogyatkozásokat emlegetni méltánytalan és sikertelen eljárás. Ha olyanok ezek, hogy valóban akadályozzák őt a művészet gyakorlásában, akkor — csak szemtelen ember tolakodhatván nem neki való pályára — ostorral is ki vele!»

«Mennyire felelt meg a mi eljárásunk, mennyire a másé, az itt bevallott elveknek, méltóztassék elítélni, — ha csak lehet, kedvezőleg reánk nézve — a k. olvasó. Annyit a búcsúóra ünnepélyességében jó lelkiismerettel állíthatunk, hogy tudva és akarva soha tőlök el nem távoztunk és adtuk véleményünket és hoztuk ítéleteinket, ha valaki, bizonyára mi: sine ira et studio.»

A búcsúszó indító oka egyébként az, hogy a «Szépirodalmi Lapok», melyek e műbírálatokat hozták, éppen megszűnőben voltak.

★

RUBINSTEINről szóló jellemzése *) nemcsak magában, de más zeneművészek s főkép Lisztre vonatkozó összehasonlításban bir nagy értékkel.

«Együgyűségem nem engedi látnom — így kezdi — miként lehessen szóba veendő tisztelt vendégünk, Rubinstein Antoine, Liszt örököse a zongorajátékban. Ha csak a bámulatos, majdnem mondan szédítő technikai képességet és fejlettséget értik, ám legyen! . . . De ha — másképp nem bírom kifejezni — szellemi oldalról tekintjük játékukat, egészen és merőben különbözőknek kell itélnünk. A vastag újjúé (R.) maga a simaság, lágyság, mérseklet; soha sem engedi magát elragadtatni, de aligha el is ragad valaha. A vékony újjúé (L.) szeszélyes, sokszor kicsapangó, olykor

*) «Rubinstein Pesten». Brassai. Budapesti Hirlap 1858. 17 sz.

majdnem a fülsértésig; de aztán egyszer minő magával ragadó tűz, másszor minő utolérhetetlen finomság. Nem a correctnesség finomsága, hanem az az árnyazás, mely minden külön hangnak, a dallam minden kottájának más-más, de egészen harmóniás színt ad, s mindenikkel egy-egy hurját pendíti meg a szívnek s a gyönyör remegésére lázítja az idegeket. A kinek eszébe jutnak tarantelljei s összehasonlítja a Rubinsteintől hallottal, az megérti azt, a mit az erőről mondék. A ki emlékezik sikerült Schubert-féle dalaira (nem minden s nem mindig sikerült ám neki, mint igen Rubinsteinnek), operai phantasiái némely cantinenáira, némely Chopindarabra s válogatott magyar rhapsodiáira, az érteni fog a másik oldalról is. Szóval: én nem Lisztet, hanem más párját keresném a szóba vett művésznek, s ezt, őszintén kimondom, Dreyschockban találom föl. Ennek is épen az a símasága, lágysága, kimértsége, szabatosága, minden nehézséget elfelejtető hatalma a zongorán, s nem állítok nagyot, ha azt mondom, hogy ha szemet hunyva hallanók őket egymás után játszani, technikai oldalról bajos volna a kettőt megkülönböztetni. Pedig van ám különbség, de más szempontból. Próbáljuk egy hasonlattal. A francia consulság és császárság idejében vala azon országban egy pár írónő. Neveik: Madame de Staël és Madame de Genlis. Amannak sokszor nagy gondolatai valának, de korán sem birta mindig hozzájuk méltólag kifejezni; holott *ez* az ő mindennapiságát többnyire oly ingerrel tudá styljénél fogva felruházni, hogy az ember többet gyaníta alattuk, mint a mennyi valóban volt. No már én Dreyschokot a zenei Genlisnek, Rubinsteint ezen művészet Staëljának tartom.»

D. és R. idylleket játszanak nekünk. Az előbbi az ő — mondjuk ki bátran — silány szerzeményeinek e nemben előadásával oly kecsket tud a kölcsönözni, hogy elfeledteté a mű csekélységét. A másik Field-, Schumann-, Chopin-, Mendelssohn-féle idylleket ada elő, szerzőikhez nem méltatlanul, Isten őrizzen ilyes blasphemiatól, de bizony nem is merném együgyűségemben állítani, hogy valami oly rejtett szépségeiket birta volna napfényre hozni, melyek a fölületen nem lebegtek volna. Nem törle le a lepke szárnyairól a port, de bizony nem is mutatta nagyítóval a pikkelyeknek pusztaszemmel nem látható bámulatos kristályalakjait. Röviden: én R.-nak tökélyes játékát nemcsak a bajosságok fölötti könnyű — vagy mi több, könnyűnek látszó — diadalában, hanem az árnya-

latok — forte, piano, crescendo, diminuendo — tökélyes visszaadásában, rythmusban, phrasisok, periodusok helyes hangsúlyozásában — és, «das ist eine famöse Sache» — mindezek mellett a leggyönyörűbb verésmódban (apáink, anyáink «verték» a klavirt; miért ne legyen az «Anschlag» *verésmód*?) készörömet és hódolva elismerem. És mégis, úgy tetszik nekem, mintha hiányzanék nála az az értelmezhetlen, magyarázhatlan valami, a mit jobban nem tudok megnevezni, mint — mindig a physiologusok engedelmével s ha nem tetszik, nélkülök s ellenök — *léleknek*. Dőre vakmerőség ezt állítani, mondandják sokan. Hiszen lehet, hogy mint őszintén megvallám, csak én nem valék képes fölfedezni a nélkülözöttet; de az is lehet, hogy vádlóim füle és keble nem érzi azon szükségletet, beérván az előszámláltam többi kellékek- s előnyökkel.»

Ezután egyes concert-darabjairól emlékezvén meg, így folytatja: «Nem méltányolnók eléggé jeles művészüket, ha arról, a mire ő maga mostanában — mint Liszt is — nagyobb súlyt helyez, mint executiojára, zeneszerzői talentumáról hallgatnánk. Legyen jó kedvvel a kifáradt olvasó, hamar végzünk ezzel — a latin közmondás ajánlatára — példában és hasonlatban. Én R.-t zeneszerzői minőségére nézve Volkmannel helyezem egy polezra. Külső erősségem az, hogy ha pesti szakértőket kérdünk meg, egyikök Volkmannt, másikuk R.-t helyezi elől; az igazságnak hát közbül kell állani. Tudománya, contrapuncti ügyessége mindkettőnek egyforma; de ha R.-nál, mondhatnám, több a természetesség, folyékonyság; ha kevésbbé keresett, erőlködő, mint nem egyszer V.: ennek ellenében az a hátránya, hogy az előadó, a technikus művész nem egyszer nyomja el vagy szorítja háttérbe nála a szerzőt, s ez annyira gyengéje, hogy nemcsak a zongorára, hanem zenekarra szerzett műveire is kihat. De legfőbb baj mindeniknél, s inkább R.-nál, mint V.-nál, az *érdek* hiánya a motívumok kidolgozásában, tovább fonásában. Ez az, a mi a halhatlan három mester, Mozart, Haydn, Beethoven műveit oly utólérhetetlenké teszi; ez, a mi Mendelssohn munkái közt oly érezhető különbséget okoz, mivel némelyekben oly szépen, oly nagy mértékben tapasztalhatni hatását, holott másokban néha megvonja tőle ebbeli segédét geniusa. Ez az, a mit szintoly lehetlen megmagyarázni s értelmezni, mint a lelket az előadásban, s a melynek hiányát a *jövő zenéjének* potpourri-nemű szaggatottsága, s Volkmann s más job-

bak meglepései s tartalomhajhászása épen oly kevéssé pótolnak ki, mint Seneca antithesisei Platónak eszményei magas röptét és némely drámaírók elszórt költői képei a cselekvény lényeges kel-
lékeit. Mindezek mellett s után azonban, sőt épen ezekért mindig
örömmel fogunk emlékezni a nagy művész megjelentére köztünk.
Egyfelől azért, mert a művészetet oly rég nélkülözött fényes
oldaláról mutatá be nekünk, mely ha egészen eszményi magasság-
ban nincs is, mindenesetre oly fellengő fokon áll, a melyen fölül
tán ember, kinek a tökélyes mindenoldalúság általában meg van
tagadva a természettől, soha sem emelkedhetik. Másrésről pedig,
mivel honi talentumainknak tükört tartva eléjük, észre hozta —
legalább hozhatta — őket, melyek azon lépcsői a Parnassusnak, a
hová ők még nem hághattak, s reménylem, nógatni fogja őket
columbusi vállalatokra. A mit egy ember megtett, más is meg-
teheti, azt tartja Younggal és Jacotot-val Brassai.»

Mozartot abból az alkalomból jellemzi, midőn a mester szü-
letésének 100-ik évfordulóján (1856 január 27-én) emlékére és a
segélyre szorult zeneművészek segélyalapja gyarapítására mind
Bécsben, mind Pesten hangversenyt rendeztek.

«Mi szembeötlő hasonlatot lelünk — úgymond*) — Mozart
élte, jelleme s művei minősége közt. Korán érett volt ő, ifjan halt
meg, és főjelleme nyájas, szelíd, hármoniás kedély vala. Így mun-
káit is a kora érettség, az ősi formákon való megnyugvás, az örök
ifjúság bája, a szelíd, nyájas kedély jellemzik. Mozart minden for-
mát tökélyesített, mindeniket ingerlő, vonzó szépséggel ruházta
fel, némelyiket elmondhatni, a tökély legmagasabb polczára emelte,
de új formát nem teremtett. Apolló volt ő a pásztori kunyhóban,
Apolló a nap fényes palotájában, de szeretett kész kunyhóba, kész
palotába költözni; de hajlékainak Vulcanusa lenni nem akart.
Eredt-e volna kedve későbbre reá, ha tovább nyújtják az irigy
Parcák élte rövid, de becses fonalát, nem tudjuk, nem is vizsgál-
juk. A találgató æsthetica szintoly sikertelen működés, mint a
találgató politika. Hanem a mit mondánk, tény, szintoly kétségbe-
hozhatlan tény, mint bájos művei örök ifjúsága. Don Juan óta
hetven év telt el s még nem szűnt meg a drámai zene egén Sirius
lenni, még mindig kölcsönzik s viasszagározva emelik fényét

*) «Mozart-ünnepély». Canus, Budapesti Hirlap 1856. 25. sz.

Európa első művészei. Wagner és tapsonezai megvetéssel tekinthetnek a hetven éves ifjú öregre, de bizony Don Juant még mindig nem fogja elvinni az ördög, midőn Tannhäuser Venusbergje és Lohengrin hatytyu-vonta sajkája már másodszor váltak lesz mythologiai avult emlékekké. De mikor is támad egy második lángész, mely a tudományos és mesterséges zene minden segédeszközeit úgy tudja felhasználni, mint ő, hogy pedansságokból kivetkőzve egyedül az érzelem kecses tolmácsaivá váljanak? Ki fogja az emberi szív minden dobbanását, az indulatok minden árnyalatait azon ragyogó szivárványba állítani egymás mellé harmoniásan, mely ellentállhatatlanul ringatja édes kéjbe a legkényesebb fület s a legkövetelőbb értelmet? Igaz, hogy melege nem az æquator tikkasztó hősége, hanem szívet-lelket vidámító verőfény. Igaz, hogy Rozina és Susanna közt (Sevillai b. és Figaro) a dél és észak ellentéte tűnik fel. Igaz, hogy M. Figarója csak szende jó kedvű ifjú a Rossini pajkos hőse mellett. Igaz, hogy M. legerősebb kitörései is csak egy hajós sereg elégséig mennek és soha sem képezik egy vulkán villámos és mennydörgős kilobbanásait. Igaz, hogy utólérhetlen Requiemében még a rettenetes «Dies iræ» borzadalmas accordjain át is hangzik a mennyei irgalom biztató szava. Ámde ki sajnálta valaha Rafaelt, hogy nem Michel Angelo? Avagy irigyelte-e Praxiteles Phidiastól, hogy emennek jelent meg Jupiter maga a teremtendő szobor mintájául? Ő nem, hiszen Venus Anadyomene hasonló kegyre méltatá őt. És ha Schillernek — mellesleg mondva Mozart hasonmásának egy más műágban — nem kellett volna elénekelní Görögország istenei bucsúztatóját, kétség nélkül ez az istennő jelen vala meg emennek is mindennapi álmaiban, ez tartja vala bárszonykezét a zeneszerző hevült homlokán, míg örök-ifjúságban virító szerzeményeit teremté. Azon szerzeményeit, melyekben változatosság, leleményesség, érzelmi hűség, élénk színezet, hibátlan formák, és *soha senkitől meg nem közelített folytonos kellem és kedvesség* elfeledtetik, hogy vannak még más lángeszek, kik érzelmeinket tüzesebb rohammal ostromolják; de ugyanezért ha irántuk olykor nagyobb a bámulatunk, a gráciák kedvese iránt tartósb és folytonosb a vonzalmunk».

Magáról az ünnepi előadásról tartózkodó dicsérettel szól, nehogy, mit hátrább ismertetni fogunk, Gyulai sorsára jusson, kit Ristory magasztalásáért hazafiatlanság vádjával illettek.

Erkelről, mint vezénylő karnagyról elismeréssel szól, mint a ki «lelket és éltet, tüzet és szabatosságot bírt közleni a nehezen kezelhető tömeggel (zenekar)». S «a zongora-concert mesteri játzsása, melyet a Mozartéval oly rokonos kedélyű s oly bársonyújjú Erkel egészen a szerző mester szellemében játszott, osztatlan gyönyörévezetet nyújtott volna» — ha a kíséret is megfelelő lesz vala. «Nem is volna szabad a hallgatónak egy classicus concertben észrevenni, hogy *kísér* a zenekar: együtt kell annak játszani, együtt lélekzeni, együtt versenyezni az u. n. solistával».

WAGNER *zeneiskolájáról*, melyre eddig csak egy-egy alkalmi oldalvágást mért, a philharmoniai hangversenyek méltatása közben nyilatkozik érdemlegesebben. *) A részleteket mellőző általános jellemzést a következőkben adjuk. «Jelen évünk a zenészet ügyében Budapestre nézve egyike a nevezetesebbeknek. Nem emlegetjük honosított vagy honi forrásból nyert új daljátékainkat, nem a hangversenyzők pénz- és dicsszomjú sergét. Nem! nagyobb dolgok folytak le ezeknél. A *«jövendő zenéje»*, mely eddigelé a Tannhäuser némi töredékeiben csak amúgy félénken kukkantott be hozzánk, most győző hadvezérként diadal-pompával — mit klingendem Spiel und fliegenden Fahnen — vonult be, sűrű éljenzések közt. Antonius ellenmondás nélkül nyújthatá a koronát a zene-imperatornak; még a nélkülözhetlen rabszolga se meré kiáltani a higasztó szózatot a triumphator fülébe: «Gondold meg, hogy ember vagy!» Bizony nem is lett volna tanácsos a megkövezni kész néppel dacolni. Szóval: az ég fellegtelen, derült, a pompa teljes vala, s az áldozat a Capitoliumban baljóslat nélkül ment véghez. A diadal utóhangjai még ma sem hallgattak el, a lelkesedés még most is számos keblet hevít, — hogy ne? hisz a benyomás általános, a hatás csaknem egyetemes vala. Nem vizsgáljuk: soká tart-e még ez így? E lap feladata úgy is nem a jövendő speculatio feszegetése, hanem a jelennek helyes rendezése s tények biztos constatirozása. Azért szabadjon csak egy pár régi igazságot hoznunk az olvasó emlékébe. Ilyen p. o., hogy a páva sem tarthatja mindig kiterjesztve bármily tarka színekkel ragyogó farkát, sőt vannak — kétségkívül nem eléggé mivelt izlésűek — kik az Argus-fáczánt, mely

*) «A philharmoniai hangversenyek 1856 őszén». Brassai. Budapesti Hirlap. 1856. 297. sz.

sohasem terjeszkedik, többre becsülik. Hogy a leírhatlan ragyogó pompájú Morpho-Menelaus vagy Helenus mégis csak egy pillangó rövid éltét éli s a «mezei liliomok» — ámbár «Salamon is minden királyi dicsőségében nem öltözött úgy, mint ezek között egy» — mégis a hervadás örök törvényének vannak alája vetve. És végre, szárazon megmondva, diadal és lelkesülés benső valóságuknál fogva virág- és pillangó természetűek».

«Et rose, elle vécut ce que vivent les roses,
L'espace d'un matin».

(És a rózsa addig élt, mint minden rózsa él, egy hajnalon át.)

«S akármily fényes legyen egyik, s bármily zajos a másik, eljön előbb-hátrább a csillapodás órája, a higgadtan fontoló ész jogaiba lép, s a critica igazságosztó mérlege visszanyeri súlyegyenét».

«A philharmoniai hangversenyeknek azon érdemét, miszerint a magasb zeneművészet iránti érdeket folytonosan fentartják, mint általánosan elismertet nem említvén, jelenben megkezdett sorozatuknak azon hálával tartozunk, hogy a mindig élesebben váló ó és új zene közti párhuzam rajzához néhány adatot szolgáltatata. Hogy ezek a per eldöntésére még korán sem elégségesek, világos; de annyi bebizonyult mégis, hogy az ó bálványok az újaktól küzdés, ellenállás nélkül magukat csak amúgy «rövid kézzel» agyonveretni nem hagyják. Hanem urak! philharm. hangversenyek kormányzó választmánya! kénytelenek vagyunk nyilvánítani önöknek, hogy az a tér, mit önök az új zenének engedtek, épen nem egyez meg azzal, a mit az angolok «fair-play»-nek — méltányos eljárásnak — neveznek. Adjunk a vívóknak egyenlő fegyvereket; majd ha karuk nem lesz egyenlő, az aztán az ő hibájok. Lám, a jövő zenéje bármint daczol is minden «formá»-val, azt, hogy egy zenedarabnak *egy egész*et kell alkotni, nemcsak nem bántja, sőt abban helyezi — már úgy az ő módja szerint — egyik főtökélyét. (Mondjuk el ezúttal a más kettőt is: a követelt *jellemzetest* és a kaczerkodó *hangszer-színezetet*.) No már midőn Beethoventől, Mendelssohntól, Haydntól egész symphoniákat hallunk, akkor — tisztesség, becsület, de igazság is minden embernek — nem szabad Berliozt egy töredékkel léptetni fel, melyben az első kellék egészen elvész, a másik nagyon hiányosan mutatkozik s csak a harmadik fejtheti ki kecsseit. Azután számra sem állanak egyen-

lően. Egyfelől Weber, Mendelssohn, Beethoven, másfelől Liszt és Berlioz: kettő három ellen. «Hát Schumann?» mondják önök. Jaj, uraim, ez nagyon kétes frigyes; legalább annyit mondhatunk, hogy ezen lelkes és nagyerejű szerző felett, minden «sablon» elleni táborozásai daczára, csaknem egyenlő joggal tépelődhetik a két iskola, ha csak úgy nem tesz vele, mint a menyét s a kánya Lafontainnél a denevérrel. Az ig. választmány — úgy látszik — az új iskola hőse gyanánt mutatá be; de e szempontból fogva fel, biz alig tett szerencsés választást, midőn Manfred nyitányára szavazott. Mert ha elismernők is, hogy «élethűn van kifejezve benne egy magát a halál minden nemével megsemmisíteni törekvő halandó folytonos küzdelme» — erre a historiában csak egy példát tudunk, Mithridatest — «és azon eszme, hogy végre kétségbeesve átlátja, miszerint büntetése abban áll, hogy nem szabad meghalnia», még így is, mondjuk, áll az az igazság, hogy a jellemzetesnek a művészt, a tetszőt nem szabad fölemésztenie. Úgy, de ama feltét sem nyugszik semmi alapon, míg az új iskola æstheticusai ki nem mutatják, mikép lehessen ezen eszméket: «élet, halál, büntetés, törekvés, átlátás» — zenei phrasisokban, harmoniában, dallamban kifejezni».

A következő évben szintén folytatván műbirálatait a philharmoniai hangversenyekről, sőt egyet a lipcseiről is írván,*) Liszt «Orpheus»-ának előadása alkalmából a *jövő zenéjének* taglalásába érdemlegesen beleereszkedik.

«A jogczím, melylyel a «jövő zenészei» állított haladásukat bélyegezni s megerősíteni törekesznek, két pontra oszlik. Egyik igenleges, másik nemleges».

«Az igenleges a «progamm».

«Sok értelmű és széles használatú lévén ez a kifejezés, meg kell mondanom, hogy alatta azon szöveget értik itt, mely a zeneműben jellemzendő érzéseket, indulatokat, helyzeteket tolmácsolja nekünk; vagy megfordítva az alaprajzot, melyre, vagy a mely sze-

*) «A lipcsei hangversenyek megnyitása». B. (A következőben hivatkozik, hogy e B. ő.) Budapesti Hírlap 1857. 231. sz.

«Első philharmoniai hangverseny». (1857. nov. 29.) Brassai. U. o. 276. sz.

«Második philharmoniai hangverseny». (1857. decz. 13.) Brassai. U. o. 287. sz.

Ez utóbbiakban jelzi, hogy névtelenül is írt zenereferadákat.

rint van alkotva a szerzemény. Ez a fordíthatóság egy kicsinyt baj; de én őszintén megvallom, hogy a «Zukünftlerék»-nek se beszédéből, se írásaiból maig sem bírtam megnyugtatólag kivenni, vajjon a programm van a zenéért, vagy a zene a programmért? Az egyezményes philosophia tán legkönnyebben eldönthetné a kérdést: csak azt mondaná reá, szokása szerint, hogy a kettő egyezik — ergo».

«Tovább nem puhatolom, sőt azt sem kérdelem, vajjon haladás volna-e a képirásban, ha pl. egy historiai festményben czédulákat rajzolnának a személyek szájába s ezekre reá írnák, mit mondanak egymásnak. Csak azt jegyezvén meg hát, hogy én is, más is láttunk már ilyen képeket mind olajban, mind rézmet-szetben, átmegyek a tulajdonképeni kérdésre: *új dolog-e a programm?*»

«Korábbi ismertetéseim egyikében idéztem már Bach ilynemű szerzeményét (Capriccio über die Abreise eines Freundes); én és kortársaim egy időben hangosan döngettük a zongorán Bataille de Nerwind, d'Jéna, d'Eylau stb. programmos darabokat; ott van Lavottától a «Nota insurrectionalis hungarica», a «Vadászat», az «Egi háboru»; Beethoven, a nagy B. maga is írt egy «Schlacht von Waterloo» symphoniát — mely nb. symphoniái sorába nincs felvéve — s ezen tényekkel szembe bizony bajos mondani, hogy a «programmos zene» valami újdонат-új szülött eszme s tehát a legújabb kor haladási mozzanata volna» . . .

«Menjünk hát a nemleges vonásra».

«Ez a formák alóli emancipatio».

«Én ezt nem tarthatom se nyereeménynek, se haladásnak, azon egyszerű okból, mivel a formát sem tartom nyűgnek, hanem a zene lényeges kellékének. Igenis a három halhatlan, s míg a zene zene lesz — örökös kellék: a harmonia, melodia, rythmus dicső triása mellé negyedikül odaszámítom a formát — mondjuk határozottabban, a formákat, és minden félreértést kirekeszten-dők: a *bevett formákat*. Liszt egykor egy próba dirigálásakor bizonyos helyet sokszor ismételtetett, a zenekar nem találván el szerinte a helyes «accent»-et. Végre meglehetősen sikerülvén, helybenhagyását jelenté s monda: «Ja, der Accent, meine Herren, ist eine famöse Sache!» Arany mondás, de én is szeretném kiáltani neki: «Die Form, mein Herr, ist eine f. S.!» Vegyünk egy

egyszerű, de fogékony érzelmű falusi embert, ki soha úgynevezett mesterséges zenét nem hallott; ültessük be egy salonba s játszasuk el előtte Mozart legolvadóbb és olvasztóbb quartettjét: lesznek helyek benne, melyekre ő is azt nyilváníthatja, hogy biz az szép, de az egészről mégis csak az lesz az ítélete, a mi Fontenellenek a Sonateról. Hanem kezdjenek reá csak egy indulóra, egy walzerre, mazurra, toborzóra, csárdásra, már akkor bezzeg belétalálja magát, élvez, igazán élvez; miért? *Mert a forma ismeretes előtte.* Hibáztassuk-e őt? Én nem, mert épen így vagyunk mi, a mesterséges zene hallásában gyakorlottak, egy felsőbb körben. Játszodják előttünk a «Vie d'un Artiste»-et, «Prelüd»-öt, «Mazeppá»-t, «Tasso»-t, «Orpheus»-t, azt mondjuk reá helyen-helyen, szép biz a; mert ott van a harmonia, a melodia, a rythmus az ő örök bájaikkal s ezek emberi fülhez s ezen át az emberi szívhez szólnak és hatásukat soha sem téveszthetik, de az egészre nézve mi is — a régi iskola emberei — csak falusiak, csak Fontenelle-ek vagyunk; van valami, egy nagy valami, a minek hiányát érezzük. Ellenben egy Sonate, egy Quartett, egy Symphonia, egy Etude (régén Toccatanak hívták), egy Lied ohne Worte vagy plane Fuga épen úgy hazaszállít, kényelmes kerevetre lenyugtat, mint falusinkat az induló, vagy táncznóta. Ismerjük a különféle Satzokat, alkatukat, architecturájokat, birjuk kisérni a szerzőt, mikép oldá meg az előttünk már tudvalevő feladatokat: megkülönböztetjük motivumait, phrasisait, periodusait; harmoniai fülünket s értelmünket egyaránt érdeklik, szívünk melodiája után olvad s üterünk rythmusával versenyt szökell, élvezetünk tökélyes. S mit adnak nekünk mindezekért a Zukünflterek kárpótlásul?»

«Programmot».

A quartette zenei méltatása szintén figyelmet érdemel. «A mi Victoria koronáján a Koh-i-noor, Krisna mellén (az indiai mythologia Apollója, mellén egy drágakövel) a Kausztubha; a mi a romanticusnak a szemefénye, anyának elsőszülötte; a mi Bouillon G.-nek Jeruzsalem, Columbusnak Amerika, az a zenésznek s zenekedvelőnek a quartette. Hogy a hangszer-quartettet, sőt ezek közt is a húros és vonós eszközökét értjük, alig szükség említni. Hiszen mi annak, ki az ének- és hangzenét egy fogalom alá legelsőben tudá összevonni, lángelméjét még inkább bámuljuk, mint az egyezményes philosophia zászlósáét, ki a valót és eszményt oly

gyors hókus-pókuszszal bírja egy iskatolába vagy kalitkába rekeszteni — civódnak vagy barátkoznak, az aztán neki mindegy. Akár-hogy legyen ez, annyi áll, miszerint a quartette a zenészet legdrágább gyöngye, a fantasia teremtette világban a legremekebb mű; azon fokon áll az ott, melyen az ember az isten-teremtette világban. A symphonia igaz, hogy nagyobbszerű, — könnyű neki, egy római birodalom ő, midőn a quartette csak egy kis Helvetia — de az elefántot nagysága még nem emeli az ember fölé. Az eredeti egyszerűségében oly nemes zongora-zenét a művészet utóbbi fejlődése, némelyek szerint elfajulása, a nyegleség tomboló termévé tette s az ma már a zene-állatseregletben a pávát képviseli, melynek csak kiterjesztett farkát kell nézni, rút lábára ő maga sem mer pillantani. Hasonlíthatnók még a zongorát triókkal, zenekísérte énekkel sat., de mit részletezzünk, midőn elméletileg eldönthetjük? Az egységet a különféleségben, mit a műremek a legfelsőbb, legáltalánosb vonásának minden æsthetikai rendszer kivétel s ellenmondás nélkül elismer, semmi zene-nem oly magas, oly utólérhetlen tökélyvel nem bírja valósítani, mint a quartette; a zene zöld élőfájának ezen legfejlettebb, legtökélyesb, legidomosb és kecsesebb virága. Mit? Tán igen sokat mondtunk? Tudják-e önök, hogy tíz zeneszerző közül — igazi zeneszerzőket értünk ám — kilencz fog vállalkozni egy opera írására, kettő symphoniára s *alig egy* quartettere? Tudják önök, hogy azon q. szerzemények előtt álló nevek száma, melyek a zenei újdonságok korát túléltek, aligha megy két annyira, mint a Gráciaké s jóval alul van a Múzsakén? Szintez a nehézség áll elé a végrehajtásban, a dicső szerzemények hanggá, szóló lélekké alakításában. Ama hegedűvirtuoz, ki tapsviharokat, tapsorkánokat bír eléidézni hangversenyeiben, nincs biztosítva a bukástól Haydn vagy Mozart legegyszerűbb quartettejében — s Vieuxtemps babérkoszorújában ha nem a legcsillogóbb, de bizony a legsolidabb, legkiesebb zöld levél az, melyet q. játéka fűzött belé. Nem is csekély dicsőség a zenevilágban annak a városnak, mely egy jó q. társaságot mutathat fel». Itt aztán felsorolja a nevezetesebbeket s méltányolja nálunk a Ridley-Kohne-félét.*)

*) «A quartett-társulat működése 1856». Brassai. Budapesti Hirlap 1856. 300. sz.

Az 1856—57. évi második quartett-sorozat méltatásában *Haydn*-, *Mozart*-, *Mendelssohn*-, *Schumann*- és *Beethoven* műsájának általános jellemzését megragadó szemléltető képekben adja. Olvasóit egy fényesen világított terembe vezeti, hol előkelő társaságban díszes hölgykoszorú foglal helyet a kereveteken. De «azok közé tartozunk — úgymond — kik a szép arczon belül lelket is keresnek; kik a szem élénk játékából gondolatot lesnek; kik a deli termet hullámvonalaival a jellem nyomatékosb vonásait is párhuzamolni szeretik». S megkezdvén a szemlét «itt egy kedélyes arcz tűnik szemünkbe, mely nem vakít ugyan első pillantásra, de minél tovább nézzük, annál vonzóbbá válik. Korára nézve 15 és 25 év közt ingadoz ítéleted, mert midőn egyfelől a kised termet, a rugalmas bőr, az élénk taglejtés, a gyermeki vidorság az első felé hajtanak, bizonyos érettség a naiv vonásokban haladott időt sejtet. Még inkább meggyőz erről beszélgetésünk vele. A legváltozatosb ismeretek, érdekes reflexiók correct nyelven előadva annál kellemben bámitnak, mivel a «kék harisnyá»-nak még árnyéka sem jelen meg mellettök. Szintoly változatos és dús, de szintoly szende érzelmei kifejezése is. Kedves mosolya legfeljebb halk nevetéssé fokozódik, soha hangos vagy épen görcsös kaczajjá nem fajul; embertársai szenvedése vagy saját fájdalmai emléke könnyűt csal szemeibe, tán egy-két csepp ki is esik bársony arczára s lehömpölyög hósín keblére, de zokogása nem sérti finom érzésedet; olykor boszankodik is a gonoszok által elkövetett méltatlanságokon, de nemes haragja csak a szem elsötétülésében, az arczok magasabb pírjában nyilvánul: és mindezek annál ellenállhatatlanabbul, mivel észrevétlenül ragadnak el, hogy együtt örvendj, együtt könnyezz, együtt boszankodjál vele. Kérdjük a házigazdától, ki az érdekes teremtmény? *Haydn* József műsája, mond, ki hajdan az *Odyssea* szerzőjét lelkesíté — s most Nagy-Kőrösön *Arany* Jánosnál vett szállást».

«Lépünk más virágához a koszorúnak. Ez az elébbi iker-testvérének látszik, csakhog minden jellem tán erősebb fokozatokban s valamivel kisebb változatossággal tűnik fel benne. De ki pótolja ezt a sentimentális — bocsánat e szóért, de nem tudok magyart, mely vagy odáig érne, vagy túl ne menne rajta — mondom, azon sentimentális, ígész vonás, mely egész lényén, egész alakján áthúzódik s a mely ingerlőbb ugyan, de fárasztóbb is.

Ha az előbb leírt hölgyet élted párjának szeretnéd, ezt csak időszakonként óhajtanád társalkodódnak, hanem aztán ezen időszakok meg is hazudtolják órádat és naptárodat, perczekké varázsolják órádat, órákká napjaidat. . . Ez *Mozart* műzsája, mely tán az összes művészetben csupán az egy Urbinoi Rafaél bölcsőjére mosolygott hasonló kegygyel».

«Tovább egy harmadik alakot pillantunk meg, kinek hosszú selyem szemszőre, kissé halvány, nemes, elegáns szabású arcza egészen melancholiát, benső mély érzést, csaknem érzelgést gyánnítat. Közelebbi társalgásod nem is hiúsítja meg előítéletedet, de egyszersmind más felfedezésre is vezet. A szemek zúgában egy dévaj vonás üti ki magát — s íme a mi búskomornak látszó hölgyünk egyszerre megelégnék, most egy víg, majd egy érzékeny történetecskét beszél el oly folyékonyssággal, eszmék, kifejezések oly gazdagságával s egyszersmind oly kerekdedséggel, hogy figyelmed alig bírja követni s mégis követi lelkindezve, nehogy egy szót is elejtsen belőle. Hadd vessünk egy pillanatot az érdekes hölgy öltözetére is. Ennek az utolsó gombostűig kiszámított hatása még a legavatatlanabb szemet is meg kell hogy ragadja, de másfelől a legszigorúbb női areopag sem lelne egy hiányt vagy feddeni valót benne; bámuljuk azt az elmét, mely annyi valódit aprólékosságokra való ennyi figyelemmel tud egyesíteni. Hajh, de bajos volna is ám megmondani, akár a zenében, akár más művészetben, kit méltatott még *Mendelssohn* műzsája az övéhez hasonló barátságára».

«Lépünk a negyedikhez. Csodálatos egy teremtmény ez. Ha tizen vesszük figyelemre, a tíz közül nem lesz kettő, ki egyenlő ítéletet mondjon felőle s tán egy sem, kinek ítélete egészen igaz, bizonyosan egy sem, kié mindenoldalú s kimerítő legyen. Alakjában, magaviseletében, modorában, öltözetében, beszédében félreismerhetlen eredetiség van, de néha nem kellemesen lep meg azon észrevétel, hogy ezen eredetiség öntudatosb, mint naiv. Díszruhája némely részeire kimondhatlan gond van fordítva, míg másutt csaknem pongyolasághoz közelítő hiány mutatkozik; ékszerei gazdagok, ragyogók, mint senkié másé, de olykor kifogásunk volna foglalásuk, összeillesztésük ellen. Szemét egyszer ötletek, dús phantasia szikráztatják, másszor érzelmek, erős, mély érzelmek lobogtatják, s ismét olykor a szórakozás üressége látható rajtok. Ezért vonzása bármily erős koronként, de nem tartós, és ha soha

visszataszítássá nem válik is, de elveszti olykor hatalmát rajtad. Mindezek általában érdekessé teszik *Schumann* műzsáját».

«De ki az, a ki közül a társaság nagy része oly sűrű csoportot alkot? Tán ott a koszorú királynő-virága? Aligha nem! Arczát nem Praxiteles faragta ugyan szabályos görög profilra, de a helyett Apellest juttatja eszünkbe, ki, Venust festendő, vidéke legszebb hölgyeit gyűjté csoportba, hogy szépségeiket egy harmóniás képbe olvaszsza össze. Szeszélyes ő, az igaz, *különb*ben szeszélyes, hogysen az előbbi, de szeszélyei nagymérvűek, s mint Polonius mondá Hamlet bolondságáról, «módszer van bennük.» Mi több, tökéletesen kibékít velök kísérőjük, a soha el nem maradó *grácia*. Igen, gracieuse ő, mint egy igazi párisi nő, — ki ilyet nem ismert, annak nincs fogalma ama melléknévről — gracieuse ha duzzog, ha lepittyeszti klárisajkát, ha haragszik, ha nyájas, ha mosolyog, vagy ha mosolya kellemesen csengő, maga után ragadó kacajjá válik; de nem kevésbbé ragad fájdalma; sírása szívrepesztő s nem adná a világért, ha te volnál szerencsés leszárítani könyeit. Hát érzelmei mindent befoglaló világáról mit mondjunk? Ha a természet ölébe egy kies tájra kíséred, regényesen andalog veled; ha a salonba mégy vele, az ötletek villámczikkázásai közt az ő élcei legragygóbbak, s ha a körülmények ünnepélyes komolyságot kívánnak, Junóként trónol s gondolatai mélységével Apollót s műzsáit némitja el. Úgy van, *Beethoven* műzsája a társaság gyöngye . . . Beethovenen kívül tán csak az egy Shakespearét találta méltónak, kinek egészen oda adja magát — s a két magasság még sokáig fog úszni utólérhetlenül a fellegek fölött örökös napfényben!» *).

Beethovenről ismételve szól az elragadtatás hangján. Befejezésül hadd álljon itt még egy nyilatkozata. «Lenz B.-nek egy sonatáját úgy jellemzé, hogy az egészen napfény és világ. A VIII-ik symphonia pedig egészen csillárfény és világ, mely egy rococoterem úrias társaságára árasztja szelíden ragyogó hullámain. Hogy ezen sugárok a szivárvány színeit mindig az élethez, a fölvett jellemhez híven elegyítve villogtatják; hogy harmoniája mindig nagy

*) «Második quartett-sorozat az 1856-7-iki zeneidőszakban». Brassai. Budapesti Hírlap 1857. 80. sz. A quartette működő tagjai: Huber Károly és József, Schlechta és Pfeiffer vonóhangszereken; Theindl és Bing zongorán s Hollosy Kornélia, Kaiser Ernstné és Jekelfalusy énekkel.

és meglepő, mégis mindig természetes és erőltetlen; hogy dallamai mindig nemesek, vagy használatuk s helyzetök által nemesítettek: hogy rythmusai oly különfélék, mint szélről fodrozott víz színén a holdfény játéka; hogy az egész mindig egy dús pompát mutat, de a mely gazdagságnak izlés, rendezés és egy leirhatlan kellem sehol nem tapasztalt sajátságos vonzó erőt ad: mindezek B. szerzeményeinek általános tulajdonai». ¹⁾

LISZT FERENCZ művészi érdemeiről Br. elismerő nyilatkozataival e tanulmányban ismételve találkoztunk. Már a negyvenes években elragadtatással szól róla, midőn a nagy művész először járt Erdélyben. A n.-szebeni s kolozsvári szerepléséről való megemlékezésből álljon itt egy érdekes részlet. «Nálunk a zongora bájos hatalmú királya, s megbocsát nekünk az édes hon nemtője, hogy lelkünket a mennyei zene mindenható varázsának egészen rabul átadva, az unalmas úrbért (a kolozsvári lapok akkortájt mind ezt tárgyalták) s más apró bajait az életnek kissé feledjük. Liszt Ferencz oly sokat képes feledtetni velünk a rideg jelenből s viszont oly sokat támaszt fel emlékeink sirjából. Csak az a híja, hogy kuruczok legyünk, midőn hatalmas Rákóczián elandalgunk. Ha szája nem beszél is magyarul, beszél ám művészi tiz újjá. És ez az újjak magyar beszéde nem tetszett a szebeni Bote-nak, midőn L. a Szebenbe sereglett magyarság kívánatára Rákóczit játszá, nem a szászoktól kívánt német Erlköniget. «Tán nem tudta a művész» úgymond a Bote «hogy német földön van?» Nem biz ő, édes jó földi, semmit sem tudott ő Németországnak ily fiókjáról. Ő mint a hangok harmoniájának embere, csak egy, bár szagगतott magyar földről tud s kegyed se erőlködjek többől álmodni». ²⁾

Ebből s a művész szebeni és kolozsvári fogadtatásának egyéb részleteiből észrevehetjük, hogy megjelenése és játéka Magyarországon, pár évvel 1848 előtt, a művészi hatás mellett más érzelmeket is ébresztett Brassai lelkében épen úgy, mint másokéban.

Más viszonyok között ugyan, de hasonló, sőt még fokozottabb

¹⁾ «Negyedik philharmoniai hangverseny». Canus. Budapesti Hirlap. 1856. 42. sz.

²⁾ Brassai: Vasárnapi Ujság. 1846. 628, és 656. sz.

Liszt n. szebeni és kolozsvári fogadtatásának leírása olvasható a «Sieb. Bote» és az «Erdélyi Híradó» ugyanazon évi folyamának deczemberi számaiban.

hatása volt 1858-ik évi megjelenésének, miről hogy az akkor Budapest lakó Brassai, legtevékenyebb zenemű-bírálatainak időszakában teljesen hallgatott, egyedül az akkori politikai viszonyoknak s azokkal járó censurának kell tulajdonítanunk. Egyéb értelme nem lehet a magyar sajtó szűk szavú megemlékezésének az esztergomi és fővárosi előadásokról, melyeken Liszt, mint a jótékonyság fejedelme és a magyar genius apostola jelenik meg, lelkesedést és reményt ébresztve a csüggeteg hazafiúi szívekben.

Erre két évvel az ismeretes zeneirodalmi párba következik Liszt és Brassai között. Ennek tartalma rövid kivonatban a következő.

Míg itthon ugyanis Szénfy és Kelen a fölött vitatkoznak hogy népdalaink dallama a néptől származik-e,¹⁾ az alatt a mester könyvet ír Párisban «A cigányokról és az ő magyarhoni zenéjéről»²⁾. Kápráztató leírásban ismerteti ez indiai eredetű népfaj életmódját, belső és külső világát, makacs idegenkedését a művelődés, vallás, birtok és törvényes rend iránt, minélfogva természeti, állatias vadságban, festőileg ecsetelt szabadságban él, elszigetelve magát minden más fajtól; egyetlen nép örömeiben és fájdalmában, jóllétében és szerencsétlenségében nem osztozik; nincs történelme, tehát nem hozott magával semmi emléket s nem árul el semmi reményt. Így magában élve, magára hagyva elmélyed s a szíve egyik zugából felbuzgó érzemények költészetét zenébe foglalja, zeneeposzt költ: a *lassút* meg a *frisset*, s oda adja a magyaroknak, hogy az csináljon hozzá dalszöveget, meg tánczot magának. A magyar a lelenczet felkarolja s ebből lesz a «magyar zene», igazán: a cigányok zenéje Magyarországon.

A mű megjelenése nálunk — természetesen — nagy visszatevészel találkozott. Apró hírlapi feljajduláson túl azonban, a Szénfy által egy zenepolemiában³⁾ kicsinylett Brassain kívül, senki se ment. Ő, a ki «nemzete becsületét bármi gyenge erővel védeni kész», felvette a keztyűt és egy röpiratban⁴⁾ Liszt paradoxonát ala-

¹⁾ Török J. Magyar Sajtó. 1856-iki évfolyamában.

²⁾ Franz List. Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie. Paris 1859.

³⁾ «A Kritikai Lapok-ról zenészet ügyében». Szénfy Gusztáv. Török J. Magyar Sajtó. 1856. 80. 85. 92. sz.

⁴⁾ «Magyar vagy cigány-zene? Elme-futtatás Liszt Ferencz «Czigá-

posan összetördeli, és a magyar dal születéséről, a magyar zene jelleméről igen tanulságos dolgokat mond el. Legelőször is kimutatja ellenfelének a cigányokra vonatkozó jellemzésbeli túlhajtásait, ellenmondásait, tévedéseit; a civilisatiótól való teljes idegenkedés vádját erőtleníti a megtelepülés arányára, a mezei munka s különféle iparágak gyakorlására való utalással s azon figyelmeztetéssel, hogy a művelődés iránt minden nomád nép egyformán tartózkodó s arra egyformán hajlandó. A Liszt által felhozott példát is a gr. Teleki Sándor által Sármásról Párisba vitetett s ottan iskoláztatni kísérlett Józsi cigányról, ki ott hamar «gavallér művész» (dandy artiste) lesz, Bécsben egy cigányzenekarral megszökik — s visszakerülvén hazabocsáttatást kér és nyer — szintén a mester állításainak megdöntésére fordítja a művelődési képességre és szülőföldhöz való ragaszkodásra utalva. Hogy Párisban a hangjegytanulás és intézetben kísérlett nevelés eredménye nem volt valami nagyon fényes, azt a Józsi életkorából könnyű megérteni. Különben is a civilisatio kefeje nem elég egyetlen nemzedék számára. Hogy a cigány igen is alkalmazkodik környezetéhez, más népek szokásaihoz, utal a hazai tapasztalatokon kívül az angol és spanyol cigányokra, kikben az illető irodalom tanúsága szerint annyi angol és annyi spanyol jellemvonás ismerhető fel, a mennyi csak az ő faji egyéniségével összefér. Hogy tehát ő egy egészen elkülönzött létnek megfelelő, minden idegen befolyástól ment, csupán saját lelki világából meritett zenét teremtsen s azt egy műveltségben, szervezett nemzeti életben és sok századokra visszanyúló emlékekben s művészi tehetségekben fölötte álló népnek nagylelkűen csak odaajándékozza: e lehetőségnek minden feltétele hiányzik. Még a *hegedű* sem cigány találmány. Annak indiai eredetéről semmiféle műtörténelem nem tud.

Liszt továbbá a tudomány tekintélyét akarván elméletének háttérül odaállítani, utal a magyar és cigány népfaj bebizonyított ázsiai eredetére, s azt mondja: «ha mindkettő egyenlően termékeny és fényes tehetséggel lett volna felruházva, valószínű, hogy minden szomszédosságuk mellett is mindenikök egy más művészetet képezett volna ki, érzelmeik különbözőségéhez képest. Ha pedig

nyokról» irt könyve felett. Irá Brassai Sámuel. Kolozsvárt. Az ev. ref. főtanoda könyvnyomdája. 1860.

nem lett volna érzelmeik és szervezetök közt semmi hasonlatosság, az egyikök által teremtetten művészet a másiknál nem lett volna semmi rokonszenvre».

Az egyiknek hát a másik fölött leleményességbeli felsőbb-séggel, válogatottabb finomsággal, az alak kidolgozására nagyobb könnyűséggel (ezigány), a másiknak megint, hogy amaszt megértse, megkedvelje, bájait érezze, hogy őt biztassa, ápolja és műveit virágoztassa, nagyobb fogékonysággal kellett szükségképen birnia (magyar). — «Bármilyen véleménnyel legyen az ember — folytatja — a zenének a Ganges partjaival szomszédos tartományokban (ezigányok bölcsője) való kifejléséről, úgy látszik, hogy sokkal előbb haladott állapotra ért, mint a Mongoltatároknál (magyarok eredete)».

Ezen tekintélyi formában felállított tételket s azokból folytatólag levont következtetéseket, hol a tulajdonjog még azon magyar szövegű dallamok és táncznótákra is megtagadtatik, melyeket csak magyarok, e fajú pásztorok és hadfiak énekelnek, Brassai midőn ismert erős logikája és dialektikája fegyvereivel megdönténé, bemutatja a Reguly Antal által hangjegyre szedett vogul dalokat, melyek tatár eredetök ellenére sem dallam, sem rythmus tekintetében a hindostaniaknál hátrább nem állanak. S így Liszt okoskodása alól a gyékényt egyszerűen kirántja.

A hazai történelemből meritett bizonyítékait épúgy szétszedi s azokkal szemben bebizonyítja, hogy némely dynastáink (péld. I. Rákóczy Gy. fejedelem) udvari zenekara éppen *nem* cigányokból állott, hanem Gergely, Dániel, János, Pál, Thamás és István Deák voltak muzsikusai. Aztán így folytatja: «Az utazások könyvtárai nem említnek a föld kerektségén egy, a miveltség bármily kezdeties fokán álló népet, melynek durvább vagy finomabb, egyszerűbb vagy szerkesztettebb, de mindenesetre saját hangsora — vulgónótája — ne volna, hogy azon jó kedvét vagy siralmát kiöntse; nem tán egyet, melynek valami sívító, vinnyogó, kongó, kopogó, vagy dörömbölő szerszáma ne lenne, hogy annak rythmicus hangzásával víg tánczát vagy harczias mozgalmait kíséresse, izgassa, szabályozza. És ezt a természetellenes hiányt, ezt az értelmi s kedélyi meztelenséget akarja L. hazánkfia reá tudni a magyarra, bevallott nemzetére»! — — —

— — «Ha tulajdonkép nemzeti cigánytáncz és zene létez-

nék, annak Oláh-, Muszkaországban, Magyarhonban, Csehországban, Angliában, Spanyolhonban, ha tetszik kis különbséggel, szintoly azonosnak kellene lennie, a mily azonos az ő nyelvük. Igen, de ezt az általános cigányzenét és tánczot még maga L. sem meri állítani. — — — Aztán meg Webert sem tarthatjuk egészen számárnak, a ki a «Preciosá»-ban zenéjökkel igyekezett jellemezni cigányait, de biz' abban még egy hajszálnyi magyar accentus sincs».

Végül helyreigazításokat és pótlásokat tesz azon jellemzésre, melyben L. a mi (szerinte cigány) zenénket az európaiótól megkülönböztető szokatlan *hangközöket* (intervallum), felszámíthatlan bőségű *rythmusokat* és kiválóan keleti *fioritúrát* (colorratura) ecseleti. Az elsőre nézve a sajátosság nagy fokát leszállítja, a másodikra megjegyzi, hogy «ennél már csak egy Beethovenről sem mondott senki többet, s mily büszkék lehetnénk vele, ha miénk lehetne ez az így felmagasztalt rythmus! Jaj, de ez ám a baj, hogy miénk biz a', hanem a birás egy batkát sem ér! «T. i. egyáltalán nem tudjuk meg abból, mi a mi rythmusunkban a jellemzetes, minélfogva megkülönböztethessük azt más népekétől. Pótolja tehát e mulasztást a lassú és gyors rythmus típusainak bemutatásával. A fioritura (Br. szerint czikornya) áradozó magasztalására megjegyzi, hogy ez ily mértékben egyáltalán nem jellemző része a magyar zenének, hanem csak a cigány-virtuózok előadó modora, kik e téren párhuzamosan haladtak az európai virtuózok fokozódó tulzásaival, s a mit minden úgynevezett *naturalistánál* tapasztalunk, akár cigány, akár nem cigány legyen az. Az sem áll, hogy nálunk ezt bámulnák leginkább, sőt szakértő zenekedvelőink a fejöket csóválják az ily kötél-tánczra s egyenesen azt mondjuk, hogy «elrontja a nótát». Még a harmóniás cigányzene is újabbkori haladás. Brassai emlékszik rá, hogy az egész banda unisonó játszott. Egyetlen neme a közeledésnek a harmóniához a második hegedű kontrálása volt, melyre a szabályos zenész bizony el nem tátotta a száját, hanem bedugta a fülét. «Azok a régiebb cigánymuzsikuskok, kiket csak mi is értünk, egészen más móddal kedvelték magokat: a hol kellett érzékeny, másutt élénk, vidor, pattogós előadással, de mindig lélekkel és egyszerűséggel; és azok a versenyző zenészek, kik Csáky előtt küzdöttek a művészi koszorúért, minden bizonynyal nem fioritúrákban versenyeztek. Igen is,

ha ön szerint a cigányzenének a fioritura a legkiválóbb jellemző vonása, úgy önnek tisztán veszett póre van. Midőn ön a «Sonnam-bula», «Puritani» s más operák, vagy Schubert dalos melodiáit úgynevezett «Phantasiái»-ban kiczikornyázta, kipitykerézte, salangózta, paszomántozta, azzal nem tulajdonította el az eredeti szerzőktől a találásnak, a kigondolásnak sem jogát, sem dicsősé-
gét úgy-e?! No lássa, mi is épen így vagyunk aczigány zenészek-
kel. Elhegedültetjük velök ének- és táncz-dallamainkat, kivel egyszerűben, kivel czikornyásabban, kiki a hogy szereti; de azért nem adjuk ám oda nekik sem «magyar zene» nevét, sem historiai jogainkat hozzá».

«Ez az egész vitatott pont különben is csak kül-máz. A *dolog valósága a dallamban áll*, s ennek magyar voltát, a mennyire emlé-
kezetünk, vagy apáink emlékezete visszaér, soha senki kétségbe
nem hozta; legkevesbbé maguk a cigányok, kiknek Magyarhonon
kívül akárhol másutt kóborló vagy lakó törzseinek a mi rythmu-
sainkról még csak sejtelve sincs. — — Csekély dolog, hanem még
sem hagyhatjuk annyiba azt a körülményt, hogy az újabb időben,
midőn a csárdás-féle zeneszerzemények annyira szaporodnak, köz-
tük a cigányoktól eredők épen nem különböztetik meg magokat
magyaros szellemök által, sőt nem egy esetben egyenesen ellen-
kezőt mondhatnánk. Vagy ezekben bedugult már a szív-nedű for-
rása? S mi módon ugrott át a más fajtakba: Lavottába, Cser-
mákba, Rózsavölgyibe, kik mind nem voltak cigányok s mindenik-
nek nyiretytyűje s az utóbbinak tolla alatt a magyar nóta ere oly
remekül lüktetett, hogy a Biharié sem vágta ki? Még több mind-
ezeknél az, hogy mindnyájunk messze visszatérő tapasztalata sze-
rint *nem volt ritkább esemény a világon, mint cigányszerezte eredeti
magyar nóta*; sőt szeretnők állítani, hogy *ezen tünemény a cigány-
zenészek kótaismeretével keletkezett*. Addigelé, mint most is leg-
többnyire, a magyar nép szájából tanulták magyar dallamaikat.
Ellenben a testvér *két haza tiszta magyar ajkú számos helységekben
mind e mai napig tuczat számra keletkezik az igazi eredeti magyar-
nóta, ikerszült gyanánt a vele párosított szöveggel*. Menjen csak L.
a Tisza mellékére!»

«A mi magyar zenénk természetes hanglétrán alapult, hatá-
rozott rythmusú, egyszerű dallam, melynek magyar szívben kellett
foganni, hogy magyar szívet illethessen, ha szinte cigány csator-

nán jön is át; oly zene, melynek nemzeti accentusát kiismerjük idegen szerzeményből is, ha szinte alája Haydn vagy Beethoven van is írva. Liszt cigányzenéje egy természetellenes intervallumokból, határtalan és véghetlen sokféle rythmusokból és cikornyából vegyített hangzagyvalék, melyet magunkénak nem ismerünk s a melyet L. bizvást oda ajándékozhat felőlünk az ő cigány eszményképének. Csupán arra kérjük, hogy a mit ő cigányzenének ír és fest le, ne nevezze magyar- vagy magyarok által magukénak vallott zenének; mert ez ellen ünnepélyesen tiltakozunk».

Ez erélyes és tartalmilag szintoly erős czáfolat után többé senki sem vitatta a cigányzene kérdését. Sőt hajlandók vagyunk hinni, hogy a nagy művész geniejének egyebekben nyújtott elismerés és az élénk nemzeti érzés reactiója Liszt hazafiúi érzületére is hatással volt. Erre mutatnak későbbi magyar tárgyú és motivumú szerzeményei és a zeneakadémiánknál felajánlott állás elfogadása.

IV. Színművészet.

Hogy Brassai, a ki a nemzeti művelődés minden ága, összessége iránt oly élénken érdeklődött s annak előbbre-vitelétől tehetőségét semmi téren meg nem vonta, a színművészet iránt is megfelelő figyelmet tanusított, az természetes következménye azon magasfokú becsülésnek, melyben ő a művészeteket általában részesítette.

A művészet terén a színészetről az a véleménye, hogy az «tán mindnyája közt a legnebezebb, melyről bizvást állíthatni, hogy minden más művészeteket magában összefoglal. A ki egy Ráchelt, egy Ristorit láta, megérti, mikép lehet a színművész: szónok, költő, képiro, szobrász egy személyben, — s még egy más nő, Viardotné azt is bizonyítja, hogy a zenészetet is hozzájuk csatolhatni.»

A dráma és opera ügyében már 1839-ben hallatja szavát, midőn a két műfaj színházi elválasztását sürgeti. Az utóbbira nézve kívánja, hogy «nyissuk meg az olasznak a magyar színházat; nyissunk ezzel iskolát a készülő magyar énekesnek, — pályát, kölcsönös kinézést az egész világra az elkészültnek, — új, még nem izlelt élvezetforrást a hallgatónak; adjunk biztos próbakövet az ízlésnek és bírálatnak.»

Az operát azonban magán-vállalkozásra kell bízni, mint a

minek közönsége a magasabb műélvezetet meg tudja fizetni — és fizesse is meg. A nemzeti áldozatot tartsuk fenn a drámának, melyet így apostrophál: «Nyelv, csinos társalkodás; az ezekkel együtt járó, belőlük folyó formális műveltség: minő magas, minő dicső érdekek! Ugyan van-e gond, mit rájok nem fordíthatna, — van-e meleg részvét, mire irántuk ne gyuladhatna, — van-e áldozat, mit tőlük sajnálhatna a nemzet? ! Dráma for ever! »*)

A következő évben ismét részt vesz azon véleménycserében, mely a fővárosi nemzeti színház dráma és operai működése tárgyában felmerült. Újabb felszólalása — előbbi álláspontja fentartásával — a dalműnek, ez *éneklő drámának* nyújtott hódolat. Magasztalja a zene nagy művelő hatalmát a társadalmi és egyházi téren s az egyéni tehetségek, különösen az erkölcsi eszmék és érzetek összhangzó fejlesztése tekintetében. S annak főként pædagógiai értékesítésére s nevelési rendszerünkbe való beillesztésére olyan figyelmeztetést ad, a minek megértése és méltánylása — nagy sajnálatunkra — még mindig késik.

«Ha a holt nyelvek és mennyiségtan — úgymond — főleg alaki képző-erejökért is megérdemlik az ifjúság ráfordított fáradságát, ugyanazt mondhatni a zenéről, mely mértani épenséggel bír: a kóták helyzete, hágó vagy szálló menetök, a kulcsok különbsége, már előre azon törvények elismerésére kötelezik a nevelvényt, melyek alá simulnia kell. Ez az engedelmesség, melyet nemsokára kellemes összhangzat jutalmaz, a gyermek ellenszegülő természetű eszét a módszer követésének szükséges voltáról meggyőzi. És a muzsikatanban minden oly határozott és szabályos, hogy ennek tanítása korán megadja neki azt a helyes felfogást, mire a mértan tanítása által szoktak törekedni; másfelől pedig emennek is elősegédül szolgál. . . A hangászat tanulásának az a rengeteg elsősége, hogy mindazon kemény szabályok mellett, melyektől a hallás sérelme nélkül el nem távozhatic, egy kereszt vagy *b*, t. i. egy történetes környezet szép vonássá válik, hasonlóná egy fényes tetthez, melyet itt isten, amott a művész látá előre. S nem előzné-e meg gyakran a nyomoraink közepette oly undorítólag létező érzéketlenséget, ha nevelésünket azon mesterséggel kezdenők, mely

*) «Paradoxon. A magyar színészet ügyében. Aphorismákban». Világi Antal. Athenæum 1839. I. félév 17. sz.

leginkább kivetkeztet magunkból ; a mely a leghatósabb kifejezései mellett részleteiben elég határozatlan arra, hogy minden egyénség magával összhangzó hűrt találjon benne s magát a közczélra ragadtatni hagyja.» Ezek alapján határozottan tanácsolja, hogy a muzsika a köznevelésbe, nemcsak gyönyörködtetőül, hanem a rendszert kiegészítő tannak bevétessék. Azon ellenvetésre, hogy az életfoglalkozások és gondokba merülve — úgy se gyakorolnák többen a zenét, mint most, azt feleli: «de jobban éreznék, jobban értve több hatalma lenne a lelken, és vizsgálatot érdemel: mi lett volna a tehetségek kinyílása korában az ifjúságon, azon a csemetén, melybe lassan-lassan minden társasági viszonyok beoltódnak; kérdés: minő gyümölcsöket teremne ezen új szempontból vett polgárosítás?»

Befejezésül a beszélő és éneklő-drámáról s a kettőnek egymáshoz való viszonyáról egy párbeszédet közöl a francia Talmától (beszélő tragikus) és olasz Pastától (éneklő tragika), mely míg a dolog művészi felfogása tekintetében nagyon tanulságos, alanyias oldaláról épen megható.¹⁾

Mint a vázolt zenetanítás üdvös eszméje némi valósítására irányult mozzanatot e helyen tartom megemlítenedőnek, hogy az ének- és zenetanulás ép ezen időben az ő igazgatása alatt álló unitárius főgymnasiumban nagy lendületet vett. Amazt a vele benső barátságban élt s akkor Kolozsváron lakó Erkel tanította egy Brassai által adományozott harmonium segítségével, ennek tanulására pedig 19 ifjú járt a zeneconservatoriumba, kikért a tandíjt Iszlay László felügyelő-gondnok fizette.²⁾ Ő az eszmét nemcsak hirdette, de saját hatáskörében, mennyire az adott körülmények engedték, meg is valósította. S egyéniségének különösen jellemző vonása, hogy benne a pædagógus életének és irodalmi működésének legkülönbözőbb viszonyaiban is minduntalan megnyilatkozik.

Midőn később saját lapjában a kolozsvári «muzsikai conservatorium» támogatására buzdít s elismeréssel adózik annak vezetője (Ruzicska Gy.) és tanítási rendszere iránt, az ifjúság zene és

¹⁾ «Valami az éneklő drámáról. Viszhang Vachott I. szózatára». Világfi Antal. Nemzeti Társalkodó. 1840. II. 18. sz.

²⁾ Nemzeti Társalkodó. 1840. II. 1. sz.

ének tanulásának fontosságát ismét hangoztatja. «A tulajdonképi szép művek sorában — így szól — egy sem oly közvetlen bájos, erős hatású, egyiknek gyakorlata sem oly közönségesen elérhető, mint a hangászaté. És ennek megint minden elsőségeit kiválólag bírja az az ága, melynek szerszámával minden embert ingyen állított ki a jótékony gondviselés, t. i. az *ének*. Valóban egy mindig segíteni kész őrangyal az, melylyel a gondviselés jó kedvében szeretete az emberiséget. S nem kisebb az éneknek növelésbeli fontossága. Jól tudják az oktatás vezérlelei, hogy az ének gyakorlása a test egészségére és a lélek épségére egyformán jótékonyan hat. Tudják ők, hogy mellet, tüdőt erősít, fejleszt, és az értelmet hasznos fenytékben tartja. Tactusa a jellemet kedveltető módon szabályszerűsége vezet, a kérlelhetlen idő pedig éber jelenlétre, figyelemre és hirtelen maga-feltalálásra szoktatja.¹⁾

Színházi kritikái között az első egyike az, melyben Laborfalvi Róza 1839-ik évi kolozsvári vendégszerepléséről szól — s majd lándsát tör a Lendvayné érdekében Déryné ellen indított fővárosi hirlapi harcban, ez utóbbi mellett foglalva állást.

Terjedelmes cikkét²⁾ ily költői ábránddal vezeti be: «Még egyszer élék tavaszkorom bájos ámulásaiban; még egyszer szendergék a képzelődés édes ölében; még egyszer jelenék meg nekem az élet rózsaszínben, mint midőn a kietlen pusztát, a sivatag szirtokat a hajnal pírja tündér-teremmé öltözteti.» Aztán mintegy fölébresztetvén magát elmerengéséből folytatja: «Visszatérek hát természetes modoromra s egyenesen, szárazon elmondom, a mi mondani valóm. Laborfalvi R. Kolozsvárra érkezett. Nem hozza semmit magával, csak magát s az Athenæum néhány méltányló,

¹⁾ «Az énekről». Névtelenül, de irányából felismerhető. Vasárnapi Ujság 1846. 644. sz.

²⁾ «Laborfalvi Rozália Kolozsváratt és még valami». Világi Antal. Nemzeti Társalkodó. 1839. II. félév 13. sz. Fél ív toldalék.

A cikket e magyarázatra szoruló felszólítással vezeti be: «Oh collega Biális!» Ez az úr t. i. képviselő volt Csíkból s id. Veres József aranyoszéki képviselőtársa egyszer egy lakomán reá mondott pohárköszöntőjét így kezdte: «Oh collega Biális! mért vagy olyan fátális? — a mi azon időben röpke mondássá lett. Az ifj. Veres József pedig színikritikákat írt s ezuttal a «Honművész»-ben éppen Lendvayné mellett, contra Brassai, ki őt egyszerűen Józsi néven szólítja s apja röpke mondásával éppen rá czéloz.

utasító, bátorító bírálatát. De az a nimbus, mitől Lendvayné környeztetve jelenék meg (magasztaló ajánlóleveleket hozott volt magával), nem vala sehol. Azonban L. R. a pesti nemzeti színháztól jött, ott tetszett; eltökéllé tehát magát a kolozsvári közönség, melynek ízlését egy Mars, egy Rachel, egy Schröderné, egy Müller, egy Lendvayné kicsinyt kényessé tévék, nagylelkű pártfogása alá venni. (Célzás a közönség, különösen az ifjúság Lendvayné-lázára.) Első estve páholyban látók, a kedves arcz minden szemet oda húza. Másnap Tudor Máriában a közönség ama *nagylelkű* feltét következtében köztapssal fogadá, ámbár ma ott állunk, hogy megtapsoltatni még nem dicsőség, hanem meg nem tapsoltatni, már gáncs. De ez hagyd legyen; szóljunk a szerep előadatásáról. Ha deli termet, ehhez méltó nemes mozdulatok, oly szavallás, milyet Kántornéén kívül magyar színésznőtől *nem* hallánk, természetes mimika, character helyes felfogása, szóval *correct játék*s, megelégedésünkre, sőt dicséretünkre tarthat számot, úgy ezzel méltán halmozhatók L. Rozáliát. S hát a hatás? Hát a közönség? Hja barátim, a Hugo V. drámái ideák; azok egy egészet, csorbíthatlan egészet alkotnak; olyak azok, mint egy beethoveni quartett: a violino primo hasztalan jó, ha a többi meg nem felel, inkább hallgatom Mótít, hagyd húzzon egy bús magyart s a többiek contráljanak. A L. R. környezete pedig olyan vala, hogy — legjobb nem is beszélni róla.»

Ezután fejtegetésekbe ereszkedik a színésznő *correctségéről*, társadalmi helyzetéről, előítéleteinkről és *annak szükségességéről*, *hogy szalonjaink a művészek előtt megnyíljanak*. Szól a színésznő hatásos fegyveréről, a coquettségről, mely a közönséget hevíteni szokta, de a melyet Laborfalvi R. nem ismer.

A többi szerepeiről, Szapáryban és Dumas Thérézében, azt mondja, hogy azokkal még zajosabb méltánylásban részesült. Különösen ez utóbbiban, meggyőződéssel állítja, «oly árnyéklattal, oly erővel és hatással játszik, hogy a burgszin közönségét szerettem volna szegény színházunkba varázsolni, s nem félek, hogy kudarczot valljak. De nem késem a *legmagasabbat mondani, mit mondhatok*. Griseldisben, józan okosságunk által annyira ostromolható ezen darabban, hol színésznőnk még csak egyetlen egy személy által sem segítettett, mivel minden szerep az övéen kívül nagyon rosszul vala betöltve, itt mondom, sikerüle neki megjele-

nésétől fogva az egész darabot a legvonzóbbá tenni; velem, ki illusiót évek óta nem ismerek, a színésznőt (mit Lendvayné nem tudta s talán nem is akara) egészen eltévesztetni, s egész valójában csak a szenvedő Griseldist láttatni, tudatni, éreztetni . . . Laborfalvi Rózaliát a szó teljességében művésznőnek állíthatom.»

Ez azonban nem azt teszi, hogy többet már nem tanulhat, nagyobb tökélyre nem viheti. Csakhogy Kolozsváron nincs, a ki neki oktatást adhasson. E tekintetben utalja Löwéhez, kitől mostanában elég hálával nem fogadható tanulmányokat hoznak a lapok.

Megemlítvén még három kisebb szerepét, áttér az épen (szombaton, mint postanapon) megérkezett «Honművész»-re, melyben Lendvayné és Déryné között vonnak párhuzamot s ezt annak érdekében a szinpadról leszorítani akarják. Brassai Déryné mellett száll sikra s majd ugyanez ügyben Gellérthegyivel (a kiről azt gyanították, hogy P. Horváth Lázár, a ki azonban egy nyilatkozatban ezt elutasította magától) folytatja a harczot, s visszautasítja azt a gyanusítást, mintha a Lendvayné mellett tüntetett unitárius deákok (ép az ő igazgatósága alatt) üldözve, büntetve lettek volna.¹⁾

★

Az ötvenes években, mely időt ő a fővárosban töltött, azon sok jeles művész között, a kik ekkor ott megfordultak, megemlítendő a két világhírű színésznő — *Ristori* és *Viardot-Garcia* asszony.

Brassai a Gyulai Pálhoz intézett «Második nyitott levelé»-ben²⁾ journalistikánk kötelességét az ilyen remek művészeti típusokkal szemben így határozza meg: «magunk művészeinek bámulandó s a lehetőségig utánok iparkodandó példány gyanánt állítván

¹⁾ Nemzeti Társalkodó. 1839. II. 18. sz. Félív todalék. «Ellenfutamat magam ügyében». Világi Antal.

Lendvayné mellett az unitárius ifjúság lelkesülve tüntetett, aranygyűrűt adott neki s a karzatról verset szórt le. Ezt Jakab Elek írta. Laborfalvy Rózát is verssel tisztelték meg, mit Kőváry László írt. Lendvayné ez alkalomból alapítványt tett az ifjúság önképző-körének, hol az neve alatt — 200 forint tőkében irodalmi czélra van gyümölcsöztetve.

²⁾ «*Második nyitott levelem*. Gyulai Pálhoz. Brassai. Szelestey L.: Szépirodalmi Közlöny. 1858. 19. 20. 21. szám (17 oldal).

ki, mind az ő tökélyesülésök, mind a nagy közönség ízlése, művelése, nemesítése végett mindent, de mindent a mi szép, a mi jó, a mi mély, a mi magas bennök, a legszembeszökőbb vonásoktól a legapróbb, olykor csak szakértő szemnek látható mozzanatokig elébb magának kitanulni, s aztán olvasóit is reájok figyeltetve, velök megértetve, nekik új gyönyörforrásokat nyitni, tárházát oly élvezeteknek, milyeket szem ritkán lát, fül ritkán hall, s a melyek ha idealizáló æsthetikus gondolatában megfordulnak is, valósultokat remélni alig meri. Ezt cselekvé ön, — s ez az oka, hogy levelemet önhöz intézem — midőn Ristorit meghallá, s bár lakolt érte, bár hazafiatlanság vádja alá esett, kezét ma is bátran szívére teheti azon öntudattal, hogy hazafiui kötelességet teljesített. «*)

S hogyan fogadta journalistikánk Viardot-G. asszonyt, a ki «egyike az énekművészet dicső egén ragyogó első nagyságú csillagoknak — s a kiben oly rendkívülieg és talán soha sem látottan egyesült az énekes- és színésznő?» «A helyett, hogy magát a szent ügyet, az ízlés ügyét szorítnák meleg keblökhöz, saját hideg énjöket állíták előtérre. A helyett, hogy kitűnő helyre emelnék a szobrot, le akarák dönteni, hogy talapzatul szolgáljon szakértőségek felfuvalkodott követeléseinek. Nemhogy trónt kerestek s diszitettek volna a művészet fejedelemnőjének, hanem mint szegény bűnöst a vádlottak padjára ülteték s maguk felpóczolt areopagusi székekre bidgyeszkedtek.» A 37 éves nőt vénnek, csunyának, hanyatlónak stb. mondák. Szóval: a Ristori-féle eset második bővített és tökélyesített kiadásban jelent meg.

Brassai kimerítően czáfolván az elfogult, igazságtalan, sőt udvariatlan műbirálókat, «sajnálja azt a szerencsétlent, ki előtt a női kellem annyi finom elemei, melyeknek külön-külön mindenike bájolni képes, összességök pedig kék tengerébe merít, mind és megannyi terra incogniták. Sajnálja, a kit hibátlan termet, elegáns testtartás, élénk és mégis mindig nemes mozdulatok, salonias gracieuse modor, s észől sugárzó szem és arcz, indulatoktól

*) «*Signora Ristori*». Berlin, nov. 26. Gyulai Pál. Pesti Napló. 1855. 143. 144. Erre Jókai «*Egy kis vitatkozás*» czímen veszi fel a keztyűt a Vasárnapi Ujság 1855. évi 51. sz.-ban. Gyulai válaszol a Pesti Napló 1859 jan. 8-iki sz.-ban. Jókai újra visszatér e tárgyra a Vasárnapi Ujság 1856. évi 8 sz.-ban, hol a nálunk vendégszereplő Ristori arczképéhez ismertetést ír. Egressy G. a Magyar Sajtó 1856-iki évfolyamában támad Gyulaira.

játszodtatott vonások elragadni nem birnak. Sajnálja, ha kinek nem fogékony lelkében azon plastikai mozzanatok, melyekben Viardotné asszony egy Rachelnek, Ristorinak igazi vetélytársa, kitérőhöz nem nyomokat nem hagytak.»

Ő mint énekesnő «universalis, kihez párt a zenészet történelme alig mutathat fel, — ki a legegyszerűbb Mozart vagy Mendelssohn-féle daltól a legpompásabb, legragyogóbb bravour-áriáig minden énekművet a leghozzáillőbb, legsajátibb modorban, a tökély eddig elért legmagasb fokán bir előadni».

S «ha látta volna ön, minő vala megjelenése mint Normának, repesett volna szíve örömeiben, de egyszersmind elfojtódott volna résztvevő keble, mélyen meghatva a fogadását szegett töredeztes vestális szenvedő alakján. Tudja ön, hogy e szerep viselői legtöbbször csak addig Normák, míg a «heilige Mispel»-t megaratják. Ekkor rögtön primadonnákká válnak s begyenesen lépnek a szín elejére, bámitandók a hallgatót Bellini pompás áriájával. Nem úgy V. a.: vétke érzetében lesütött szemmel, görzsedt testtel száll le állványáról — hymnusát éneklendő. De a hymnusból egy vezeklő siralma válik; rebegő szájjal halkan mondja ki a «Casta diva»-t, mi egy római csókjaitól mocskolt ajkain csaknem blasphemianak hangzik. De érzi másfelől, hogy papnői tisztét teljesítenie kell, mert valódi állapota elárulása vesztét okozná nemcsak neki, hanem magánál inkább szeretett kedvesének, gyermekeinek. Azért lassan-lassan erőt vesz elfogultságán, mind nyiltabban fejlik a hymnus, szabadabb lélekzettel gyöngyöznek az énekdíszítmények — de hasztalan, mert nem válhatnak diadalt, dicsőséget zengő tárogatássá . . . És mindezen egymással küzdő indulatokat annyi erővel, annyi hűséggel, de egyszersmind annyi művészeti kellemmel személyesíté az utólérhetlen mesternő, hogy nem egy férfias keblet elfojlasztott, nem egy erős szemet megkönnyeztetett, nem egy hátat megborzasztott» . . .

De nem részletez tovább, azt mondja: «Én csak Europa viszhangja vagyok; viszhangja oly ítéletnek, melytől nincs felebezés. Aztán nincs is az ön költői tolla hatalmában, hogy méltólag rajzolhatnám önnek benyomásaimat; száraz logikai szénrudacsám oly finom, oly gazdag, oly élő, oly bájló vonások képzelgetésére nem alkalmas. Csak annyit mondok, hogy ha most Pesten van ön, azon kéjtengeren úszik újra végig, melybe Ristori

első bámulása merité, s a melyet ön oly szépen — s mégis szerencsétlenül tolmácsolt». ¹⁾

S Brassai nemcsak a bevégzett művészet remekeinek hódol, nemcsak Hollósy L.-néért «állott sokszor szembe méltatlan ócsárlóival, kik közé az egész Lesniewszka-párt tartozott, ²⁾ hanem nemes lelkületét jellemzőleg — támogató, védő kezet nyújt a szerény kezdőknek is, ha tehetséget ismer föl bennök. Példa erre Szigligeti Anna a kolozsvári színpadon, a kit a «Korunk szín-bírálója» ellen védelmébe vesz s érette három ellenféllel folytat hosszú polemiát. ³⁾

«A testvér művésznők — úgy mond — szerény kezdők gyanánt mutatták bé magokat, kiknél a komoly studium és törekvés hova-tovább magasabb reményekre jogosít». Aztán a mi a szín-bíráló részéről «a művészre való hatást illeti, még érdemetlen dicséret sem árt soha annyit, mint méltatlan gáncsoskodás».

Lessinget ajánlja a kritikusnak követendő példaul, a ki azt mondja: «Ha művészetbíráló lennék, ha ki merném akasztani a művészetbírálóí czéget, a létrám e volna: szelid és hízelgő a kezdő iránt; bámulattal kétkedő, kétkedve bámuló a mester iránt; elrettentő s biztosan állító a kontár iránt; gúnyosan kinevető a kérkedő iránt; s a lehetőségig csípős-mérges a fortélyoskodó iránt». Ebből aztán hasznos részletezést fejt ki a művészet tökélyesítése, a közönség ízlésének fejlesztése és ennek eszközeiről.

S ha Brassai mint műbíráló a közvélemény költője óhajtott lenni, e szeszélyes hölgy sem feledkezett meg lovagjáról s megemlékezésével bizonyosságot tett azon kedvező hatás felől, mit ő az olvasó közönségre széptani fejtegetéseivel gyakorolt.

¹⁾ E visszaemlékezésnek tulajdonítható, hogy Brassait, — miről maga is megemlékezik — egy humoristikus album (Jókai: «A nagy Tükör 1858. 33. l.) Ristori lábaihoz borulva ábrázolta, a mint ötödmagával hirlapi hódolatot nyújt át a nagy művésznőnek, a ki azzal kandallóját fűteti be.

²⁾ Budapesti Hirlap. 1856. 61. sz. Tárca Canustól.

³⁾ «A Korunk színbírálójához». W. Kolozsvári Közlöny. 1862. 19. sz. Erre két replika jó a «Korunk» 26. számában. W. «A kritikus tragédiája» cz. ugyanazon lap 31. 32. 33. 34. 35. számaiban felel és visszautasítja anonymitása bolygatását. A 39. 40. 41. 51. számban a harcztért m. vásárhelyi ellenfelek veszik át, kik közül a nyílt sisakban fellépő Mentovichnak már Br. is saját neve alatt felel a 43. 56. számban s materialismusára czélolva így vesz bucsut tőle: «Az anyag Önnel!»

A «Szépirodalmi Közlöny» 1859. évi első számában ugyanis ezt olvassuk: «A tudós társaság megfélekezett Brassairól (valószínűleg a rendes tagságra czéloz), de kolozsvári tisztelői nem; új évi ajándékuul ugyanis egy szép emlékkal lepték meg, mely egy remek készítményű ezüst tálczán álló írószekrénykéből áll. A szekrényke hátrészén egy szép *lant* emelkedik s e felett egy díszes óra jár. Az előlapon e szók olvashatók: Brassai Samunak kolozsvári tisztelői. 1859 január 1-én».

S midőn most, épen negyven év után, szintén kolozsvári tisztelői abban fáradoznak, hogy e nagy embernek sírja is méltó emlékkal jelöltessék meg, az utódok csak nemes elődeik nyomdokán haladnak, bizonyítékát nyujtván mindannyian a sors kegyének, mely a prophetát illető szállóige alól Brassaival kivételt alkotott.

Vajha az előbbi emléktárgy valamelyik nyilvános intézetünkbe jutna mint közkinés — megőrzés végett és a kegyelet állandó jelképe gyanánt!

V. Kritika és polemia.

A kritikai hajlam és tehetség Brassainak legjellemzőbb tulajdonsága volt. Írói pályájának mindjárt kezdetén (1832) jelentkezik ez s gazdag vénája — mint egy keserű gyógyforrás — megszűnés nélkül buzog egész életén át. Sőt Kaulbach «Hunnok harczá»-ra emlékeztetőleg még halála után is jelent meg egy bírálata a szintén halott Szarvas ellen, a kivel már mindketten a legfőbb ítélőszék előtt várják itt el nem dönthetett igazukat.*)

Kritikai működését sokan félreértették, a közvetlenül érdekeltek gyakran félremagyarázták s vagy tudósi hiúságból származó fitogtatásnak, vagy egyszerűen érzülete rovására eső indulatnak tulajdonították. Egyik szerint tőle minden hónapban el kellett hangzania egy vészkiáltásnak (tűz van!), hogy fecskendőit a rozsdától megóvhassa. Szemere Miklós a magyar irodalom kozákjának mondja, a ki minden csatározásban részt vesz. Jósika M. előtt irodalmunk «enfant terrible»-je, sat. Pedig, ha meg engedjük is, hogy

*) «Vissza- és körütekintés nyelvünk ügyében». Brassai. Egyetemes philologiai közlöny. 1897.

mint a turista a hegymászást, az athléta a napontai fegyverforgatást ellenállhatatlan szenvedélylyel üzi, a kritikát ő is irodalmi izlése bizonyos nélkülözhetetlen fűszerének tartotta, mely gyakran a bors és paprika hatásával jelentkezett: a kűtfő tisztaságát és a szándék komolyságát elfogulatlan ítéllettel kétségbe nem vonhatjuk. Egyfelől, mert ő az irodalmi dolgokat mindig igen is komolyan vette, — másfelől, mert érzületére nézve a legjobbaknak, legnemesebbeknek ismert emberek egyike volt. Még egyik nagy ellenfele, Szemere is bevallja ilyen értesülését: *A hamis tanok vagy tévedések iránt, igaz, közömbös lenni nem tudott. Ezek s a saját sok tudásával és fejlett izlésével ellenkező irodalmi termékek őt mindig és azonnal fegyverbe szólították. Kritikáját és kritikai hajlamát teljesen és igazságosan tehát csak tudományos alapon ítéltetjük meg.*

Ő maga is a kritikát és æsthetikát a komoly tudomány két iker-ágának mondja. S nála a kritika valóban nem egyéb, mint alkalmazott æsthetika, mint a szépnek és igaznak keresése vagy védelmezése. S ha már legelső tanulmányai is erre való törekvésről tanuskodnak, mennyivel inkább erősödött ez azon sok irányú vizsgálódás és tanulás folytán, mit a legkülönbözőbb irodalmi és tudományszakokban végzett, melyek élén a philosophia áll. Ez volt az ő szellemének igazi otthona, legkifejlettebb jellemvonása. Mint első szerelméhez — élte végén is ehhez tér vissza. Ez lengett át minden működésén, mert ez volt gondolkodása nagy harmóniájában az alaphang. E körben mozogni, biztosan előre hatolni pedig csak a kritika módszerével lehet. Sőt az egész munkásság nem egyéb kritikai műveletek összességénél; mert mint maga mondja: «a philosophus saját véleménye épületében sem bizik, míg alapja szilárdságát kimutatni nem bírja.»*)

A kritika tehát neki nem valamely kedvtelése, még kevésbbé alsóbb rendű szenvedély kielégítése, hanem tudományos műtermének, az ő szellemi életszervezetének egy felszerelt kis gépezete, melynek mindannyiszor mozgásba kellett jőni, valahányszor egy igazság akár nála, akár másban felvilágosítást vagy egy tévedés helyreigazítást igényelt, mert e felvilágosítás és helyreigazítás

*) «Burns olvasása után». Brassai S. Fővárosi Lapok. 1871. 50. 51. 52. sz.

neki elodázhatatlan lelki szükség volt. Ennek élénksége és ereje épen kritikai munkásságának nagy terjedelmében tükröződik vissza. S benne, a ki gyermekkorától egész életén át saját erején dolgozott, a kritika vezető módszerének természetsszerűleg ki kellett fejlődnie és mesterévé szegődnie. Sikereinek jó részét bizonyosan ennek köszönheti, valamint az ellene felmerült gáncsokat is.

Innen van, hogy még társalkodásában is bizonyos polemikus hang uralkodott. Sőt szerette, ha ellenvéleményt állítottak vele szembe, hogy netalán lappangó kételyei az eszmecsere tüzeiben eloszoljanak s a gondolatok mint megtisztult igazságok emelkedjenek ki. Ezáltal nemcsak másokat akart meggyőzni és felvilágosítani, hanem magamagát is. Ezt a minden apró részletre kiterjedő szigorú vizsgálódást, megrostálást alkalmazta az irodalmi kritikában is. Itt pedig fölénye nemcsak nagy olvasottságában, sok tudásában, hanem azon feltűnően erős logikus gondolkodásban és ellenállhatatlan dialektikában állott, mely mint az angol aczélból készült ék — minden szilárdnak látszó erősséget könnyű szerrel repesztett meg.

✕ Lessing mondását: «*primus sapientiae gradus est, falsa intelligere*» — idézve így szól: «Kritikus író, úgy tetszik nekem, legjobban teszi, ha e mondatkához alkalmazza módszerét. Kereszen csak valakit, a kivel czivódhassék (*streiten*), aztán lassan-lassan beléelegetedik a tárgyba s a többi önként jó. A kinek azonban ez a módszer netalán inkább pajzánnak, mint alaposnak látszanék, tudja meg, hogy maga az alapos Aristoteles is csaknem mindig használta».*) ✓

Értekezéseiben, műveiben a kritika mint védelmi fegyver jelenik meg. Itt t. i. szakaszonként vagy tételenként felsorol minden képzelhető ellenvetést s azokat rendre megczáfolván, mint a gondos hadvezér előre védsánczokat emel az előnyomulás biztosítására. E sajátos módszer nála annyira otthonos, hogy névtelenül vagy álnév alatt megjelent dolgozatai is erről biztosan fölismerhetők. Egyébként e tekintetben irányja s közismeretű szólamai és szóalkotásai is segítségül jönnek.

*) «Mégis valami a fordításról». Brassai. Arany: Szépirodalmi Figyelő. 1860—61.

Módszerét egy névtelen, de jóakaró bírálója nagyon hiven, megfelelően jellemzi a következőkben: «Brassai előadásában nem szokott egyenes úton menni a tárgynak. Minden cikke egy-egy kéjutazás akar lenni, melyben csaknem minden útmelléki érdekes tárgyat figyelmére méltat, mit csak egy sok tapasztalás és ismerettel bíró ember tehet. Mindezen kitérések tanulságosak s a művelt embert épen úgy érdeklik, mint a kevesebb ismeretekkel bírót».*)

Ez alapján is kritikai szellem kifejlésére és irodalmi alkalmazására a körülmények is befolyással voltak. A forrongó mozgalom az ő föllépése óta irodalomban, tudományban és művészetben mind élénkült, s az irodalmi nyelv szükségyszerű fejlesztése, gazdagítása némelyeket oly kísérletekre ragadott, melyek ellenőrizetlenül maradvá nyelvünknek többet árthattak, mint használtak volna. Ő pedig, a ki mindent olvasott, mert mindenből szeretett tanulni, romlatlan nyelvérzéke, magyarossága és a nemzeti nyelv gondos, féltékeny ápolása, művelése mellett a botlások és ferdeségek iránt közönyös nem maradhatott s nem is maradt. Ezt fejlett művészi érzéke sem engedte. Sőt kritikáját, mint általában tudományos és irodalmi munkásságát, a legnagyobb körre terjesztette ki. A szaktudományok különféle ágában, szépirodalom terén, folyóiratokban, lapokban megjelent önálló munkák, dolgozatok ép úgy készen találták rostáját, mint a kisebb cikkek, sőt néha egyes kifejezések is (pl. közvetlen, láthatár, nyelvőr, képviselő, század sat.).

Hogy modorában mint kritikus valami szalonszerű simaságot, keresett gyöngédséget tanusított volna, azt nem mondhatjuk; de ítéletökben alanyias érzékenységgel befolyásolt ellenei bizonynyal túlhajtanak, midőn azt «önhitt, fitymáló, paczkázó, pedans, durva és gorombának» sat. állítják (Szilágyi, Jósika, Szemere), mert ő a tárgyalás komolyságára, az irodalmi hang tisztességére mindig figyelemmel van, — és a miben ellenfeleitől előnyösen különbözik s a mi egy kritikus elsőrendű érdemei közé tartozik: az író az embertől gondosan elválasztja, ezzel nem bajlódik, azaz nem személyeskedik. Előadásán bizonyos jó zamatú, tős-gyökeres

*) «A magyar nép könyve». Szerk. Csengeri A. és Kemény Zs. Ismertetve a Budapesti Hírlap. 1854 évi 649 sz.-ban.

eredeti humor ömlik el, a mi dolgozatait vonzó olvasmányynya teszi, a melyek mindig tanulságosak is. /

Írálya és modora sajátos — az igaz, a mi teljesen megfelelő erőteljes vonásokból alakult egyéniségének. Szeret használni népies kifejezéseket, a melyek feltűnő értelmező erővel bírnak; szemléltető példákért gyakori, néha nagy kitéréseket tesz; gazdag adomázó tárházát mindig nyitva tartja; tudásának és meggyőződésének erejében hajlik a cathegoricus imperativus felé; az ellenvéleményt éles dialektikával és erős logikával szedi szét, szükség esetén satyrával is ostromolva azt; állása védelmében a lövegek rendkívül nagy készletét használja és arra egyáltalában nem tekint, hogy fájni fog-e ellenének, ha katonái, sőt vezérei tömegesen sebesülnek meg avagy hullanak el; külső tekintélyre semmit sem ad, ép oly kevéssé gondol az érzékenységre; egyedül valódi vagy vélt igaza lelkesíti s a harc hevét bizonyos mámorral élvezi. Ilyenkor nem emberek, hanem kizárólag eszmék világában mozog.

„Ha *személyemet* valaki bántja — mond egy helyt — legyen az féreg vagy oroszlán, én neki szívesen megbocsátok, fegyvereik vagy ártalom nélkül hullanak le, vagy lövőikre pattannak vissza olykor; de *eszmezavarók*, és *ízlés-rontók ellen*, hívják bár őket akárkinek s akárminek, *dúló háborút folytatok erőm teltéig*, — *ez az egyedüli célja törekvéseimnek, s a ki e pályámon utamat állja, ha tehetem, félre döföm.*» ¹⁾

„Orrom körül csak akkor szenvedem valaki ujját hadarászni, midőn vagy kezem-lábam le van kötve, vagy ellenfelem jelleme a visszatorláson alul van.» ²⁾

Azután arra a méltán felmerülhető kérdésre: mi joga van neki eszmék őre vagy ízlés bajnoka gyanánt lépni fel? egy nagyon becses autobiographicus választ ad, melyet úgy tartalma, mint főképen azon oknál fogva is szószerint közlünk, mert a mint tudva van, ő saját személyéről oly keveset írt és beszélt, hogy épen ezért s mert ismerős kortársai is rég kidőlteek oldala mellől, ifjú koráról nagyon hiányos tudomásunk van.

„Nekem — úgymond — már fiatal koromban az a szerencse jutott — az egyetlen szerencse, a miért halálával a sorsnak tarto-

¹⁾ Pesti Napló. 1856. 316. sz.

²⁾ Nemzeti Társalkodó. 1842. 1. sz.

zom — hogy igen korán megtanultam különböztetni az irodalomban a jobb és balkezet. Oka pedig az volt, hogy én a latin és német nyelveket, ha nem is épen úgy mint Montagne Mihály, de sokkal gyakorlatibb és kényelmesebb módon tanultam, mint a milyet a szokott iskolai rendszer nyújt. Ennélfogva az ó-classicusokat nem kellett soha lezckébe tanulnom, s reám szabott szakma nem rontotta kedvemet irántuk. Róma s Hellas historicusait, poétáit magam erején dechiffriroztam a kíváncsiság egész hevével s az által keltett és fokozott szenvedélylyel. A német irodalomból Wieland, Lessing, aztán Schiller és Herder munkái valának első s csaknem kirekesztő olvasmányaim, s mindezek a régiek összevéve erősebb egyensúlyt alkottak, mintsem hogy az akkoriban divatozó Lafontaine és Cramer, Ifland és Kotzebue kártékonyan vagy ferdítőleg hathattak volna alakulni jó irányban kezdett ízlésemre. Ily alapra fektetém én aztán az ismeretesebb európai nyelvek irodalmi ismeretét. Német, frank, olasz és angol munkák olvasásában az irodalom története szolgált kalauzomul, mulatságom és tanulmányaim tárgyait csaknem kirekesztőleg az ott megállított reputációk képezték s ily iskolán, öntudatosan s gondolkodólag keresztül menve bizony tökfő s taplószívű embernek kellett volna lennem, hogy ízlésem nemesítésében annyi lángész gyönyörködő bámulása ne hagyjon észrevehető nyomot maga után. Ha ezekhez hozzáteszem, hogy nem siettem tanulmányaim minden parányi eredménykéjét legott kiharangozni, mint most szokták tenni, midőn 16 --17 éves gyerkőczök albumokat s irodalmi lapokat szerkesztenek, s általuk kiadott remekekkel apjaik ízlését akarják mívelni, hanem némi aránylatos érettséget vártam s tanultam, míg némi igényt tarthatnék a tanításra: szóval, ha megmondom, hogy az első sor, mit nyomtatás alá írtam, betöltött 30-ik évem után lőn írva, azt hiszem, elég indokot adék fel egy *aesthetica* patens kiszolgáltatására számomra és ha mégis csalódnám, akkor annak, a ki erről felvilágosít, köszönettel, hálával tartozom. Addig pedig szabadjon hinnem, hogy sem szerénytelen nem vagyok, sem haszontalan dolgot nem cselekszem, ha tanulmányaim eredményeit azokkal, kik bár több tehetséggel s felfogással birjanak mint én, de a kiket az élet fontosb, és ha tetszik, lényegesebb ügyei oly részletes nyomozásokba ereszkedni nem engedik, ha az ilyekkel,

mondom, sokáig főzött *aestheticai* nézeteimet akár bírálatok, akár tüzetes értekezések alakjában közlöm.» *)

Ime kritikájának forrása és indokolása. Alapjában: tanulmány; eszközében: *aesthetika*; céljában: oktatás. Komoly dolog minden részletében. A tudás és jó ízlés fejlesztése.

*

Brassai, a ki kritikával nyilvános fellépése első éve óta szünet nélkül foglalkozott s apró csatározásai mellett nehéz harcokat is vívott, már az 1833-ik évi «Nemzeti Társalkodó»-ban hangoztatja szükségét egy teljesen önálló kritikai lapnak, vázolván a helyes kritika kellékeit, hogy t. i. a bírálandó mű tartalma rövid összefüggő vázlatban tárgyhíven előadandó; a kifogásolt rész nem kiragadva, hanem értelmi összefüggésében tárgyalandó s a helyesbítés mindig megteendő. A bíráló birjon egyetemes műveltséggel s a kérdéses szakban álljon fölötte az írónak, vagy legalább vele egy színvonalon stb. A kritika rendszeres programját azonban jóval később, 1855-ben állapította meg saját kritikai lapjában. Ennek előszavában a kritikát a bíróság egy nemének mondja, «csak hogy ezerszer kényelmetlenebb, hálátlanabb, sőt veszélyesebb neme, mint a jogi bíróság». Ennek t. i. van olyan zsinórmértéke (törvény v. jogszokás), mely egyforma tekintélyben áll a peres felek előtt. Az irodalmi bíró azonban ezt nélkülözi. Előtte csak az általános ízléstan, vagy philosophiailag az *aesthetica* áll; de ha ez «magában a legkifejlettebb, legmegállapítottabb és rendszeresebb tudomány volna is, csak az tudhatja, a ki próbálta, mily véghetlen bajos és kényes dolog általános elveket speciális külön tényekre, habár csak megítélés végett is alkalmazni». Példákat hoz fel erre, hol mindenik fél az *aesthetikára* alapítja ellentétes ítéletét. Kellene tehát ezenkívül más segédeszközök is. Ilyen a *traditio*, mit a könyvek nem pótolhatnak; a különböző korok irodalmi, tudományi *divatának* ismerete, de «józan megfontolás álljon fölül a divat zajgásain. Az önállótlanság és papagályi utánzás (napi sajtó chablonszerű kritikája) nem alkalmasak az irodalmi bíróság tekintélyét és hatóságát areopagusi méltóságra emelni.» Ezután a kriti-

*) «Classicismus és Romanticismus». Brassai. Pesti Napló. 1856.

kusokat theoreticusok és practicusok csoportjára osztván, jellemzi őket s azt mondja: de «elhagyom a generalizálókat a nationalis-tákat, a patriotákat, a hallomásból puskázókat, a bunkósbotosokat, a kefélgetőket, a legyezőket, a kenegetőket és koszoruzókat. Én ezen czéhbe belépésre még nem remekeltem s azért keblébe jutni méltatlan is vagyok. De tartozom ám megmondani, mit tartok én egy hivatását méltán betöltő kritikus kellékeinek.»

«*Első elv.* A művészet bármily különbözőnek lássék hely és időszerinti történetes nyilatkozataiban, lényegesen egy mind egészében, mind részleteiben, valamint egy a természet, egy az emberiség, egy a tudomány, egy az értelem világa és az érzelem paradiesoma.»

«*Második elv.* Az egy művészetnek egy eszménye s ennek észszel s kézzel megragadható vonásait szabályozó egy zsinórmértéke van. Ezen zsinórmérték két külön ágból fonódik össze, melyek közül egyik tárgyilagosan a teremtető lélek létrehozott remekeiből, másik alanyilag az æsthetikai felfogás lélektani bonczolásából fejlődik ki.»

«*Harmadik elv.* Az egyetemes zsinórmérték minden kívánatai, minden æsthetikai műre és szüleményre nézve, nemzet és kor-különbség nélkül örökösen érvényesek és semminemű mentség vagy kifogás, semmi mellékes tekintet a szerintök hozott ítélet helyeslő vagy kárhoztató határozatai alól fel nem menthet.»

Ezen elvek alapján vázolja egy igazi kritikus eszményképét, nem követelve magának ezen címet, de törekedve abban az irányban haladni.

Megkülönbözteti továbbá a szoros értelemben vett tudományos és az æsthetikai kritikát. Amannak nagyon egyszerű a feladata: teljes jártasság az illető tudományszakban, a legszigorúbb tárgyilagosság, s elfogulatlanság a módszerek iránt. «Mi a művészeti és szépirodalmi kritika szerepét illeti» — azonban — «Br. azt, bármint csóválja fejét reá a felvont szemöldökű tudomány, fontosbnak és bajosbnak tartja», mert a tudományos vélemények és igazságok nem szorulnak a kritika segélyére érvényesülés végett, az æsthetikai kritika ellenben reputatiókat állított lábra és temetett el.

A tudományos kritikus a tudomány színvonalán áll, az æsthetikus pedig rendszerint nemhogy mestere, de inasa sem

lehetne a szemléje alá vett művésznak vagy írónak. «S ez nemcsak így *szokott* lenni, hanem merem mondani: *jól* is van így; mert nem hiszem, hogy a leglelkiismeretesebb *szaktárs* is kivetközhessék annyira alanyiságából s egyéniségéből, hogy akár egészen méltányos, akár egészen szigorú birjon lenni. Ellenben jártasnak, mesternek kell lenni a műkritikusnak egy egészen külön tudományban — az æsthetikában. Neki, hogy csak egy balladát megbírálhasson, oly valamit kell tudnia, mi nemcsak nem ballada, de nem is költemény, sőt nem is műszerzemény, hanem exact tudomány, vulgó æsthetica. Azonban a bajosságot legkevésbbé ez a környület teszi, főbökkenő ezen segédtudomány bizonytalan és ingadozó volta, rendszere s tartalma ellenkezései.»

«És most ott állok, hogy szabatosan és értelmesen vélem megmondhatni azon két eszközt, melynek használásával a kritikus biztos ítélői képességet szerezhethet magának.» Első: széles és mély ismeret a művészet és szépirodalom egész terén (fáradságos, de élvezetes, dúsan fizető munka;) második: hosszas fontolgtatás, egybevetés által megalkotott *jóízlés* és annak elvont *szabályai*. «Hisz ez oly feladat — kiált fel — mely egy emberi éltet kíván! Igen bizony, hát ennél kisebb dolgokért nem áldoztak már éltet?» Nem oly vakmerő, hogy ilyen kritikusnak mondaná magát. Minden, a mit ez iránt érez, reménytelen, de hő vágy; bár tudja, hogy az ilyennek nincs közönsége.¹⁾ S e balsejtelme be is teljesedett, mert kritikai lapjának első és egyetlen számánál több nem jelenhetett meg pártolás-hiány miatt. (Csak 200 előfizetője volt.) S ez egyetlen szám példányai már ma könyvészeti ritkaságok.

Pedig hogy egy ilyen lapra azon időben milyen nagy szükség volt s hogy annak szerkesztésére ő mennyire alkalmasnak ítéltetett, bizonyítja ezen kérdés fölött a Budapesti Hírlapban felmerült eszmecsere,²⁾ melyben Brassait nyomósan sürgetik lapja megindítására. De az akkori irodalmi viszonyok következő ecsetelésében sorsa is előre jelezve volt a vállalatnak. «Az a baja — így szól a névtelen — a magyar irodalomnak, kivált a szépirodalmi és drámáinak, hogy nem tudja a kritikát tűrni, mely pedig a min-

¹⁾ «*Critikai Lapok*». Szerkeszté s kiadá Brassai Samu. I. füzet. Pesten 1855. Müller Emil könyvnyomdája, Szervita-tér 1. sz.

²⁾ Budapesti Hírlap. 1855. 853. 857 és 861. szám.

dennapi kenyérrel egyformán szükséges... Valóban a magyar kritikus sokszor igen nehéz, össze nem férő helyzetbe jő, midőn úgyszólván két ellentét közt állván, a kettő között kellend választania, midőn vagy az időviszonyok következtében elkényeztetett s olykor ferde értelemben vett és ily irányba vezetett nemzeti kegyeletbe, vagy az igazságba fog ütközni, egyik vagy másik ellen véteni, midőn a gyenge s középszerű magyar művet is, csak azért mert magyar, dicsérni, vagy legalább kimélnie kell, különben a haza rossz és hálátlan fiának czimeztetést el nem kerüli. Gondolja meg a kritikus, hogy egyedül és sokak ellen van, hogy nem egyszer felizgatott hiúság, gőg, önhittség s elbizakodás kelnek harcra ellene, épen azért s igen gyakran, mert igazat szól, fejét betörik.» Úgy történt. Sőt ismertetett programja sem kerülte el a kifogásolást, bár az ellenszenves csipkedésnél egyébnek nem tekinthető.¹⁾

Kritikai pályáját — s ha már így fejezők ki magunkat, mondjuk: tövises pályáját, — épen mint az íróit, 1832-ben kezdette s alig hihető, hogy 65 év alatt egyben is kitűzhető lett volna a fehér lobogó. E hosszú hadjáratnak minden apró csatározásait nehezen kísérhetnők nyomon, mert azok a legkülönbözőbb folyóiratokban és napilapokban, sokszor névtelenül vannak elszórva. Meg kell hát elégednünk a döntő ütközetek ismertetésével, melyek az író jellemzésére és érdemeinek méltatására úgy is elegendő anyagot nyújtanak. Nyelvészeti, philosophiai és reálszaki kritikáit, polemiáit az azon szakokban való működésének ismertetése körébe utalva, itt túlnyomóan szépirodalmi téren maradunk.

Legelső ilynemű dolgozata egy kis könyvismertetés volt Bohogyi álnév alatt.²⁾ Ugyanazon évben jött gróf Széchenyi István védelme gróf Desewffy, P. Tewrewk és Orosz ellenében.³⁾ Már e sikra-szállása jellemzi gondolkodását és lelkületét, melyben a nagy nemzetgazdasági reformatio élénk visszhangra talál. S örülvén Széchenyi magyarságán, kinek «minden szava egy gondolat, minden vonása egy kép» s utalván az akadémia hivatására a magyar

¹⁾ Szilágyi Virgil: Budapesti Viszhang. 1856. 5. sz.

²⁾ *Könyvismertetés.* «Estike». Barra G. kiadványa. Nemzeti Társalkodó 1832.

³⁾ *Gróf Széchenyi István és Birálói.* W. (Welmes) Nemzeti Társalkodó. 1832. 18. 19. 20. sz.

nyelv ügyében, hogy ez, mely eddig csak a nép nyelve volt, az egész társadalmat összekötő nemzeti kapocs legyen, így kiált fel: «veszszen ki inkább gyökerestől édes anyai magyar-nyelvem, *melynél szebb muzsikaszót fülem nem ismer*, mintsem a helyett, hogy lassanként a két haza minden fiait szeretettel egyesítő testvéri kötélle válna, az elnyomó félt az elnyomatottól különböző közfal legyen!» Azután megmondja, mit vár a bírálótól: «az iromány mivoltáról tiszta és hiv képet állítani elé; az abban előforduló hibákat, hézagokat kijelelni; ezeket, a mennyire a tér engedi kipótolni vagy a szerzőt kipótlásokra serkenteni, amazokat megjobbítani. Ha ezen kettős tartozásának eleget tesz, akkor fog igazán kezdet a könyvíróval az olvasó megvilágosítására, oktatására s ismeretei többítésére.» S azon jogos követelésből indulva ki, hogy a bíráló, ha lehet, még jártasabb legyen szerzőnél a kidolgozott tárgyban, vagy legalább egyenlő lépcsőn álljon vele, Széchenyi ellenfeleit nem ismeri el jogosult bírálóknak, kimutatja tévedéseiket s lelkesedéssel üdvözli és bűzditja dicső pályáján, ha ugyan álnév alá rejtett szava eljut a nagy hazafihoz.

A következő évben a «Klio» bírálata jó. *) Egyike a végzetesebbeknek.)

Brassai ez időtájt történelmi tanulmányokkal is foglalkozott, a mi 1837-ben az unitárius főiskola megfelelő tanszékére vezette. Érthető tehát, hogy a Szilágyi Ferencz kolozsvári ev. ref. tanár említett czímű «historiai 'sebkönyvé»-nek mindjárt első kötete fölkelte érdeklődését, s észrevételeit, inkább a történetírással vonatkozó gondolatait egy teljesen tárgyilagos bírálat keretében elmondotta. «A historiában dilettans (bíró) egyik legkedvesb foglalatossága — úgymond — az emberiség történeteiben egy-egy nagy idea fejlődését, virágzását, hanyatlását szemmel tartani, a jelent a mult eseteinek tükrében fellelni, a multat és annak következményeit a jövőre alkalmaztatni.» Figyelmeztet a népek helyzeti, égalji és pszichologiai tanulmányozására, hogy az események megérthetők, a problémák megfejthetők legyenek. A korszakok és szereplők vezéreszméit nyomon kell kísérni és a rajzolt események hátterét felállítani, hogy az olvasó mindent világosan

*) *Könyv-vizsgálat.* Nemzeti Társalkodó. 1833. I. félév 22. 23. sz. X. yv. Z.

lásson. Csak e pár vonásból is látható a történetírás azon magasabb felfogása, mely a historia philosophiájáig emelkedik. Ilyen szempontból tartva *vizsgálatot* a könyv egyes fejezetei fölött, azok mindenikében több-kevesebb kifogásolni valót talál s figyelmébe ajánlja Szilágyinak, hogy kerülje a locus communisokat: «a nevezetes historiai személyek character-festéseiben, melyeknek itt-ott próbáját adja, több individualitást és meghatározottságot igyekezzék tenni, mert az oly rajzok, melyek «mutato nomine» úgy illenek Kosciuskóra, mint Lafayette-re, Napoleonra mint Nagy-Sándorra stb. nem teszik a historiát élet-oskolájává; a ki nem alkalmas megkülönböztetve eltaláló, éles, bélyegző vonásokkal előállítani egy pszichologiai képet, az inkább hagyja a fenforgó individuum másolatját, ennek előadott saját tetteiből összefolyini az olvasó lelkében»; kerülje az év és nap-dátumok sűrű egybe-halmozását, mint a melyek zavarják az eszmemenet nyomon-kísérését s a historiának csak mankói, de nem lábai, még kevésbbé szárnyai (utal e tekintetben Thukydides, Robertson és Rotteckre); megszokott, gyakran ismétlődő szólamaival hagyjon fel (erdős kis hazánk, a historia emlegeti, dicséri, borzad tőle, nem lehet tagadni, meg kell vallani stb.); az idegen nevek helyesírásában legyen következetes; a tiltó *se*-t a tagadó *sem*-től különböztesse meg.

Végül föltéve e kérdést: jó-e ez a könyv nekünk? s jelezve az olvasóközönség ízlését, mely inkább vonzódik rhapsodistikus, mint kitartást, elmélyedést igénylő olvasmányhoz, — «ezen okból a nagyobb publicum előtt a feddett két főbb fogyatkozás, ú. m. a tárgyakat szorosabb egységgé kapcsoló vezérideák nemléte, s az egésznek részei közt lévő egyenetlenség épen nem szembetűnő hiba, és mivel valamely nagy tárgyat egész kiterjedésében felölelni nem tudó, csak egyes vonásoknak és képeknek felfogására alkalmas figyelmű s képző erejű olvasók a Prof. úr könyvében sok lelki táplálékot, sok valódi isméretet találnak, érett megfontolással erősíthetjük a szerzőnek, hogy mind jelen munkáját több tekintetben hasznosnak tapasztaljuk, mind ezutáni ilynemű dolgozásait óhajtjuk.»

S ezzel bevégezve, utóiratban (mintegy balsejtelemmel) megjegyzi, hogy az esetleges ellenbirálatra csak akkor felel, ha ideák támadtatnának meg, melyek védelmét a dolog, vagy a közönség érdeke igénylené, — «annál inkább, mivel Rec. a ritka s becslésre

méltó szorgalmú szerzőnek hibáji kitételével neki valódi és barátságos szolgálatot gondolt tenni.»

E barátságos szolgálatot azonban Szilágyi megvetette s alapos sejtelmet szerezvén bírálója kilétéről, őt ez éles támadással: «Az egész firkálást érdemetlennek tartom a feleletre. Tudja meg azonban ez az új Lombos (czélzás id. Szász Károlyra, a kivel 1831-ben szintén polemiája volt, minek következtében a Nemz. T. szerkesztőségéből kilépett), valakit megtámadni, nyíltan és magát nevezve illik a magyar emberséghez, — különben oroszban (sic!) marni a kutya is tud»¹⁾ — álarczának letételére kényszerítette,²⁾ s oly durva személyeskedéssel ront reá, a minek párját tudományos polemiában alig találjuk.

Ismétlésre méltatlan kifakadásait mellőzve, csak a kort, író gondolkodását s ünnepeltünk életpályáját jellemző részleteket idézünk támadásából. «Brassai úr a literatori pályába lépést recensensi munkálkodással kezdi; s hová más későre, nagy fáradtság, esztendőök során keresztül gyűjtött tudományos kimívelődés, s megért ítélőtehetségre szert tevés után juthat el, ez ismeretlen, és *oskolai tanulását soha és sehol rendesen nem végzett, de udvarokban néha klávir-mesteri, néha nevelői hivatalt folytató*, most már magát újságíráshoz adó s így mindenhez kapdosó ifjú, egyszeribe oda kíván ugrani.» A miért többesben szól (pl. észrevételeinket, megféleljünk), így förmed rá: «Már ez magában — feltéve, hogy Brassai úr egyedül s nem bizonyos, *elégge ismeretes felekezettel kezét fogva* koholta bírálatát — valóba pedánt elő hasu mód. Nos — s ilyen fejedelmi tonuson pöfögni!» — — «Brassai úr eddigi szinte nomád életében, míg a tudományok roppant országát, bár lángeszével által futkosta, sokféle hivatalt, élet-módot próbált, most már végre újságíró lett.» E féktelenkedésre a Nemzeti Társalkodó szerkesztője (Méhes Sámuel), az épen most meginduló új lapnak is kiadója, megjegyzi, hogy Szilágyi ellenbírálatát «oly meggyőződéssel vette fel, *hogy ezen személyes passiót lehellő munka*, azon közjóra czélozó intézetre, mely csak hazafi áldozatokkal valósulhat, s a «Vasárnapi Újság» érdemes szerkesztőjére, kit e bizodalommal az ezen czélt áldozatokkal elő segéllő buzgó hazafiak egyesületének szabad

¹⁾ Nemzeti Társalkodó. 1833. II. félév 22. sz.

²⁾ U. az. 1834. I. félév 1. sz.

választása tisztelt meg — semmi homályt nem vetend; s az érdekes közönség ítéletét maga a megjelenendő újság s nem előítélet fogja vezérelni.»*)

Ilyen gyümölcsét izlelé mindjárt kezdetben kritikai munkáságának — s épen mielőtt az elvállalt szerkesztést megkezdette volna. Ki is jelentette, hogy Szilágyival soha többé semmiféle irodalmi szóváltásba nem áll, a ki durvaságaiért — hiedelme szerint — «későbbre, ha a megbosszantott önszeretet paroxismusa elmulik, maga előtt pirulni fog.»

Pedig a polemiának tisztán tárgyilagos része mindkét oldalról tanulságos; mert Szilágyi a szakszerű védelembe, minden fitymáló lenézése mellett is belement s magát csakugyan tanult történésznek mutatta. A személyeskedéstől egészen ment, teljes tárgyilagosság fölénye azonban a Brassai részén volt. Sajnos, ez összetűzés a két félt hosszú időre elidegenítette egymástól. S ez is egy kiemelkedő szomorú példa arra, hogy íróink ez évszáz első felében milyen subjectiv érzékenységgel, mondhatnók tragikusan, fogadták a kritikát. Gondoljunk csak — hogy a nagyok példáit említsem — Kazinczy és Bajzára, Berzsenyi és Kölcsöyre. S mindjárt bemutatok egy másik hasonló esetet a Brassai életéből. Talán a szűk korlátok közt mozgó, fejlődő irodalom ifjukorának gyengesége volt ez, hozzájárulván, hogy íróinkat a legnemesebb hazafiúi hevülés lelkesítette s minden támadás e szent érzelmükön ejtett érzékeny sebet, mit az eszményiség légköre oly nehezen bír hegeszteni.

A mit e tekintetben Gyulai Pál az ötvenes évek kritikájáról mond, melynek működését és hatását közelből ismerte, az bátran kiterjeszthető a megelőző pár évtízre is.

«A mi a kritikusokat illeti — úgymond — sem elegenden nincsenek, sem körülményeink nem kedvezők fejlődésükre. — — — A közelebbi tíz év alatt irodalmunkban semmit sem óhajtottak és gyűlöltek inkább, mint a kritikát. Írók és olvasók egyaránt megunták az újdonságírók banalis és stereotyp phrasisait; amazok szerettek volna ítéletet hallani műveikről, emezek pedig némi tájékoztatást nyerni az irodalom naponkint élénkülő mozgalmában. Néha csakugyan beköszöntött valami olyan, mit kritikának szoktak

*) *Végszó a Klio-perben.* Nemzeti T. 1834. I. 12. 13. Szilágyi F.

nevezni. Mily ellenszenv, mily részvétlenség fogadta minden oldalról! Az írók nagy része gyűlölni kezdte, a közönség pedig hidegen fordult el tőle. (Tökélyesen rátalál Brassai kritikai lapjára, mely 200 előfizető mellett az első füzetben tul folytatható nem volt. K.) S hol rejlett e jelenség oka? Az írókban-e, kik már egészen elszoktak a különben is soha meg nem szokott kritikától, vagy a közönségben, mely a szorongatott nemzetiség nevében, a túlbuzgó hazafiasság szempontjából oly kiméletet és elnézést követelt, mi lehetetlenné teszi a kritikát; vagy éppen a kritikusokban, kik e kivételes helyzetben nem tudták feltalálni magokat? Mindezt nem vizsgálom. Ez időszakban magam is irván bírálókat, mint részrehajlatlan vizsgáló is, könnyen részrehajlónak tűnhetném föl. Annyi bizonyos, hogy mindennemű kritikai kísérlet többé-kevésbé megbukott s nemcsak a kritikusok lettek népszerűtlenek, hanem maga a kritika is. A jövőben talán minden másképen lesz. Politikai állapotaink változása alkalmasint ide is jótékonyan fog hatni.»*)

Ez alapon a következőket is jobban meg fogjuk érteni.

Brassai kritikáinak legszomorúbb emléke br. *Jósika* Miklós emlékirataiban maradt fenn. Saját kritikai lapjában ugyanis «*A tudós leányát*» vette bírálat alá. Hivatkozva a hozsánnákra, mikkel a nagy nevű szerző műveit fogadták («*Abafit*» Szontagh G. így vezette be: «*Le a kalapokkal, uraim!*»), vele szemben «*az édes anyai nyelv védelmére kel, melynek Jósika ugyan nem ellensége, de ennél veszélyesebb, mert álbarátja*. Ha Sz. kezdő volna, hagyná a dolgot. «*De nemcsak nem így áll a dolog, hanem az ő munkái irodalmunkban — joggal vagy jogtalanul — megállapított reputációval bírnak. Nem hibázunk azt mondva, hogy azok egy más termékeny írónk szerzeményeivel egyaránt osztoznak a legnagyobb népszerűségben, annyira, hogy bizony senki velők e tekintetben sorompóba sem léphet. A kire hát sok van bízva, annak sokról is kell számolni.*»

E bevezetés után mindjárt a nyelvészeti bonczolást kezdi általában kétségét fejezván ki, hogy Sz. e művét magyar nyelven írta volna s gyanuját, hogy itt talán egy felületes, rossz fordítással

*) «Néhány szó a kritikáról.» Gyulai Pál. Szépirodalmi Figyelő 1860—61. 17. sz.

állunk szemben. A nagy számmal hemzsegő nyelvelleni hibák közül először is rostába veti a *lexikonszerüleg faragott új szókat* (ismeretes, hogy Jósika művei végén a használt új szók lexiconját szokta adni), kimondván, hogy «a *szógyártást* a nyelv valódi pusztító mételyének, emésztő férgének» tartja. Megengedi ugyan, hogy egy fejlődő irodalomban az író sokszor jó azon helyzetbe, hogy új szót kell szerkesztenie, de ez csak a következő szabályok szerint engedhető meg:

1. hogy a kérdéses szóra valóságos szükség legyen, s ne tudatlanság vagy újítási viszketegség szülje azt;

2. hogy általa más azon értelmű eredeti vagy honosodott és gyökeresedett szó rövidséget ne szenvedjen;

3. az alkotás csupán származtatás vagy összetétel útján, még pedig a nyelv legbiztosabb és kétségtelenebb analogiája szerint történjék;

4. hogy ezen származtatás és összetétel oly világos és erőltetlen legyen, miszerint minden értelmes magyar ember, idegen szó mellététele nélkül, bár a szöveg segedelmével, azonnal megérthesse.»

«Akármelyike sértessék meg e feltételeknek, az új szó nem gazdagítja a nyelvet, hanem megrontja szabatoságát — — — szóval táplálék helyett méreg.»

Itt aztán felsorol a bírálat alatti regényből kifogásolt 75 új szót s azokat egyenként bonczolva, mint hasznavehetetleneket kivétel nélkül visszaadja szerzőnek. Nagy részük, igaz el is tűnt a használatból, illetőleg abba be sem jött, de néhányuk életrevalónak bizonyult s átment a közforgalomba (álérv, álcza, czég, esély, feszély, fölény, ildom, keret, lakályos, minősíthetlen, támlány, üde).

Most a stílus következik, melyben kifogás alá esik a szórend, a mondatbeli hangsúly nem ismeréséből származó tévedések a jelzők elhelyezésében és a germanismus nagymérvű használata. Mindezekre idézetek teljes két oldalon (pl. «Arra az eszmére jött, a vadászatot éjnek idején is folytatni.» «Mert a lovag még a 30 évet be nem töltötte.» «Nyakában viselte a híres Zsigmond király által alkotott sárkány-rendet.» stb.).

Azután bírálja az elbeszélés modorát, tervezetét vagyis a regény meséjét, mit epizodok halmazának mond. «Csudálatos az is — így szól — hogy midőn Sz. eleinte épen jellemei helyes rajzával

ébreszté maga iránt a figyelmet, jelen könyvében már nyomait is alig pillantjuk azon talentumának.» S ezt példákkal igazolja. Kifogásolja ez idézetben jelzett morálját: «Borbálának gyengének kellett lenni, mert *vérmérséklete* úgy hozta magával.» Nagyon kényelmes morál s véget vet egyszerre minden betudásnak.» Aztán jósló sejtelemmel folytatja: «Ugy látszik, hogy a legujabb physiologia tanai már a szépirodalomban is kezdenek visszhangozni s a regényírók ezentúl majd az agy és koponya bonczolásával egészítik ki jellemrajzaikat.»

Ez a bírálat — teljes lényegében szigorú s minden elismerést nélkülöz, az igaz, de szigorúan tárgyilagos, okadatolt és lényegében megegyező a Vahot bírálatával is.¹⁾

A kritikusnak, mint egy más alkalommal később mondja, «tudnia kell minő hatást akar előidézni, s szavait ehhez a hatásához kell mérnie.» Itt azonban az íróra gyakorolt hatás egészen egyb lett, mint a mire Brassainak bona fide számítania kellett.

Jósika két rövid és éles, bár erőltetett tárgyas felszólalását²⁾ egy fájdalmas és keserű személyeskedés követte tíz év múlva megjelent emlékirataiban,³⁾ hol miután ellenfelét, az embert magát maró élczekkel igyekszik nevetségessé tenni (egy rosszul öltözött magas, merev egyéniség, egészen vitorlavászonba göngyölve; írói curiosum — rococo-stilben; két lábú tollatlan élő encyclopedia; tudósnak soha sem tartotta, csak Vielwisser, egyébként elismeri, hogy valódi irodalmi gourmand; confidens tonussal prototypje a személyeskedésnek; gúnyosan: «a haza tudósa» stb.), bírálói egyéniségét így jellemzi: «A befeketítés, személyeskedés s durvaság Brassai úr polemiáiban oly fényfokán áll a luciditásnak, hogy minden vitatkozás megszűnik: c'est à laisser, ou à prendre! mint a franczia mondja.»

Végül saját szomorú sorsának elegiájába csapva át, ezt oly súlyos gyanúsítással sötétíti, mely alól mint erkölcsi képtelenség alól, bírálóját minden elfogulatlan ismerője föltétlenül fölmenti.

¹⁾ Császár F. «Divatesarnok» 1855. 69. sz.

²⁾ «Egy kis jegyzet Brassay Sámuel úr kritikai lapjaira». Eszther szerzője. Török J.: Magyar Sajtó. 1855. 93 és 106. sz.

³⁾ *Emlékirat*. Irta Jósika Miklós. Pest. Heckenast Gusztáv. 1865. Negyedik kötet 154—165 oldal.

«Jósika Miklós» — úgymond — «itthon Erdélyben tehetős ember volt; most annyi helye nincsen a két hazában, hova lábát tegye, hova fejét lehíntesse. Egy deszkaszál maradt kezében a hajótörés után: írói képessége, megtörhetlen jelleme és kitartó szorgalma. Ezeket kell mindenáron kifacsarni kezei közül, mert csak így lehet ezen útban álló, az egész irodalmi tért elfoglaló embert végkép tönkre tenni.»

Kesergi, hogy művét lábtörésben fekve, iszonyú szenvedések között fejezte be. S hol kaphatott volna Br. jobb alkalmat, hogy munkásságában paralysálja? «A *számítás* pompás volt! becsülete ré válik a lángeszű tudósnak, s illő jutalom 28 évi becsületes szolgálat után, melyet a hazának tevék és serkentő biztatás azokra nézve, kik hazájoknak mindent feláldoznak!»

Az olvasó közönség évtizedeken át tartó rajongása, mondhatni, elkényeztetése, a sorscsapások üldözése, a hontalanság érzékenysége s neve társadalmi és írói nymbusának féltett kincse magyarázatul szolgálhat ugyan előttünk e keserű hangulathoz és rémlátáshoz; de megilletődéssel tépelődünk mégis, hogy ez egyformán becsült két jelesünk közül melyiket sajnáljuk inkább: azt-e, a ki akaratlanul ütött ellenfelén ilyen mélyreható sebet, vagy azt, a kit szenvedései annyira megtörtek az igazság férfias elhordozásához?

Méltán fájlalja és ítéli el az «Emlékirat» egyik névtelen ismertetője annak főként Brassai és Szalay ellen nyilvánult személyeskedő kifakadásait.★)

De hiába. Ő — mint Jókai emlékbeszédében mondja — a kiémetlen kritikát nem tudta könnyen szívelni.

«Szeretett nyelvészi ujitó lenni, hajdan nagy szerencsével; de az idegen földön, hol csak nejjével és tollával beszélhetett még hazája nyelvén, szóújításaival nem találkozott a távoleső hon nyelvfejlődési fogalmival.»

A dolgozataikban egymással szemben itt-ott burkoltan jelent-

★) *Budapesti Szemle*, 1865 évi III. k. 319—20 l. «Folytatott-e valaki megrovásra méltóbb polemiát, mint éppen emlékiratában a szerző Brassai ellen: mert semmi sem érdemli meg annyira a megrovást, mint az oly polemia, mely minden fejtegetés, eszmei tartalom nélkül csak csúfolkodni törekszik».

kező túszerásokon kívül — még egyszer a «közvetlen» szó fölött kapnak össze, a mit Brassai előbb «közbejáratlan»-nak szerkeszt, később mindvégig «közvetlen»-nek mond és ír.*)

★

Kritikai működésében kiemelkedő mozzanat a Szemere Miklóssal való összetűzése is. Ez egy irodalomtörténeti jelentőséggel bíró és magas színvonalon álló polemiának egyik alkatrésze. Az eszmét Eszther szerzője tüzetnapirendre «Regény és regény-ítészet» című röpiratában (1858). Jósika bár elismeri, hogy vannak jeles kritikusaink — a névszerint felsoroltak közt Br.-t is említve — de két nagy bajt lát a kritikában: egyik, hogy irodalmi pártok kezében van, tehát elfogult, másik, hogy durva, személyeskedő. Ő társulat alakítását indítványozza minden irodalmi árnyalattól független kritikai lap kiadására, melybe mindenki írhasson, a ki a művelt emberhez illő modort tiszteletben tartja.

Gyulai Pál e tervet kivihetetlennek, szükségtelennek nyilvánítja; a kritikai illemszabályokat, melyekkel az író egyéni, sőt egyéniségének szabadsága korlátoztatnék, elutasítja, mert a kritikusnak nem lehet mindig a társas élet símaságával élni. «A modor korlátja szükségkép a vélemény korlátjává válik. Gyöngédnek óhajttatók a kritikust és gyöngévé teszik; illedelmesnek, félénkké válik és gentlemanetekből salonfecsegő lesz. Mihelyt a vélemény szabadabb és jellemzőbb nyilatkozatait becsületsértő durvaságoknak bélyegzik, vagy száműztétek a kritikust az irodalomból, vagy megrontottátok egész tehetségét.» S pedig «a szabad vélemény erős, de jogos nyilatkozatait becsületsértésnek venni, az írói sérelmet személyessé változtatni, nem épen a legkritikább eset nálunk.»

Azon egyszerűsített alakban: *képezheti-e és mennyiben az író egyénisége bírálat tárgyát?* többen szóltak a kérdéshez. Szász Károly és Szemere Miklós a Jósika álláspontjáról, Salamon Ferencz és Brassai a Gyulaiéről. Szász. K. ezen tételével: «Higyétek el, hogy az író gyakran oly különböző művétől, mint csak két tárgy lehet» (tehát az ő személye a bírálatnál tekinteten kívül hagyandó), Salamon ezt állítja szembe: «Higyétek el, hogy az író oly hasonló művéhez, mint csak két tárgy lehet» (egyénisége tehát nem mel-

*) *Korunk.* 1863.

lőzhető). Később Szász K. is megengedi, hogy az írónak *írói egyénisége* bevonható legyen a bírálatba. Ez nem személyeskedés.¹⁾

Brassai e bajvívásban Szemerével szállt mérkőzésre, illetőleg ennek támadása ellen Salamon védelmére — előbb ily című cikkeivel: «Nincs már ismerettyü»,²⁾ azután ellenfelétől ismét provokálva, további két cikkel,³⁾ melyekben lélektani és logikai alapon védi álláspontjokat. Szerinte Sz. «azt látszik bebizonyítani akarni, hogy a fogalmat nem ismerhetni meg jegyeiről» (ezt fejezi ki első két cikkének címe is, melyben az általa ajánlt ismerettyü = ismérv, jegy). Pedig «szó és tett *gyakran* mint ok és következés, mint virág és gyümölcs állanak egymással szemben, de *minden esetben* virágai és gyümölcssei annak a különböző, de harmóniásan és szervezetesen fűzött élőfának, a melyet érzeménynak, hajlamnak, akaratnak nevezünk. És ha megengedi, hogy a fát gyümölcséről és virágáról megismerhetni, kénytelen-kelletlen meg kell azt is engednie, hogy az írónak a míve, a mely *szót és tettet* foglal magában, *belsejének valódi tükre*. — — — Miután emberi jellemet csakis szavakból és tettekből ismerhetni és rajzolhatni, — miután az író műve neki nemcsak szava, hanem egyszersmind tette is, — bátran kimondhatom, hogy a ki az író erkölcsi oldalának hasonnemű irományaiból való kiismerhetését tagadja, az ezzel, a tárgyaknak ismerettyük által való jellemezhetését és ismertethetését is — ha maga-magával következetes akar maradni — általában tagadni kénytelen. Ez által aztán nem S. F.-nek, hanem a logikának izenénk hadat.» Ez a Br. okoskodásának a lényege.

Ellenfele ugy alap-felszólalásában, mint Aranytól tulságba menő, még Br. vallására is kiterjedő személyeskedés miatt visszautasított, külön füzetben kiadott antikritikájában⁴⁾ álláspontjok

¹⁾ Szépirodalmi Figyelő. Szerk. Arany J. 1860—61. 17. 18. 21. 22. 29. 34. 35. 42. 43. 51. 52.

²⁾ «Nincs már ismerettyü». Brassai. Arany: Szépirodalmi Figyelő. 1861. II. 6. 7 sz. *Ismerettyü*t ismérv, jegy helyett ad normam használja: billen, billentyü; csörög, csörgettyü; pörög, pörgettyü; cseng, csengettyü.

³⁾ «Felhívás». Szemere Miklós. Szépir. Figy. 9. sz.

⁴⁾ «Nyílt válasz Szemere Miklós úrnak». Brassai. Szépir. Figy. 19. 20.

⁵⁾ «Válasz Brassai ismerettyüjére». Irta Szemere Miklós. Sárospatak. 1862. (84 oldal). Arany ez antikritika ki nem adását igazolja lapja 1862. II. félévi 24-ik számában.

támogatására a világ- és hazai irodalom nagy számú bizonyítékait sorolja fel s a polemiát a győztes fél tudatával s egy gorombasággal fejezi be, (hogy t. i. az ők állításuk igaz voltán széles e hazában senkinek se volna nagyobb oka örülni, mint Br.-nak). Miután azonban ő csak tünemények, az írók és műveik között mutatkozó talán látszólagos ellentétek halmazát sorolja fel, de a kívánt logikai értelmezést, valamint a szó és tettnek egymásra s mindkettőnek az író egyéniségére vonatkozó ethikai jelentőségét, kapcsolatát mellőzi, győzelmi hite jogosulatlan.

Hogy a Jósika terve nem valósult meg, az ismeretes; de ez érdekkeltő polemiának eredménye kétségtelen: a kritika szabadsága, függetlensége erélyesen megvédetett, az író írói egyéniségének érinthetlensége elejtetett és így a kritikában a személyes bántalom határvonalai szűkebbre vonattak. A mi ha korábban történik, sok sajnálatra méltó keserűségnek vehette volna elejét.

Brassaira nézve pedig e harmadik nagyobb polemia is úgy végződött, mint a más kettő: neki tárgyias szigoruságáért fékezetlen személyeskedéssel fizettek. Szerencse, hogy az ő fegyelmezett, harczedzett szelleme mindezekon könnyű szerrel fölülemelkedett. S elkeseredés helyett legfőlebb egy-egy sikerült éleztben vett magának elégtételt.¹⁾

Egy fényes elégtételt azonban, 23 év után, első ellenfele is nyújtott neki. Szilágyi Ferencz ugyanis mint a «Budapesti Hírlap» szerkesztője Brassait, a ki már akkor elismert tekintély volt e téren, lapjához zeneműkritikusnak nyervén meg, e körülményt a következőkben adja tudtul: «Kik olvasóink közül időszaki irodalmunkat részletesb figyelemmel kísérik, e névben (Canus, Br. egyik álneve) örömmel fognak egyik, alapos szakértése által kitűnő zeneitészünkre ismerni s bizonyára kedvesen veendik a jelentést, miképp jeles tartalmú czikkeivel tárczánkban ezentúl többször találkozandanak».²⁾

Egy, a szerkesztőhöz, magánlevél alakban írt kritikáját pedig e nyilatkozattal adja közre: «Hogy ön tisztelt hazafi s kedves munkatársunk mindig csak szépet és kellemest szeretne a különben is

¹⁾ Egyik ellenfelének máj-bajban történt halálát hallván, «Rosz volt a mája» — jegyezte meg.

²⁾ Budapesti Hírlap 1856. 25 és 61 számának tárczáján.

érzékeny művészeknek s még érzékenyebb művésznőknek mondani, mutatja, hogy ősz (Canus) voltára is még mindig a régi fiatal keblű művészetbarát; hogy ön a művészvilággal a jó harmoniát fenn akarja tartani, finom zeneműveltségénél fogva ezt sem csudáljuk; de mi meg lévén győződve, hogy fennebbi sub rosa írt magánlevele a mennyire gyöngédség, ép oly pártatlan ítélet egyszersmind, nem akartuk az igazságot véka alá rejteni és azt utólagos jóváhagyása reményében ezennel közöljük». ¹⁾

És ezeket Szilágyi az 1833-ban *klávir mesternek* gunyolt Brassairól mondja! Tempora mutantur, et nos in illis. Ki a miben vétkezik, abban lakol. De fölemelkedett, szép és nemes lakolás az ilyen.

Még két, e körbe vonható polemiájáról kell megemlékeznünk, nemcsak becses tartalmukért, hanem mert ellenei, hogy kötekedő természetnek tüntethessék fel, ismételve utalnak a *Jókai* és *Gyulaival* történt összetűzésére is. Hogy ezekben személyes motivumok mennyiben és egyáltalában fordulnak-e elé, mindjárt látni fogjuk. De azt már is előre kell bocsátanunk, hogy Brassai Gyulaival egész életén át — tudvalevőleg — legszivesebb viszonyt tartott fenn. Az ezt tanúsító irodalmi emlékeken kívül, melyeknek nyomai-
val e tanulmányban is találkozunk, ennek megerősítését legilletékesebben maga Gyulai Pál igazolhatja. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy köztük szóban és írásban néha vélemény-eltérés ne nyilvánulhatott volna; mert «mi barátainktól — azt mondja B. — csak *érzelmi*, de a világért sem *véleményi rokonszenvet* követelünk». ²⁾

A barátságos viszony Gyulai családjára is kiterjedt. Szendrey Ignác lakásán Brassai nem egyszer töltött kellemes órákat, melyek bizalmas szelid hangulatát a két öreg egy pár heti korkülönbségen alapuló «uram-bátyám» és «uram-öcsém» állandó megszólítása is jellemzi.

Általában a Br. magán- és társadalmi életében a gyöngéd,

¹⁾ Budapesti Hirlap 1856. 25. és 26. számának tárczájában.

²⁾ E két valódi kritikai szellem élénk szóbeli eszmecseréinek egy humoros emlékét a következő adoma fenn is tartja. Midőn egyik heves vitakozásuk közben Brassai már az argumentumokból kifogyott, egy váratlan fordulattal így szól ellenére: «Mindjárt felkaplak — s a zsebembe duglak!» «Akkor több lesz a zsebedben, mint a fejedben!» — vágott vissza Gyulai.

figyelmes, hű és áldozatkész barátság nemes érzelmeinek annyi lebilincselő, elbájoló vonásával találkozunk, hogy azok ecseteléséről, minthogy az kitűzött célunktól elterelne, e helyen csak önmegtagadással mondunk le. De a Gyulaival való viszonyáról a szándékoság vagy felületesség által arra vetett homályt el kell hárítnunk. Sőt utalunk a köztük fennállott nem csupán érzelmi, hanem kivélt alig feltűntető véleményi rokonszenvre is. A már előfordult bizonyítékokon kívül példa erre Egressy Gábornak Gyulai ellen folytatott polemiája is, melyben Brassait az utóbbi mellett látjuk sikra szállani.

Az itt alapul szolgáló tanulmány Gyulai P. legbecsesebb dolgozatai közül való, melyben ő nemzeti színészetünk és drámai irodalmunk gyarlóságait és fejlődési fokozatait mesteri vonásokkal állítja előnkbe, becses irányt, anyagot és mellőzhetlen körvonalat nyújtva az irodalomtörténet- és színmű-írónak, de egyszersmind a színésznek is. «Az ifjú színészi nemzedék nem jogosít — úgymond — annyi reményre, mennyit a régi valósított. Ők csak panaszkodnak, affectálnak és szeretnek szerepet játszani a színpadon kívül is. Gyöngyülvén a hazafi becszomj, gyöngült a művészi is». Mig drámai költészetünk nem volt, színpadunkon többnyire németből fordított darabok és a páthosz uralkodtak. Majd jött a magyar színművekkel és hazai alakokkal az egyénítés (inkább csak photographia), páthosz helyett a természetesség. Mind a színésznél, mind a drámában hiányzik még az eszményítés.¹⁾

Egressy a színészek védelmére kel s azt mondja, hogy ők fel fogásukkal és játékukkal még az idegen színdarabba is nemzeti tartalmat öntöttek. Ez ellen szólal föl Brassai, mert «a színész nem viheti a színpadra saját érzéseit, sem saját szellemét. Neki ott *szerepet* kell játszani, még pedig más agyában fogamzott szerepet, mely helyett ő nem csempészheti be a magáét».²⁾

A vádként emlegetett összetűzés Gyulai és Brassai között a *nő-kérdés* körül forog.

Gyulai ugyanis egy könyvismertetéssel kapcsolatban az *író-*

¹⁾ «Nemzeti színház és drámai irodalmunk». Gyulai Pál. Budapesti Szemle. 1857. 120—139. l.

²⁾ «Egressy Gábor XXXIII-ik «Rebusa». Brassai. Pesti Napló 1858. 32. 33. 34. 35 sz. Egressy cikkei a megelőző számokban u. o.

nőiséget tárgyalja.¹⁾ «Írónőink — így kezdi — napról-napra szaporodnak». S szépirodalmi lapjaink ezen annyira el vannak ragadtatva, hogy kritika helyett még az udvariassággal sem érik be, hanem valóságos udvarlói hangon szólnak róluk, mintegy nemzeti büszkeséggel eltelve, hogy e pályán már a magyar nő is versenyre kel az idegennel. «Mi megvalljuk, nem osztozunk e nézetben, a nélkül, hogy az irónőség jogosultságát, melyet elvben tagadni akarunk, kivételkép bizonyos körre szorítva, s némi igazoló körülmények közt, meg ne engednők. Nem durva férfidőlyf és előítélet mondatja ezt velünk, hanem éppen mély nőtisztelet s az előítéleteknél is veszélyesebb társadalmi sophismák gyűlölete; mert mi egyéb az irónőség, mint be nem vallott, eltakart, félbeszerbe alkalmazott nőemancipatio, e bohó és bűnös tan, mely senkit sem tenne oly szerencsétlenné, mint éppen a nőt, kinek sorsán javítani akar».

Ez az alap, melyen a nő nőies hivatását megragadó szépen ecsetelvén, őt az írói pálya veszélyeire figyelmezteti, azoktól óvja, mint a melyek oly kitünőségeket is mint Sand és Hahn-Hahn Ida szerencsétlenné tettek. Az irónők «sem a férfiakhoz, sem a nőkhez nem tartoznak, — sem a közpályán, sem a családi körben nem találják otthon magokat; az nekik igen tág, zajos, veszélyes, ez igen szűk, csendes, prózai. Sorsuk mindig tragikum vagy komikum». S hogy a czélba vett hatás biztosabb legyen, a férfiével versenyezhető szellemi képességeket kétségbe vonja. A kevés kivétel előtt meghajlik ugyan, de ezek is a hasonló férfiak mögött maradnak, miért a nagy történeti nevek (Napoleon, Shakespeare, Kant, Phidias sat.) a nőnemen képtelenek. «Nők még sohasem törtek új pályát, sem irodalomban, sem művészetben; egyetlenegy nagy eszmével sem vitték elébb a tudományt — s nem is fogják soha».

Hogy egy ilyen nagy kérdés, egyik írói előkelőségünk által tárgyalva, olyan egyetemes szellemet, mint a Brassaié, ne érdekeljen, meg ne ragadjon, az természetellenes lett volna. Nem is maradt közömbös. Sőt «Felnyitott levél»-ben közli ellenkező véleményét.²⁾ Igazi fennkölt eszmecsere azonban ez, távol minden kicsinyes alanyiaságtól. És a kérdés felől való tájékozódás és ítéletal-

¹⁾ «Flóra 50 költeménye» és «Andersen meséi. Fordította Szendrey Julia». Gyulai Pál. Pesti Napló. 1858. 61. 62. 65. 70. 92. sz.

²⁾ «Felnyitott levél Gyulai Pálhoz». Brassai. Szelestey L.: Szépirodalmi Közlöny 1858. 59. 60. 61. sz. (13 oldal).

kotásunkhoz mindkét okoskodás mellőzhetlenül igényt tart figyelmünkre.

«Én nem állok ellenként szembe önnel» — így szól Brassai Gyulaihoz — «hanem annak igenis ellene akarnék állani, hogy oly tekintélyes toll csábja hamis eszméket ne terjesztszen. . . Én önnek jó czélját, jó akaratát tévesztett eszközeiben is becsülöm, azért csak nagy vonásaiban veszem fel az ügyet».

«Ön az irónóság jogosultságát tagadja elvben, de megengedi kivételekben. Én az irónóság jogosultságát engedném meg elvben, s harcolnék azon kivételek ellen, melyek az elvet rossz hírbe hozzák. Mint látnivaló, poláris ellentétben állunk».

Ezután rendre bonczolja Gy. erősségeit. A nő természeti szervezetében egyéb különbséget a testi erő fokozatánál nem lát; de ez, mint tapasztalati példákkal igazolja, őt semmi férfiúnak tulajdonított pályától el nem zárja. Vagy talán a szellemi munkában máskép állunk? Lám *Mad. du Chastelet* a newtoni principiát nem csak megértette, hanem algebrai commentárt is irt hozzá, a mire okvetlen alkotó ész szükséges. *Sommerville* angol irónő physikai munkáját Humbold *Cosmosa* sem mulja fölül. *Remusatné* könyvé-nél — a nőnevelésről — «több abstractióval, philosophiai természettel és műveltséggel írott munkát nem ismerek, — melynek azonkívül alapja egy «új és nagy eszme»: hogy a nő egész ember».

A művészetekből és államkormányzásból szintén szép példákat sorol föl. S e polemiára utalva a munkamegosztás elvéről szóló essay-jében is hangsúlyozza a színésznő művészetének egyenrangúságát minden más művészettel (Budapesti Hirlap 1858. 140—145. sz.).

A «természeti és társadalmi rend»-ről megjegyzi, hogy a régi népeknél is erre alapítottatott minden tilalom, szokás és lealázó törvény a nők ellen.

«Nőt kirekesztő férfiúi pályát sem elméletileg, sem történelmi alapon értelmezni nem lehet». — — — «Különben azt izenem Önnek még egyszer, a mit Frigyes monda Laudonnak: nem szeretem Önt magammal szembe; jöjjön, üljön inkább mellém!»

E rövid kivonatból nem csak a polemia nemes hangját, hanem azon jelentős körülményt is felismerhetjük, hogy Brassai nem marad az irónóság kérdésének határai között, hanem az általános nő-emancipáció hívének mutatja be magát.

Még egyszer foglalkozik e kérdéssel, midőn egy névtelen íróő «Szerény felszólalás» czímen kiegészítést csatol a «Felnyitott levél»-hez (Szépirod. Közlöny 71—74. sz.). Az ügyetlen védelem gyengeségeit élesen bírálva s az ellen tiltakozva, így szól: «Íme mily szerencsétlen vagyok! Gyulai, kit szerettem volna, hogy mellém üljön, velem szembe foglal állást, és kegyedet, kit szembe, kit ellenemnek óhajtanék, mellém ül».¹⁾

Jókaival a római nőnevek miatt vitázott. Ő maga így adja elé annak keletkezését és lényegét²⁾: «Ezen lapok ötödik számában foglalt fél polémia s fél tréfámban az találám mondani, hogy «a római nőknek le egész a Jókai idejéig nem volt nevők». Erre tisztelt barátunk és kedvelt költőnk a csalhatatlanság méltó haragjára gerjedve, egy «journalistikai tücsök»-ben azt kérdi,³⁾ hogy Lucretia, Cornelia sat. nem nevek-e? Továbbá megmutatja Gibbonból, hogy római nőt Sophroniának is hívtak. «Már hát nekem, mint bevallott «tudós»-nak — a vastag Gibbonnál még vastagabb könyvet kell idéznem és meg is találom ezt a «Gaevii thesaurus antiquitatum romanorum» című 12 folians kötetű gyűjteményben, hol az I. kötet 1054 lapján ezt olvassuk: «ha csak *egy* leány volt, azt csak a család nevének nevezték, minden elő- vagy hozzájáruló név nélkül, mint Tullia (M. Tullius) Cicero leánya, Julia (C. Julius) Cæsar leánya. Ha pedig *kettő* volt, a családi nevet «nagyobb» és «kisebb» szók hozzáadásával különböztették meg, így: Tullia major és T. minor, Fabia major és F. minor, Octavia major és minor. Ha *három* volt, ismét másképp különböztették meg, ú. m. ezekkel: első, második, harmadik. Ilyesekkel teli vannak a felírások könyvei, mint Salvia prima, prima Valeria; Julia secunda, Cornelia secunda; tertia Prisca; harmadik Aemilia Valeriusnál, harmadik Junia Sætoniusnál. Paullus így szól Cicerónál: Oh édes harmadikom! sat.»

«Ha azt mondja vala Jókai barátunk, hogy keresztyén családknál másképp volt a dolog, még mélyebben esik a hinárba, mert egy keresztyén senator nem keresztesztetét leányát Glyceriára,

¹⁾ «Tiltakozás». Brassai S. Pesti Napló. 1858. 127. sz.

²⁾ Pákh A.: Szépirodalmi Lapok. 1853. 8 sz. «Miképp kell a tücsökkel bánni». Brassai.

³⁾ A «Déliabáb» 1853 évi IX. sz.

valódi hetæra névre. E szerint kár volt Jókai barátunknak ereife-rolni magát, mint magyarul szoktuk mondani; lám az egész csak egy kis tréfa volt, melyből ugyan jobb lett volna egy kis való-ságot tanulni, mint énekelgetni. P. o. Jókai barátunknak igen gaz-dag phantasiája s felette elevenen festő ecsetje mellett, költemé-nyeiben a *jelmezi hűség* nem épen a legkitünőbb vonás. Azért hát midőn amaszt igen túl engedi szárnyalni s emezt igen merész vonásokban hordozza, tisztelőit azon félelembe ejti, nehogy a híres angol festő — Turner sorsára jusson, kiről Nagler így szól: «A színezetben ugyan bár a különféle és tündöklő iránt túlnyomó hajlammal birt, még hosszacsán megmaradt a mérséklés korlátai közt; de végre elkezdte a természetten minden részeiben túltenni és az akkor úgynevezett *nagy stílnék* mértéket és igazságot felál-dozni. A sokaság testi szemét tarka és kiáltó színezettel vakítá, mely elvégre tarka zűr-zavarrá fajult.»

— — — «Mindez azonban nem gátolja sem Turnert, sem Jókai barátunkat, hogy mindenikök a legkedveltebb s leghíresebb művészek egyike ne legyen a maga körében. Hanem még sem kellene oly hangosan énekelni.»

A cikket a szerkesztő ez észrevétele zárja be: «Reméljük, hogy ez akaratum ellen kifejlett, bár nem egészen tanulság nél-küli kitérést a béke olajága fogja követni, annyival is inkább, mert a cikk utóbbi részére vonatkozólag úgy hiszszük, hogy Br. úr aggodalmai, mik a szóban forgó elismert tehetség lehető téve-déseit érintik, a legtisztább forrásból erednek s azok czáfolatát ő maga várja legőszintébben.»

A béke olajágát azonban még egy-két villamszokra elpatta-násának kellett megelőznie; mert Jókai, bár az «érzékeny meg-fenyítés után tagadni nem meri Br. állítását», hét olyan névre kér «több tapasztalással és tudományos ismerettel» bíró érdemes barátjától felvilágosítást, a melyek az előadott szabálylyal ellen-tétben állanak. «Egyébiránt — így fejezi be felszólalását — az lesz a legnagyobb kérdés, hogy akár nekem van igazam, akár Brassainak, akár pedig mind a kettőnknek, immár mi haszon háramlik ebből a világra?» *)

*) «Igen száraz adatok egy humoros felolvasáshoz». Jókai Mór. Pákh: Szépirodalmi Lapok. 1853. 9. sz.

Brassai erre, megjegyezvén, hogy a kérdéses nevek egy része költőktől, más része meg a byzanci korból van idézve, melyben «altri tempi, altri pensieri» uralkodtak, «miután J. az általános szabályt kétségbe nem vonhatja, egyszerűen csak ezen más kérdéssel felel: A költőnek felvett korszaka jellemzésében az *általános szabályt*, vagy a *kivételeket* kell-e szeme előtt tartani? És a háramló haszon lesz: egy széptani törvény felállítása, vagy legalább figyelembe vétetése.» *)

Ezzel aztán a béke olaj-ága közöttük megjelent s tudtunk szerint többé, egész életükön át, el sem tűnt.

Hogy azonban e két polemiből mivel lehetett a Brassai hátrányára előhozakodni, arra a felelettel ellenei adósok maradtak.

Ez adalékok, melyeknek felkutatása nem csekély fáradsággal járt s a milyenek pedig még feles számmal lehetnek folyóiratunk és hirlapjainkban elrejtve, szolgáljanak némi támpontul Brassai írói egyéniségének kidomborításához, a mi teljes mértékben csak akkor sikerülend, ha az akadémia vagy az unitárius egyház összegyűjti és kiadja — könyvalakban meg nem jelent dolgozatait. Az ő írói nagysága így emelkedhetik ki a maga teljességében, mint egy évszázon keresztül széttöredezett szobor, a melyet csak saját darabjaiból lehet ismét fölépíteni. Ekkor fogna szembetűnően bebizonyulni egyik életírójának ezen jellemzése: «Az újkor igazságával szemben, hogy az encyclopædiai és universal tudósoknak ma már nincs becsületök, létezhetésök sincs, s csak a legszorosabb és legszűkebb szaktudósoké a világ, az érdem, az elismerés, e tagadhatatlan igazsággal szemben Br. kivétel a szabály alól, mert hiszen nincs szabály kivétel nélkül. Brassai a tudományok roppant birodalmában a legnagyobb birtokosok egyike; neki mindenik országban terjedelmes — s a mi több: jól művelt uradalmi vannak. Ő a philosophiában, a földrajzban, a természet-tanban, a botanikában, a nyelvészetben, a széptanban, a műkritikában — mindenütt szakember s elsőrangú tudós. Nemcsak hogy

*) «Szár az adatokra szár az felelet». Brassai. U. o. 11. sz.

mindenik szakban külön-külön annyit dolgozott, a mennyi elég volna abban a szakban tudós nevét megalapítani, hanem egyenlő kedvvel és egyenlő alapossággal dolgozott mindenikben. S nemcsak mindenikben, hanem minden fokozaton.»*)

*) *Vasárnapi Ujság.* 1872. 52. sz. arczképével abból az alkalomból hogy az akkor megnyílt kolozsvári egyetemen prorectorra választatott.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

